

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

YAHUDİLİK

MEZHEPLER

kitâbî

YAHUDİLİK

Mezhepler

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

KİTÂBÎ YAYINLARI
YAHUDİLİK MEZHEPLER

Mustafa YİĞİTOĞLU

İstanbul, 2022

ISBN
978-625-8085-38-9

Editör
Mehmet HABERLİ

Sayfa ve Kapak Düzeni
A. Azzam ÖZEL

Baskı- Cilt
Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11 Bağcılar / İstanbul
Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24
Matbaa Sertifika No: 45522

kitâbî

Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No: 2
Cağaloğlu- İSTANBUL

Telefon: 0212 512 45 43-512 51 66-512 90 40

web: www.bekakitap.com

e-mail: bekayay@hotmail.com

İnternet Satış: www.salamkitap.com

Yayıncılık Sertifika No: 50128

kitâbî Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim
Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	5
GİRİŞ.....	6
YAHUDİ MEZHEPLERİ.....	11
A. İLK DÖNEM.....	13
1.1. Hasidîler	13
1.2. Ferisiler	16
1.3. Sadukiler.....	20
1.4. Esseniler	25
1.5. Zealotlar / Kannaim ve Sicariler	27
1.6. Therapeuteler	32
B. ORTA ÇAĞ DÖNEMİ	34
1.1. Rabbani Yahudilik.....	38
1.2. Karailik.....	40
1.3. İseviyye	45
1.4. Yudganiyye ve Müşkaniyye (Şazkaniyye)	47
C. GÜNÜMÜZ DÖNEMİ.....	50
1.1. Sabataycılık ve Hasidizm (Hasidut).....	52
1.2. Kabalacılık.....	58
1.3. Ortodoks	64
1.3.1. Modern Ortodoksluk	70
1.3.2. Ultra Ortodoksluk	76

1.4.	Reformist	81
1.5.	Muhafazakâr	88
1.6.	Yeniden Yapılanmacı	93
1.7.	Siyonizm	99
KAYNAKÇA		109

ÖNSÖZ

Ülkemizde Yahudilik alanında bilimsel, akademik anlamda kayda değer yayınlar yapıldığı bir gerçektir. Fakat bunların yeterli olduğu söylenemez. Bu sahada yapılagelen nitelikli araştırmaların niceliğinin artması için gayret edilmektedir. 2021 yılında Yahudilerin başlangıçtan İsrail'in kuruluşuna kadarki tarihi serüvenini kronolojik olarak ele aldığım “Yahudilik: Başlangıçtan İsrail'in Kuruluşuna” başlıklı kitabım yayımlanmıştı. Bu eser, akademisyen, öğrenci ve araştırmacıların yoğun ilgi gösterdiği bir çalışma olmuştur. Aynı şekilde Yahudi mezhepleriyle ilgili kayda değer bilgiler sunmayı amaçlayan bu kitabın, ülkemizdeki konuyla alakalı yapılagelen çalışmalardaki eksikliği gidereceğini umut etmekteyim.

Hiç şüphesiz maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen muhterem anne-babama ve sevgili eşime şükranlarımı sunarım.

Siz değerli okuyucularımızın istifade etmesi dileğiyle.

Saygılarımla...

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Mustafa YİĞİTOĞLU

Bolu- 2022

GİRİŞ

Yahudilik, kitabî olmakla birlikte bir eylem ve gelenek dînidir. Hz. İbrahim'le başlayan, İshak ve Yakup'la devam eden, Mısır'a yerleşip Musa'yla Firavun'dan kurtularak ulus olan bir milletin adı olmuştur. Saul'la başlayan Davut ve Süleyman ile devam eden kudretli krallık çok geçmeden ikiye bölünmüş, Asur ve Babil saldırıları neticesinde yıkılmış ve halkı sürgüne gönderilmiştir. Yahudi tarihinde zorlu süreçlerin başlangıcı olarak bilinen Babil diasporası Persler ile son bulmuş, mabet ikinci kez inşa edilmiştir. Lakin, Büyük İskender'in Kudüs'e saldırmasıyla başlayan helenleştirme sarmalına Roma'nın müdahale ve işgalleri de eklenmiştir. Nihayetinde bölgede vuku bulan hadiseler nedeniyle Yahudiler için uzun bir diaspora süreci başlamıştır.

İkinci mabedin Roma tarafından yıkılmasından önce Yahudiler, bazen kendi aralarında bazen de düşmana karşı savaşıyan birkaç harekete (Ferisiler, Sadukiler, Essenliler, Zealotlar) bölünmüştür. Kendi aralarındaki şiddetli anlaşmazlık, mabedin yıkılmasına ve Kudüs'ün Roma askerleri tarafından yağmalanmasına neden olan derin yaralara yol açmıştır. Özellikle Bar Kohba isyanı ve Tapınağın yıkılmasından sonra sadece Ferisiliğin devamı olan Rabbani Yahudilik ayakta kalabilmiş, diğerleri kısa süre içerisinde tarih sahnesinden silinmiştir.

Özet olarak bu süreçte Yahudilerin dîni hayatı ve teşkilat yapısında telafisi mümkün olmayan problemlere yol aç-

mıştır. Özellikle merkezi önemi haiz olan mabedin yokluğu derin yaralara neden olurken, yapılagelen kurban ritüeliyle pek çok ibadetler gerçekleştirilememiştir. Mille-tin dini ve sosyal hayatına yön veren kohenlerin de olmayışı ayrı sorunları beraberinde getirmiştir. Mabedin yokluğunda yerini alacak sinagoglar ile farklı ritüellerin gerçekleştirilebilmesi için büyük gayretler sarf edilmiştir.

Bunun için dinin icra edilebilmesi gayesiyle halkın ekserisinin sürgünde olmasından dolayı alternatifler geliştirilerek Bağdat'ta Babil Yahudiliği oluşturulmuştur. Bu yeni merkezler ile Yahudilerin dini içtimai pek çok alanda hayatta tutunabilmesinin yolu aranarak günümüz Yahudiliğinin temelleri oluşturulmuştur. Hiç şüphesiz Yahudiliğin gelişimine dair bunlar yapılırken, Yahudiliğin yaşadığı dünya üzerindeki coğrafyaların da tesirinin kaçınılmaz olduğunu unutmamak gerekmektedir. Çünkü, İsrailoğullarının başlangıçtan günümüze kadar, Kudüs'ten, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Avrupa hatta Amerika kıtasına geniş coğrafyada, farklı din ve kültürlerle irtibat halinde olduğunu ve onların gölgesinde hayat sürdürdüğünü böylelikle Yahudilerin her türlü oluşum süreçlerini burada gerçekleştirdiklerini göz önünde bulundurmak lazımdır. Bu sebeple çok inançlı ve kültürlü uluslarla muhatap olan, çeşitli yönetimlerin idaresine maruz kalan Yahudilerin, dinamik bir yapıya sahip olması ve buna bağlı olarak pratik yaşamı (halakha) ön plana çıkarması dinin ikamesini daha mümkün kılmıştır.

Dini hareketler/mezhepler, tüm dinlerde olduğu gibi Yahudilik içerisinde de eski zamanlardan beri var olmaya devam etmektedir. Günümüzde de geçerliliği olan bölünmeler (Ortodoks, Reformist, Muhafazakâr vb.) Yahudiler arasında yaşanmaktadır. Genel olarak, mesihin varlığı, mesih beklentisi, ayin icraları, yasanın yorumlanması ve anlaşılması, ayinlerin dili, kadının konumu, yazılı ve sözlü Tora'nın kabulü, radikalleşme, sekülerleşme, bulunduğu toplumla entegre olma veya milliyetçilik vb. gibi pek çok başlık dini mezheplerin ayrışmasındaki temel sorun olmuştur. Yahudi dini mezhepleri, Yahudi etnik bölünmelerinden ve siyasi hareketlerden farklı olsa da genellikle bunlarla bağlantılıdır.

Aydınlanma faaliyetlerinin Avrupa'da yaşayan Yahudiler üzerinde, özellikle kimlik ve ayinlerin önemi hususunda hayli etkisi olmuştur. Rönesans ve Reform hareketleri gibi ulusları derinden etkileyen sosyal değişimler meydana gelmiştir. Avrupa'da Yahudilere dair tanınan farklı yerleşim yerlerinde oturabilme ve çeşitli alanlarda çalışabilme, kıyafet serbestisi gibi haklar, Yahudilerin haskala faaliyetlerine de müspet katkı yapmıştır.

Haskala, Yahudiler için güzel bir gelişme olarak ortaya çıkmış olsa da onların dini ve kültürel mirası için de bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu hareket 18. Yüzyılın sonlarında Almanya'da zuhur etmiştir. Friedlanders ve Daniel Itzig gibi zengin Yahudiler ile Mendelssohn ve Hartwig Wessely gibi isimler haskalanın öncüleridir. Zamanla bu,

Isaac Abraham Euche liderliğinde bir organizasyona dönüşmüştür. Haskala, Yahudilerin geleneksel toplum yapısından modern bir ulus olmaya geçisin anahtarı olmuştur. Haskalayla birlikte Yahudiler seküler felsefe vasıtasıyla dine bilimsel ve akılcı yaklaşmayı öğrenmiştir. Böylelikle aydınlanmayla birlikte Yahudiler, dinî hayatla münasebetlerini kesmeden yaşadığı modern toplumun uyumlu bireyleri olmaya çalışmıştır. Lakin bu gayede Yahudilik, Yahudi kimliği, din ve içerik bakımından pek çok değişime maruz kalmıştır. Bu ise Yahudiler içerisinde modern dönemin hareketlerinin oluşumuna sebebiyet vermiştir.

Yahudiler, tarihte yaşadığı pek çok dini içtimai baskıya, tecride, diasporaya rağmen yaşadıkları coğrafyalarda gelenekçi özelliklerini benimserken alternatif cereyanlardan da etkilenmek durumunda kalmıştır. Zira Yahudilerin bulundukları ülkelerdeki milletlerle münasebet kurması düşünülemezdi. Avrupa'da vuku bulan yeni fikirler Yahudileri sekülerleşmeye yöneltmiştir. Bu coğrafyalarda yaşayan Yahudiler arasında; yeni oluşumlara, modernliğe açık liberal yapıda Reformistler diğer taraftan gelenekçi anlayış Ortodokslar, Modern/Ultra Ortodokslar, Muhafazakârlar ve Yeniden Yapılanmacılar diğer taraftan milliyetçiliği benimseyen Siyonistler ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Yahudilikte zuhur eden ilk mezheplerden başlanılarak orta çağ dönemindeki hareketlerle günümüz

modern zamanında oluşan yeni mezhepler ve bunların
Çeşitli hususiyetleri anlatılmaya çalışılmıştır.

YAHUDİ MEZHEPLERİ

Tarih boyunca çeşitli coğrafya, din ve kültürler altında yaşayan Yahudiler, bu farklılıklar içerisinde var olmaya gayret etmişlerdir. Gerek Helenistik dönemde gerek Roma yönetimlerinde gerekse Hristiyan idaresinde Yahudiler çeşitli baskılara maruz kalarak dinlerini terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Lakin tarih boyunca İslam yönetimi altında kalan Yahudiler kendilerini tecrit etmeksizin dış dünya ile her türlü münasebetlerini aksatmadan varlıklarını sürdürebilmişlerdir. (Yiğitoğlu, 2022, ss. 270-271) Yahudilerin asırlardır yabancı kültürlerin şemsiyesi altında bulunmasıyla edindiği müspet ve menfi tecrübeler onları toplumlararası münasebetlerde daha dikkatli tutum sergilemelerini gerekli kılmıştır. Bu durum, onların hem iktisadi hem içtimai hem de birçok konuda yol katetmelerini sağlamıştır.

Uzun yıllar diasporada hayat sürdüren Yahudilerin merkezi dini otoritenin eksikliği, dini yaşayış konusundaki sıkıntılar ve zorluklar, Yahudilerde, amentüsü olmadan bir dini yaşamı zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla Yahudilik günden güne bir gelenek dini haline gelmiştir. Zamanla Yahudilikte teolojik yapılanmada ilerlemeler olduysa da miladi ilk yıllara kadar sistematik bir ilahiyattan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle Yahudilikte yapılanma daha çok pratik boyutla (halakha) ilgili olmuştur. Yahudiler arasında mezhepleşmeler, gruplaşmalar halakhayı doğrudan ilgilendiren hususlardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Pers İmparatorluğu'nun Büyük İskender (MÖ. 356-323) tarafından yıkılıp Babil'in ve Kudüs'ün ele geçirilmesiyle başlayan yeni bir süreçte Helenistik baskı, Yahudiler üzerinde hayli artmıştır. Perslerin müsaadesiyle yeniden inşa edilmiş mabette yıllar sonra Helen tanrılarının heykelleri konularak halkın yeni ilahlara tapınmaları istenmiştir. (I. Makabeler, 1/1-64) Slevkos yönetimindeki din ve inanç üzerine yaptırımlar, Yahudileri olumsuz etkilediğinden dolayı içlerinden buna karşı direnç gösterenler çıkmıştır. Sıkıntının üst seviyelere tırmandığı bu dönemlerde İbrance 'de "dinine sıkı sıkıya bağlı" anlamına gelen Hasidiler zuhur etmiştir. Bunlar Helen yönetiminin Yahudilere karşı uyguladığı baskıcı politikaya karşı muhafazakâr bir tepkinin ilk başlangıcı olmuştur. (Kutluay, 2001, s. 212)

A. İLK DÖNEM

Grek Slevkos yönetiminde Yahudilere uygulanan helenleştirme politikasına karşı kohen soyundan gelen Makabi olarak da zikredilen dindar kişiler (Hasidi) tarafından silahlı direniş başlatılmış ve Yahuda bölgesinde bir asır sürececek Haşmoni yönetimi (M.Ö. 140-37) kurulmuştur. (Yiğitoğlu, 2021, ss. 65-66) Makabiler döneminde yarı otonom bir idare kurulsa da helenistik baskının giderek artması ve Yahudi inançları üzerindeki olumsuz etkinin kırılmasına bir tepki olarak Yahudilerin içerisinde çeşitli düşüncüler zuhur etmiştir. Bunda Haşmoni yönetimin de iktidar mücadeleleri vs. gibi etkenlerden dolayı direniş gösteremeyişi önemli bir husustur. Bu durum, Yahudiler üzerinde hayal kırıklığına sebebiyet vermiş böylelikle yeni oluşumlara kapı aralanmıştır. Bunlar; Ferisi, Saduki, Esseni ve Zealotlardır.

Josephus eserinde Haşmonileri detaylıca anlatmıştır. O, bu dönemde Haşmonilerin takındığı bazı tavırlar ile Yahuda bölgesindeki dini siyasi pek çok olumsuzluklar nedeniyle bu cemaatlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca Haşmonilerin, Yahudi olmayanları (Edomlu-İdumiler gibi) Yahudileştirmeye çalışması da bu cemaatlerin oluşmasında etkili olduğunu söylemiştir. (Josephus, 1998, 13:5/9; 13:10/5-6)

1.1. Hasidiler

Dindar kişi, dinine sıkı sıkıya bağlı anlamına gelen Hasidilerin tarih sahnesine çıkış zamanı tam manasıyla bilinmemektedir. Hasidiler, kanuna yürekten bağlı olan,

sessizliğı seven, insanlar arasında hatırı sayılır gücü ve saygınlığı olan bir toplum ya da mezhep kuran, münzevi hayat yaşayan kişilerdir. (Jacobs ve Schloessinger, 1906)

Hasidi kelimesi, Mezmurlar'da "dindarlar, azizler" anlamında sık sık kullanılmaktadır. (Mezmurlar, 30/4; 31/23; 37/28)

Hasidiler, dayatmaya çalışılan Helen kültürünü ve paganizmi Yahuda bölgesinden tamamen uzaklaştırmayı, geçmişteki Yahudi âdet ve geleneklerini tekrar canlandırmayı gaye edinen dinî bir grubu veya mezhebi ifade etmektedir.

Greklerin, Yahuda bölgesini işgal etmesiyle başlayan süreçle birlikte, Yahudilerin dinlerini yaşamalarına imkân sunmayan katı politika, Yahudileri hayli sıkıntıya sokmuştur. Öyle ki, IV. Antiyakus'un yönetimi sırasında Yahudilerden, Yunan tanrılarına tapınılmasının istenmesi silahlı mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Böylece dindar olarak adlandırılan gruplar tarafından direnişe geçilmiştir.

I. Makabiler'de, Helenist baskıya karşı Matatiyas ve arkadaşları ayaklandığında bunlara destek olanlar içerisinde, her biri yasaya bağlı olan, Hasidîlerin de olduğu zikredilmektedir. (I. Makabiler, 2/42) Hasidîlerin, Matatiyas'a destek olmasıyla, Helenlere karşı isyanda büyük başarılar elde edilmiş, Grek putlarıyla doldurulan mabet temizlenmiştir. Ayrıca yine I. Makabiler'de, I. Dimitrios'un krallığı

zamanında Matatıyas'ın oğlu Yahuda ve arkadaşları, başkahin olmak isteyen Alkimos ve yasa tanımayan yandaşları tarafından krala şikâyet edilmiş, bunun üzerine Yahuda bölgesine büyük bir ordunun gelmesi sonucu barış görüşmeleri başlatılmıştır. Bu süreçte İsrailîlilerin barış koşullarını görüşenler Hasidîler olmuştur. (I. Makabiler, 7/1-25) Hasidîler, Helenlerin baskıcı politikalarına karşı Makabi ailesinin yanında olmuş hatta Greklere karşı isyanın itici gücü haline gelmiştir. (Jacobs ve Schloessinger, 1906)

Hasidiler, I. Makabiler 7/12 pasajında, Makabilerin yanında yer alırken ve Helenlere karşı önemli bir güç olurken I. Makabiler 2/42'de ise Alkimosla ilk fırsatta barış yapmayı arzulayan bir tavır sergilemiştir. Bu durum ise Makabileri sıkıntıya sokmuştur. Aynı kitabın ayrı pasajlarında yer alan bilgiler ise Hasidîlerin, Makalebilere karşı farklı tutumlarını anlatması bakımından hayli önemlidir.

Fakat ilerleyen zamanlarda dini vecibeler konusunda Haşmoni idaresiyle anlaşamadıkları gerekçesiyle iktidar tarafından sert müdahalelere karşılaşmış ve bu sebeple onlarla arası açılmıştır. Makkabi zaferlerinden sonra Yahuda Makkabi'den memnun kalmayan Hasidilerin ilerleyen dönemlerde Esseni formunda vücut bulduğu belirtilmektedir. Ferisilerin de Hasidilerden geliştiği söylenmektedir. (Jacobs ve Schloessinger, 1906)

1.2. Ferisiler

Ferisiler, “Peruşim” İkinci Mabet dönemi, Haşmoniler yönetiminde ortaya çıkan dini, siyasi bir topluluk veya mezhebi ifade etmektedir. "Perişa" ("Perişaya"nın tekil hali), Tanrı ile iletişim kurmak isteyenlerde gerekli olan kutsallık ve doğruluk derecesini elde etmek için kendini ayıran murdar kişilerden veya şeylerden uzak duran kişi anlamına gelmektedir. (Kohler, 1906a, s. 661) Ferisiler kendilerine kardeşler “Haverim” olarak adlandırmakta ve Rabbinik literatürde de bu isimle zikredilmektedir.

Ferisiler, Yahudi ritüellerinin uygulanmasını ve Tevrat'ı teşvik eden daha eski bir Yahudi mezhebi olan Hasidilerin halefleri olabilir. (Mansoor, 2007a, s. 30) Gerçi Ferisilerin zuhuru, Tevrat'a dayalı Yahudiliği oluşturan Ezra ve Nehemya zamanlarına kadar da götürülmektedir. Çünkü Ferisiler kendilerini Ezra'nın geleneksel takipçileri olarak görmekte ve dinlerinin kaynağı olan Tevrat'ın yanı sıra Sözlü Yasa'yı da önemsemektedir. Ortaya çıktığı dönemlerde sayıları nispeten az olan Ferisiler, M.S. 1. yüzyılda Yahudi halkının ekserisinin dini inançlarını, uygulamalarını ve içtimai tutumlarını temsil etmeye başlamıştır. (Mansoor, 2007a, s. 30)

Ferisiler, Yahudiler arasında geleneksel dini öğretileri yayarak, Tevrat'ın halk arasında titizlikle uygulanması için çaba sarfetmiştir. İradenin hür olması, kadere, ölümlerin dirilişine ve bu hayatın ahirette mükâfatına inandıkları için eski kodları yeni şartlara uyarlamaya çalışmıştır. (Man-

soor, 2007a, s. 30) Mabedin yönetimini elinde tutan Sadukilerin dini yorumlamalarına ve dini kendi menfaatlerine uyarlamalarına karşı mücadelede bulunmuş ve Tanrı'nın her yerde var olduğunu, Sadukilerin mabet merkezîyetçiliğine atıfta bulunarak O'na mâbed haricinde de ibadet edilebileceğini, tanrıya karşı tâzimin sadece kurban sunmakla yeterli olmadığını savunmuştur. Onlar, zamanla sinagogu ibadet, dua ve çalışma mekânı olarak cemiyet hayatında önemli işleve sahip bir kurum haline getirmiştir. (Harman, 2013, s. 212)

Ferisiler, uzun yıllar tapınağı ve dinin kontrolünü elinde tutan aristokrat Sadukilerin, Yahudilerin tek lider olamayacağını belirterek onlarla mücadeleye girişmiştir. Öyle ki Ferisilerin ortaya attığı sinagog ibadeti ve daha birçok uygulama, Sadukiler tarafından ayrıcalıklı otoriteyi baltalama olarak görülmüştür. Ferisilerin çabaları neticesinde ilk olarak tapınak kültürünün bir parçası olan ritüeller eve taşınmış ve rahip olmayan bilgin erkekler din işlerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Ferisiler, ana işlevlerini Tanrı'nın yasasını öğretmek ve vaaz etmek olarak görmüşlerdir. (Mansoor, 2007a, s. 30)

Ferîsîler'e göre insan hür bir iradeye haizdir lakin her şey kaderle ve tanrıyla ilintilidir. Bu yüzden insan kendi hür iradeleri ile yaptıkları şeylerden mükelleftir. Ruhlar ölümsüzdür fakat diğer alemde sadece iyi olan ruhlar yeniden diriltilecektir. Kötü kişilerin ruhları ise sonsuz cezaya duçar olacaktır. Ferisilere göre, din hususunda ehli-

yete haiz olanların zaman ve şartlara binaen dini kural-larda değişiklik yapabilmesi mümkündür. (Harman, 2013, ss. 212-213)

Ferisiler, Sadukileri eleştirmekle yetinmeyip bilakis onla-rın aksi eylemlerinde bulunarak daha sivil ve halka daya-nan bir yapı kurmuştur. Sadukiler, Sanhedrin'i ellerinde bulundursalar da Ferisiler, halk üzerindeki etki bakımın-dan onlara nazaran çok daha başarı göstermiştir. Ferisiler bakımından dini değerler siyasi değerlere daha baskın geldiği için Zealotların aksine, yabancı tahakkümüne karşı daha esnek davranmıştır. Burada içsel yaşam tarzla-rına müdahale edilmediği taktirde yabancıya boyun eğ-mek mümkündür. (Harman, 2013, s. 212; Mansoor, 2007a, s. 30)

Haşmoniler yönetiminde iktidar mücadeleleri Ferisi ve Sadukileri siyasete dahil etmiştir. Bunu fırsat bilen her iki grup da taht tartışmalarına karışmıştır. Josephus, Ferisile-rin ilk olarak ne zaman ortaya çıktıklarını tam olarak be-lirtmese de Yahuda'nın halefi Yonatan ile münasebetle-rinden bahsetmektedir. Yuhanna Hirkanus'un, Saduki eğilimlerine karşı olduğu bu sebeple de Ferisileri destek-lediği bilinmektedir. (Josephus, 1998, app. 13:5/9)

Aleksander Yanay (M.Ö. 103-76) krallığı döneminde Feri-silerle arası iyi olmadığı için onlara karşı cephe almıştır. Öyle ki Ferisileri tutan halk ile kral arasında çatışmalar sertleşince bir katliam gerçekleşmiştir. Ferisilere karşı bir kuşatma sırasında Aleksander Yanay öldürülmüştür. (Jo-sephus, 1998, 12:1; 13:10/5; 14:1/2) Aleksander Yanay'ın

eşi Salome (M.Ö. 78-69) kraliçe olunca Ferisilerle arasını iyi tutmuştur. (Yiğitoğlu, 2021, s. 73) Yönetimle arasını güçlendiren Ferisiler, Sanhedrin'de sayılarını artırarak söz hakkı elde etmiştir. Salome bir müddet sonra hastalığa yakalanınca, kardeşi Hırkanus'un acizliğini ve Ferisilere karşı duramayışını da görünce II. Aristobulus (M.Ö. 67-63) yönetimi ele geçirme girişiminde bulunmaya karar vermiştir. (Josephus, 1998, 13:16/5) Yönetime geçen Aristobulus, Sadukilere karşı yapılmış kanlı saldırılar tepkiye neden olduğu için, Ferisilerle mücadeleye girişmiş ve yönetimdeki nüfuzlarını kırmıştır. Aristobulus (M.Ö. 69-63) döneminde Sadukiler güçlerini yeniden kazanmıştır. (Josephus, 1998, 13:16/2; 14:1/2)

Pompey'in Aristobulus yerine Hırkanus'u yönetici olarak seçmesi Ferisiler için önemli bir adım olmuştur. Çünkü Aristobulus, Pompey'e kalelerin teslim edilmesi ve bazı isteklerinin yapılması konusunda ikircikli tutum sergilemiştir. (Josephus, 1998, 14:4/1) Pompey ile Haşmoniler arasında cereyan eden şiddetli mücadele sürerken, Ferisiler, Pompey'den Haşmoni idaresini tamamen ortadan kaldırırken eski rahipliği yeniden tesis etmesini istemiştir. (Kohler, 1906a, s. 666) Fakat ulusal bağımsızlık ve Sadukilerin nüfuzu biterken Ferisiler güçlerini artırmıştır. Herod kendi yönetiminde Ferisilerin beğenisi kazanmak amacıyla Sadukilere cephe almış ve Sanhedrin'in liderlerini öldürttürmüştür. (Kohler, 1906a, s. 666)

Herod'un putperest eğilimleri sonucu Ferisilerle arası açılmış ve onlar, Herod'un düşmanı haline gelmiştir. Herod tarafından baş kahinliğe getirilen (M.Ö. 4) Boethus'un ailesi, Sadukileri yeniden aktif hale getirmeye çabalasa da halk nezdinde Ferisilerin taban bulmasından dolayı onlar, etkili olamamıştır. (Kohler, 1906a, s. 666) Mabedin yıkılması sonrasında da varlığını devam ettiren ve Yahudilerin geneline hitap eden Ferisiler, Rabbani Yahudiliğin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yahudi yaşamı, Ferisilerin öğretileri tarafından düzenlenmiş; Yahudiliğin tüm tarihi, Ferisi çerçevesinden yeniden inşa edilmiş ve geçmişin Sanhedrin'ine farklı bir yön verilmiştir. Yeni bir gelenek zinciri, eski din adamlarını geleneğinin yerini almıştır. Ferisilik, günümüz Yahudiliğin karakterini ve Yahudi'nin gelecek yaşamını ve düşüncesini şekillendirmiştir. (Kohler, 1906a, s. 666)

Mabed'in yıkılmasından kısa bir zaman sonra Yavne'de bir Yahudi din akademisi kurulmuştur. Bunu kuran Ferisi olduğu bilinen Yohanan ben Zekai'dir. Sonraki dönemlerde kurulan akademiler de Tevrat'la meşgul olan ve Mişna ile Talmud metinlerinin vücut bulmasını sağlayan Rabbiler tarafından devam ettirilmiştir. Bunlar, kendilerini Ferisilerin varisi olarak nitelendirmiştir.

1.3. Sadukiler

Kral Davut ile oğlu Süleyman dönemlerinde baş kahinlik yapmış olan Sadok'un (II. Samuel, 8/17; I. Krallar, 2/35) neslinden geldiğine inanılan, kohen ailesine sıkı sıkıya bağlı oldukları için bu isimle nitelendirilen yasanın görüş

ve uygulamalarını, mabet ve din adamlarının çıkarlarını temsil eden tarafa Sadukiler, (Tsedukim) denilmektedir. (Kohler, 1906b, s. 630)

Hezekiel, bu aileyi mabedi kontrol etmek ve din işlerini yürütmek için seçmiştir. Bütün din adamları Sadukilerden olmasa da bu ailenin torunları M.Ö. 2. yüzyıla kadar tapınak hiyerarşisini oluşturmuştur. (Hezekiel, 40:46, 43:19 ve 44:10–15) Bu sebeple Sadukiler, Sadok'un soyundan gelen veya Sadoklulara sempati besleyen anlamına gelebilir. Talmudik literatürde Saduki ve Boethuslular isimleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bazı bilginler, Boethusluların, isimlerini liderleri Boethus'tan alan Sadukiler'in bir kolu olduğuna inanmaktadır. (Kaufmann ve Ginzberg, 1906, s. 284)

Hasidiler tarafından, Helenistlerin muhalifleri olarak görüldüğü için bu Sadukilere verilmiş bir ad olabilir, Saduki ismi, zaman içerisinde, sadece seçkin ailelerle evlilik ve diğer sosyal ilişkiler yoluyla, yüksek din adamlarıyla bağlantılı olan tüm aristokrat çevreler için söylenmiştir. (Kohler, 1906b, s. 630) Josephus, Sadukiler'in yanlarında zenginlerden başkasının olmadığını vurgulamaktadır. (Josephus, 1998, 13:10/6)).

Sadukilerle ilgili ilk bilgiler, Josephus'un eserlerinde, Talmud literatüründe ve Yeni Ahit metinlerinde muhaliflerce oluşturulan malumatlardır. Genellikle Sadukilerle ilgili bilgiler Ferisiler'in bakış açısıyla yazılan kaynaklar olduğu için Ferisi karşıtı olarak görülmüştür. Bu nedenle,

Sadukiler'in siyasi ve dini görüşleri hakkında kesin bir şey söylenememektedir.

İkinci Mabet döneminin ikinci yarısında yer alan bu mezhep, M.Ö. 200 civarında kurulmuştur. Siyasal ve ekonomik yaşamda etkin olan Saduki mezhebi, büyük ölçüde din adamları, tüccarlar ve aristokratlardan müteşekkil nüfusun daha zengin unsurlarından oluşmuştur. Tapınak ibadetine ve ayinlerine hâkim olan Sadukilerin çoğu Sanhedrin'in en yüksek Yahudi konseyi üyelerini oluşturmuştur. (Mansoor, 2007b, s. 654)

Sadukiler, eski kurallara sıkı sıkıya bağlı olan ve tapınağın kurban kültürüne en yüksek saygıyı besleyen muhafazakâr din adamlarıydı. Sadukiler, Tevrat'ın üstünlüğünü kabul etmekteydi lakin Ferisilerin yaptığı gibi doğrudan Tevrat'a dayanmayan herhangi bir kuralı kabul etmeyi reddediyordu. Yani sözlü kanunu, yoruma dayanan kuralları kabul etmemiştir. Bu sebeple Sadukiler, Ferisilere ait pek çok inançları Musa şeriatında yer almadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Bedenin tekrar dirileceğine, ruhun ölümsüzlüğüne ve meleklerin varlığına inanmamıştır. (Matta,22/23; Markos, 22/18; Luka, 20/27; Resullerin İşleri, 23/8).

Sadukiler, Tevrat'a ve lafzına bağlı kaldıkları için ölüm cezasını içeren davalarda, Ferisilerin parasal tazminat şeklinde yorumlamasının aksine, daha katı davranmıştır. Bunun temel dayanağını Tevrat'ın Çıkış bölümünde "ama başka bir zarar varsa, cana karşılık can, göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık

ayak, yanığa karşılık yanık, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir” (Çıkış, 21/24) ifadesiyle zikredilen pasajdan almıştır.

Josephus ve Talmud, Sadukilerin dua hakkındaki görüşlerinde çok fazla bilgi vermemektedir. Sadukiler, Ferisiler gibi, yalnızca dua ve eğitimden oluşan bir dini hizmeti kabul etmemiştir. Çünkü bunun, kurban kültürünün önemini azaltma girişimi olacağını; dolayısıyla Saduki din adamlarının konumlarını zayıflatacağını düşünmüştür. (Mansoor, 2007b, s. 655)

Sadukiler, insanın fiil ve eylemlerine tanrının müdahale etmediğine inanmakta, bu nedenle insani meselelerin tanrının emrinde olmadığını belirtmiştir. Bütün ameller insanın iradesi sonucudur iyi olan da kötü işlerin nedeni de insanın kendisidir. (Josephus, 1998, s. 13:173) İnsan davranışı ve faaliyetleri konusunda Sadukiler, Tanrı'nın insanın işleriyle ilgilenmediğine inanmıştır.

Yasanın, Saduki yorumuyla ilgili olarak rabbinik literatürde tartışmalı referanslar vardır. Sadukiler, öncelikle kendi ayrıcalıklı konumlarını korumak ve Greko-Romen kültürünü desteklemekle ilgilenen gevşek ve dünyevi görüşlü aristokratlar olarak temsil edilmiştir. (Mansoor, 2007b, s. 655)

Başkohenlik, Davut ve Süleyman dönemlerinin de kahinliğini yaptığı Sadok'un ailesinde devam etmiştir. Haşmoni döneminde Slevkos yönetimine ses çıkarmadığı

ve Helenleri desteklediği için halk nazarında tepki toplamıştır. Zira Grek baskısına karşı halk büyük öfke içerisindeydi. Ayrıca Roma idaresi altındayken Roma'yı desteklemesi de Yahudi halkı arasındaki mesafeyi iyice artırmıştır. Helen baskısının altında iyice yıpranan eski kohenlik kurumu Makkabi isyanı ile değişmiş, Simon (m.ö. 142-135) döneminde yeni bir başkohenlik oluşturulmuştur. Makabi yönetiminde iktidar mücadeleleri nedeniyle siyasete dışardan müdahaleler olduğu gibi Ferisi ve Sadûkîlerin de içeriden iktidar oyunlarına bulaşmaları da kaçınılmaz olmuştur. Yuhanna Hirkanus, Aristobulus, Aleksandır Yanay, Sadukileri desteklemiştir. Herod'un idaresi ve Roma'nın hakimiyetinde de siyaset Sadukiler'e bağlı olmuş ve başkohenlik işleri de yine onlar tarafından yapılmıştır. Haşmoni idaresinde Ferisi ve Hasidi çekişmesi ciddi ayrılıkları da beraberinde getirmiştir. Yuhanna Hirkanus zamanında elde ettiği siyasi gücü Salome'nin iktidarına kadar devam ettirebilmiştir. Bu tarihten başlayarak günden güne özellikle de Herod (M.Ö. 76-67) tarafından Haşmonilere son verildikten sonra Sadukiler nüfuzlarını kaybetmiştir. (Harman, 2013, s. 213)

Tarihte, Sadukiler, Roma yöneticileriyle iyi geçinmiş bu sebeple de halk tarafından pek sevilmemiştir. Sadukîlerin, en büyük güç göstergesi de mabet olmuştur lakin Ferisilerin mabedin son döneminde gücü eline geçirmesi ve mabedin yıkılmasıyla varlıkları son bulmuştur. (Mansoor, 2007b, s. 655)

1.4. Esseniler

Esseniler, II. Mabet döneminin ikinci yarısında, M.Ö. 2. yüzyıldan kalma dinsel, etnik bir Yahudi mezhebi veya cemaatidir. Essenilerle ilgili Yahudi yazarlarca kaleme alınmış en temel iki eser vardır. Flavius Josephus (War II; Antiquities) ; Philo of Alexandria (That Every Good Man Should be Free; Eusebius, Praeparation Evengelica VIII, içinde Apology for Jews)

Yukarıda zikredilen çalışmalarda Esseniler cemaati ile ilgili bilgiler verilmiş olsa da Yeni Ahit ve Rabbinik literatürde bu mezhepten bahsedilmemesi ilginçtir.

Esseni, “değerli, iyi yapan, ruhu ve bedeni iyi eden” anlamlarına gelmektedir. Cemaatin adının manası hususunda genel bir kanaat yoktur. Esseniler hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Onlar, bir kanaate göre Haşmoniler dönemindeki Hasidilerin devamı olarak görülmüştür. Greklerle mücadelede zaferler elde edildikten sonra dindeki aşırı tutumları nedeniyle Hasidiler halk tarafından kabul görmeyince, cemaat üyeleri tarafından Esseniler hareketi oluşturulmuştur. Münzevi bir yaşam sürmeyi prensip edinen Esseniler’in bir kısmı mabet çevresine yerleşerek tebliğ yaparken diğer bir kısmı ise II. Mabet’in ve dini otoritenin kutsiyetini kabul etmeyerek toplumdan uzaklaşarak Ölüdeniz bölgesine yerleşip içe kapalı bir yaşam sürmüştür. (Harman, 2013, ss. 213-214) Ayrıca Esseniler, Babil’den göç etmiş olabileceği ya da alternatif olarak Filistinli Yahudi kıyamet hareketinden zuhur ettiği de belirtilmektedir. (Mansoor ve Davies, 2007, s. 510)

Josephus, Essenileri, Yahudilerin üç ana mezhebinden birisi olarak nitelendirmektedir. Ona göre, Filistin’de manastır topluluklarında yaşayan bu cemaat üyeleri yaklaşık dört bin kişi kadardı ve erkeklerinin bir kısmı evlenir bir kısmı ise evlenmezdi. (Josephus, 1998, 17:1/5)

Esseniler, şefler tarafından idare edilen küçük gruplar halinde müşterek evlerde yaşamıştır. Bu gruplara katılmak için kişinin bir yıl süreyle ön hazırlık yapması iki yıl da ileri düzeyde kendisini yetiştirmesi ve sonrasında bağlılık yemini etmesi gerekmektedir. (Vermes, 2005, s. 69)

Ölüdeniz bölgesi (Kumran) ve orada bulunan parşömenler, Essenilere atfedilmiştir. Vaftizci Yahya’nın Ürdün Nehri’nin sadece birkaç mil yanında yaşadığı, o bölgedeki insanları vaftiz ettiği ve onlara vaaz verdiği dönemde Essenizm’den etkilendiğinden söz edilmektedir. (Mansoor ve Davies, 2007, s. 510)

Esseniler, ortak mülkiyet edinmeyi prensip haline getirmiştir. Cemaat üyeleri şahsına ait malları ve elde ettiği gelirleri üstlerine vermiş, harcamalarını da ortak bütçeden yapmıştır. Esseniler, giydiği kıyafetlerin beyaz olmasına, pişirilen yemeklerin kahinler tarafından yapılmasına, yemek öncesinde mutlaka üyelerin yıkanmasına, yemin etmemeye, kurban olarak hayvan sunmaya özen göstermiştir. Esseniler dini kuralları uygulama noktasında Yasa’ya sıkı sıkıya bağlı olmuş; Şabat’ın bütün esaslarını yerine getirmeye çabalamıştır. Bedensel kurtuluş yerine uhrevi yaşamı tercih etmiştir. (Vermes, 2005, s. 70)

Esseniler, genellikle bekarlığı, hayatını tarım ve el emeği ile geçinmeyi tercih etmiştir. Kendilerini Tora'ya vakfetmiş, ritüel saflığı muhafaza edebilmek adına yıkanarak temiz kalmayı yeğlemiştir. Esseniler, Saduki ve Ferisilerden farklı olarak dış toplumla sınırlı bir teması uygun görmüş bu nedenle münzevi hayat tarzını sürdürmüştür. Kendilerini tek Yahudiler olarak görmüş bu sebeple mabetteki bütün dini ritüelleri yozlaşmış olarak nitelendirmiştir. Esseniler ruhun ölümsüzlüğüne inanmış Ferisilerin bedensel diriliş öğretisini reddetmiştir. Ayrıca Esseniler yeminden kaçınmış ve Tanrı'ya küfrün cezasını ölüm olarak belirlemiştir. (Mansoor ve Davies, 2007, s. 511)

Essenilerin, gerek evliliğe bakış açıları gerekse inisiyasyon ritüellerinin ağır olması nedeniyle varlıklarını sürdürebilmesi pek mümkün olmamıştır. Mabedin Romalılarca yıkılması sonrasında Esseniler de tarih sahnesindeki yerini almıştır.

1.5. Zealotlar / Kannaim ve Sicariler

Yahudiler; Asurlular, Babiller, Grekler ve Romalılar tarafından çeşitli işgallere maruz kalmıştır. Bu sebeple Yahuda bölgesi devamlı olarak gerilim halinde olmuştur. Bölgede yaşanan ana gerilimin nedeni, metinlerde de zikredilen Yahudilerin seçilmiş millet olduğu, diğer halklardan üstünlüğü inancının reel yaşam ile uyuşmaması ve bu nedenle Yahuda'da dini-ideolojik çatışmaların eksik olmamasıdır. Çünkü Yahudilerin gerçek hayatta karşılaştıkları kendi dini yaşantılarının tam zıddı olan putperest toplumlar tarafından idare edilmiş olmalarıdır.

Yahudiler arasında üstünlük inancı ile yaşananların tam tersi olması, onlar arasındaki bazı özlemlerin yoğunluğunu artırmıştır. Özellikle Roma'nın siyaseti Yahudilerin bazı kesimlerini daha fazla sıkıntıya sokmuş bazılarını ise sindirmiştir. Lakin Roma, Yahuda'da baskı politikasını günden güne arttırmış böylece Yahudiler arasında yeni bir dini grubun yani Zealotların zuhur etmesine sebebiyet vermiştir. Kudüs'ün Roma tarafından yıkılışına ve Masada'nın düşüşüne kadar onlara karşı direniş gösteren, mücadele eden Filistinli Yahudi gruplarına verilen bir isimdir. Yurtseverler ve tanrı için mücadele edenler manasında Grekçe Zealot, İbranice Kanna kullanılmıştır. (Harman, 2013, s. 213)

Sicari adı, sadece Josephus'un The Jewish War adlı kitabında Felix'in döneminde geçmektedir. (Josephus, 1927, II:254/7) Orada onlardan yeni bir fenomen olarak bahsedilir ve bu bağlamda Josephus, dördüncü grup ile aralarındaki bağlantıyı vermemiştir; fakat onların, siyasi muhalifleri bertaraf etmek için kullandıkları tekniğin farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Josephus'a göre; düşmanlarını öldürmek için özellikle bayramları seçerler, kalabalığa karışarak kurbanlarını fark ettirmeden etkisiz hale getirirler. Josephus, onların ilk kurbanını baş kâhin Yonatan olarak ifade etmektedir. (Josephus, 1998, 20:162/66)

II. Agrippa döneminde Zealotların faaliyetleri de hız kazanmıştır. Özellikle Felix'in, Kayserya'da, çok sayıda Yahudiyi öldürmesi (Josephus, 1998, 20:8/7) Roma'ya olan

kini daha da artırmıştır. Nitekim Roma'nın tutumu neticesinde Roma'ya sempati besleyen Yahudilerin bile Zealotların safına geçmesi hayli önemlidir. M.S. 66'da halk Florus'a karşı isyanı desteklemiştir. II. Agrippa ve azınlık ayaklanmayı bastırmak istese de halk tarafından taşlanmaktan kendini alıkoyamamıştır. Özellikle Roma'ya karşı halkın başkaldırmasında öncü isim Ananias'ın oğlu Eleazar'da önemli bir şahsiyettir. (F. Josephus, 1927, II: 17/2) Zealotların yanında Sicarilerin de bu faaliyetlerde bulunduğu unutmamak gerekmektedir.

Eleazar'ın, Roma'nın elçilerini öldürmesi neticesinde Kayseri'deki birçok Yahudi de Florus tarafından katledilmiştir. (F. Josephus, 1927, II: 17/10; 18/1) Yaşanan bu gerilimlerden sonra Suriye civarında varlığını sürdüren Yahudiler öldürülmüştür. (F. Josephus, 1927, II: 18/2) Öyle ki Josephus, The Jewish War (Bellum Judaicum) adlı eserinde Şam'da on binlerce Yahudi'nin katledildiğini belirtmektedir. (F. Josephus, 1927, II: 20/2)

Vespasianus yönetiminde, şiddet daha da artmış bölgedeki ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. (F. Josephus, 1927, III: 7/32) Titus ise Celile'de isyancı Yahudilere karşı mücadele vererek, onlara ciddi kayıplar verdirmiştir. (F. Josephus, 1927, III: 10/3) Josephus'a göre hem Sicarilerin hem de Zealotların kışkırtmaları neticesinde Yahuda'da güvenli bir yer kalmamıştır. Tüm Yahuda kaos haline dönüştürülmüştür. (F. Josephus, 1927, IV: 7/2)

Yaşanan hadiselerden rahatsız olan ve Roma'dan ümit besleyen bazı Yahudiler Vespasianus'dan yardım istemiştir; fakat bu husus Kudüs'ün kuşatılmasına sebebiyet vermiştir. (F. Josephus, 1927, IV: 7/3) Tahta çıkan Roma'nın yeni imparatoru Vespasianus hemen oğlu Titus'u Kudüs bölgesine vazifelendirmiştir. Titus M.S. 70 yıllarında Kudüs'e girebilmek amacıyla kuşatmayı artırmıştır. (F. Josephus, 1927, V: 3/1-3) Bu esnada Josephus'a göre, kalede bulunan isyancılar tarafından halka ve şehre Roma'nın yapamadığı fiiller asilerce yapılmıştır. (F. Josephus, 1927, V: 6/1) Yaşanan tüm sıkıntılara rağmen içerde Roma'ya karşı direniş gösterilmiş; lakin bu, şehrin muhafazasına yetmemiştir. Kudüs'e, Titus önderliğinde girilmiş ve Yahudilerin çoğu katledilmiş, mabet yıkılmış, kutsal emanetler ise yağma edilmiştir. (Yiğitoğlu, 2011b, s. 234; F. Josephus, 1927, VI: 4/6) Nihayetinde Roma tarafından Zealot lideri Elezar ben Yair'in ve adamlarının trajik bir şekilde öldürülmesi Roma'ya karşı yapılan bu büyük ayaklanma da son bulmuştur.

Zealotlar, Tevrat'a ve toprağa sadık kalarak, kutsal şehir ve mabet için Roma ordularıyla savaşıyan radikal Yahudilerin adı olmuştur. Zealotlar, Essenilerle benzerlik gösterdiği gibi resim görseline haiz herhangi bir parayı veya eşyayı taşımayı, ona bakmayı, heykellerin yanından dahi geçmeyi reddetmiştir. Öyle ki heykellere tazim edenler ile sünnet olmayanları öldürmeyi benimsemiş hatta kendilerine işkence dahi yapılırsa Tanrı'dan başka kimseye Rab denilmemesi gerektiğini kabul etmiştir. (Kohler, 1906c, s. 640)

Josephus, Zealotların Celileli Yahuda tarafından kurulan dördüncü bir grup olduğunu düşünmektedir. (Josephus, 1998, 18:1/6) Fakat bu görüş, Celileli Yahuda'nın babası olan Hizkiya'nın, Herod'a karşı savaşı organize bir sözde "soyguncular" çetesine sahip olması gerçeğiyle çelişmektedir. (Josephus, 1998, 19: 9/2) Ayrıca Zealotlar tarafından uygulanan organize suikast sisteminin, çok daha önce olmasa da Herod'un saltanatı sırasında var olması gerçeğiyle de çelişmektedir. (Kohler, 1906c, s. 639)

Dönemin gelişmeleri hakkında Josephus'tan bilgi alabiliyoruz. Fakat kendisi, Flavian hanedanının resmi tarihçisi olduğu için dönemin sıkıntılı süreçlerini görmezden gelerek Roma'ya karşı isyancıların imajını karalamaya çalıştığı belirtilmektedir. Hatta onun kişisel nedenlerle bu konudaki en önemli eseri olan Yahudi Savaşı'nı yazmış, halkın sadece bir azınlığını oluşturan aşırılıkçı unsurların, tüm Yahudi nüfusunu çılgın bir isyan yönünde sürüklediği teori geliştirmiştir. Josephus, mücadelenin mesihsel-eskatolojik yönlerini neredeyse tamamen görmezden gelmiştir. (Stern, 2007, s. 467) Zealotlar hakkında bilgilerin taraflı bir şekilde oluşturulduğu da belirtilmektedir. Hatta Roma ile anlaşma yapmak ve Zealotlara baskı uygulamak maksadıyla üç zengin adamın Kudüs'te tahıl depolarının yakılmasını kışkırttığı da söylenmektedir. (Kohler, 1906c, s. 643) Hal böyle iken Zealotlarla ilgili bilgilerin şeffaflığı da tartışmalı görünmektedir.

1.6. Therapeuteler

Therapeutae, M.S. 1. yüzyılda İskenderiye yakınlarında Mareotis Gölü çevresinde yaşayan bir grup Yahudi çileciye verilen bir isimdir. Bu grup hakkında sadece Philo tarafından De Vita Contemplativa adlı çalışmada yer verilmiştir. (Taylor, 2007, s. 699) Genellikle tefekküre önem veren, züht hayatı süren ve Essenîler'e hayli benzeyen bu Yahudi hareketinin menşei belli değildir. (Harman, 2013, s. 214)

Yunanca'dan gelen bir kelime olan Therapeutae, Tanrı'ya ya da Tanrılara hizmet eden, şifacı veya iyileştirici manalarına gelmektedir. Tefekküre dayalı bir yaşam felsefesini benimsedikleri için bu isimle adlandırmış da olabilir. Çünkü Philo, aynı zamanda tefekküre dayalı yaşamla uğraşan insanların bir şekilde ruhları "iyileştirdiğini" belirtmiştir. (Kohler, 1906d, s. 138)

Onlar yaşadıkları bölgeden ayrılarak, şehirlerinden uzakta, sakin ve kırsal, tefekkür yapabilecekleri bir yerde yaşamlarını sürdürmüştür. Onların mimarisi, ibadet odası, yemek salonunu içeren merkezi bir binadan ve çok sayıda iç içe giren küçük odalardan müteşekkil yapılar-dan oluşmaktadır. Therapeuteler, her gün, gün doğumu ve gün batımında iki kez dua etmektedir. Güneş doğarken, akıllarının göksel ışıkla aydınlanması ve ruhun fiziksel duyuların rahatsızlığından kurtulması için dua ederlerdi. Haftanın altı günü odalarında kalıp ibadet edip, ilahi okur, sebt günü ise en kıdemli kişilerden sohbet din-

lemek için toplantı odasına geçerlerdi. Terapeutelerde kadın-erkek fark etmeksizin üyeler eşit kabul edilmektedir. Toplantı odası, yemek odası gibi ortadan duvarla çevirili olup muhtemelen kadın ve erkek farklı yerlerde oturmaktadır. Onlar, gün batımına kadar yemek yemezler, sadece tuzlu veya tatlandırılmış ekmek yer ve kaynak suyu içerdi. Hatta ibadetle daha fazla meşgul olanlar üç gün arayla karınlarını doyururlardı. Giysileri beyaz renkte ve çok sade idi. Yazın kısa bir tunik veya keten şal, kışın yünlü koyun veya keçi derisinden bir pelerinle kaplı elbise giyerlerdi. (Taylor, 2007, ss. 699-701)

Therapeuteler, Eusebius tarafından "Historia Ecclesiastica" adlı eserinde Hristiyan keşişler olarak zikredilmektedir. (Eusebius, 1926, s. II: XVI-XVII; Kohler, 1906d, s. 138)

B. ORTA ÇAĞ DÖNEMİ

Yahudilik, tarihte hem milliyet hem de din bakımından sıkça konuşulan bir husus olmuştur. Gerek pagan toplumlarda tevhit inancını savunduğı için gerekse İslam ve Hristiyanlık açısından ortak hususiyetleri barındırması bakımından Yahudilik ve Yahudiler devamlı gündemde kalmayı başarmıştır. Yahudilerin tarihi incelendiğinde onların hayli zorlu süreçlerden geçtiğı aşıkardır. Ke- nan'dan Mısır'a, oradan Sina'ya, nihayetinde söz konusu topraklara yerleşmek, oralarda yurt edinebilmek için içli- dışlı verilen mücadeleler, bölünmeler, Asur saldırıları, Babil istilas ve diaspora, Perslerin desteğı ile yeniden yurda dönüş akabinde Helen boyunduruğı altında yaşam ve Roma idaresi. Bütün bu tarihi süreç, yaşananları göstermektedir. Öncesi ve sonrasıyla miladi ilk yüzyıllar Yahudiler açısından hayli zor geçen dönemler olmuştur. Helen ve Roma yönetimlerinin katı siyaseti arasında sıkışmış bir millet, bu sebeple kutsal topraklarda çıkan is- yanlar yaşanan pek çok sıkıntılara maruz kalınması, niha- yetinde mabedin yıkılması, bütün bunlar telafisi müm- kün olmayan çok ciddi sorunlara sebebiyet vermiştir.

Tarihte yaşanan bu acı tecrübelerin en önemlisi Yahudi teşkilat yapısıyla dini yaşama onarılamaz darbe vurmuş olmasıdır. Özellikle henüz mabet varken yapılagelen kur- ban ritüeli ve çeşitli ibadetler artık yapılamaz olmuş ve Kohenlerin mevcudiyeti de devam ettirilememiştir. Ma- bette icra edilen ayinlerin yerini sinagoglardaki ritüeller,

Kohenlerin otoritesini ise Rabbiler devralmıştır. Roma tarafından Kudüs'te yaşayan Yahudilerin çoğu diasporada yaşamaya zorlandığı için Filistin Yahudiliğinin yanında alternatif Babil Yahudiliği (Bağdat) meydana getirilmiştir. Böylece modern Yahudiliğin temelleri atılmıştır. (Yiğitoğlu, 2021, s. 10)

Orta Çağ süresince azınlık topluluklar halinde ve gettolarda yaşayan Yahudiler, iktisat, siyaset, bilim vb. alanlarda kendilerini göstermelerine karşın uzun bir süre Avrupa'da kabul görmemiştir. Özellikle kapalı toplum olarak nitelendirildikleri için tehdit olarak algılanmış ve bulundukları ortamlardan dışlanmışlardır. Avrupa'daki yaşananların aksine, İslam egemenliği altındaki yönetimlerde yaşamlarını sürdürdükleri müddetçe Yahudilerin hak ve hürriyetlere her zaman sahip oldukları, ilmi, ticari, sosyal pek çok alanda yol kat ettikleri bilinmektedir. (Bkz. Yiğitoğlu, 2021, 2022)

Yahudilerin İslam'ın neşet ettiği topraklarda daha önceden yerleşmiş oldukları Hayber, Fedek, Vadi'l Kura, Teyma ve Medine'de yaşadıkları ve buralarda hayata dair her türlü eylemlerinde serbest oldukları tartışmasız bir gerçektir. Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin dışlanmadığı ve topluma Medine Vesikası ile dahil edildiği şüphesizdir. (Hamidullah, 2004, ss. 166-184) İslam topraklarının fetihlerle ilerlemesiyle birlikte, buralarda yaşayan Gayrimüslimlerle, özelde de Yahudilerle olan münasebetler İslam'ın koyduğu prensipler çerçevesinde yürütülmüştür. Gayrimüslim halka tanınan bu haklar devamlı

Müslümanların güvencesi kapsamında olmuştur. Emeviler ve Abbasiler döneminde de Yahudiler, özgürce hayat sürerek ticari, ekonomik, ilmi, hukuki birçok hususta faaliyetlerini rahatça sürdürmüştür.

Abbasi idaresi altında bulunan Babil Yahudi cemaatindeki yapılagelen faaliyetler de devam etmiştir. Yahudilerin dini manevi liderliğini 'reş galuta'; din akademilerine de başkanlık yapan 'gaon' olarak adlandırılan rabbiler yürütmüştür. (Yiğitoğlu, 2021, ss. 99-100)

Abbasiler devrinde, Yahudilerin uzun süre diasporada yaşamaları ve özleme dönüşün mümkün olmaması gibi nedenlerden dolayı, Anan ben David'in liderliğinde yeni bir oluşum (Karaîlik-Anânîler) zuhur etmiştir.

Bu zaman içerisinde Yahudileri temsil eden cemaat liderliğinin ve Talmud akademilerindeki âlimlerin tutumlarından hoşnut olmayan bazı gruplar, geleneksel anlayışa karşı Tanah merkezli yeni oluşum içerisine girmiştir. (Sinanoğlu, 2001, s. 424) Karailerin önemli faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Zamanla Ananilerin çoğunluğu İseviyye ve Yudganiye cemaati mensupları gibi Rabbaniliğin alternatifi yapılanmalarla bir araya gelerek Karaim olarak adlandırılmıştır.

Dönemin bir diğer devleti olan Fatımiler'de yaşayan Yahudiler, bulundukları coğrafya itibariyle alternatif ticaret yolları sayesinde nüfuz sahibi olup ayrı bir konuma yükselemiştir. Abbasilerde olan idare merkezi gibi 'nagid' ismiyle burada bir merkez kurulmuştur. Böylece Yahudiler

tarafından Bağdat ve Kahire merkezli çifte yönetim merkezleri oluşturulmuştur. Nihayetinde Irak'ta bulunan Bağdat merkezi önemini yitirmiştir. (Arslantaş, 2009, s. 275) Selahaddin Eyyübi'nin Kudüs'ü haçlıların elinden almasıyla şehirde Yahudi yapılanmaları görülmüştür. Hassaten Endülüs döneminde yani Altın Çağ olarak nitelendirilen bir zamanda, Abbasi-Fatımiler ve nihayetinde Osmanlı'da Yahudi-Müslüman münasebetleri en parlak ilişkiler olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Yahudilerin yaşadığı İslam coğrafyalarında ötekileştirilmediği ve bütün haklara haiz olduğu, rahatça dini, siyasi, iktisadi vb. pek çok faaliyetlerini yapabildiği bilinmektedir. (Yiğitoğlu, 2022)

Özellikle söz konusu Sefarad Yahudileri, İslam coğrafyasında var olan devletlerin yakaladığı medeniyet sayesinde; Orta Çağ Kilise baskısı altında kalan Avrupa medeniyetinde yaşayan Aşkenaz Yahudilerine nazaran çok farklı konumda idiler. Sefarad Yahudileri pek çok sahada Aşkenaz Yahudilerinden ileri düzeyde hayat sürmüştür. Öyle ki bu çağda İbn Meymun, Saadya Gaon, İbn Gabirol, İbn Ezra vb. gibi önemli alimler yetişmiştir.

Orta Çağ'da kilise tarafından Yahudiler tanrı katili olarak nitelendirildikleri için Hristiyanlar tarafından farklı gözle görülmüştür. Bu sebeple İslam Yönetimi altındaki idarelerde yaşama kıyasla Hristiyan coğrafyada hayat sürmeleri zor şartlarda mümkün olmuştur. Bu dönem zarfınca Yahudiler sürekli yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır.

1.1. Rabbani Yahudilik

Rabbani Yahudilik, İkinci Mabet dönemi, Haşmoniler yönetiminde zuhur eden; dini, siyasi bir topluluk olan Ferisilerin devamı olarak görülmektedir. M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 6. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Talmud faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış ve Yahudiliğin önemli bir mezhebi olmuştur.

Rabbânî Yahudiliğe göre Sînâ'da Musa'ya hem yazılı hem Şifahî Tora verilmiştir. Nesilden nesile her ikisi de aktararak Talmud meydana getirilmiştir. İlerleyen yüzyıllarda Talmud'a dair izahat, soru ve yanıtlar şeklinde kaleme alınan yorumlar Rabbinik literatürü vücuda getirmiştir. Böylelikle bu birikim, Rabbinik Yahudiliğin temelini teşkil etmiştir. I. Mabet döneminde Yahudilik, Kudüs'te yer alan tapınağın görevlileri tarafından yönetilmiştir. Babil'in yıkılıp Perslerin kurulmasıyla yeni bir sürece giren Yahudiler, II. Mabet dönemini başlatmıştır. Böylece Yahudilik açısından hayli önemi haiz olan tapınakta ibadet, kurban ritüeli ve kohenlerin varlığı; Rabbani dönemde Tevrat, sinagogda ibadet ve rabbi varlığı olarak değişmiştir. (Harman, 2013, s. 214)

II. Mabet dönemiyle başlayan süreçle birlikte gerek Helen ve Roma dönemleri içerisinde Filistin ve Babil'de faaliyet gösteren akademilerde Tevrat'ın yorumlanarak sözlü geleneğinin oluşmasını ve günümüzdeki pek çok ibadetin başlamasını sağlayan din adamları (Rabbi) vardı. Bunlar, dini yaşantının yanında sosyal, idari birçok alanda söz sahibi olmalarından dolayı merkezi konumda idi ve önemli

bir otoriteye de haizdi. Çünkü Rabbiler, Tanrı tarafından Musa'ya bahşedilen Tevrat'la, yapılan yorumları bir unsur olarak görüyordu. (Kohler, 1906e, s. 337)

Rabbiler, özellikle mabedin olmadığı ve pek çok ibadetin ifa edilemediği bir süreçte toplumun dini-sosyal ihtiyaçlarını gözetmiş ve böylece manevi önderlere dönüşmüştür. Bunun ilki, Yohanan Ben Zakay'ın¹ etkisini yitiren Sanhedrin'in ve Yahudi merkezini Yavne'ye taşımasıyla olmuştur. (Bokser, 1951, s. 53) Bu merkezle birlikte mabet yerine sinagoglar oluşmuş, Tevrat halka açıklanarak öğretilmiş ve milli bir kimliğin oluşturulmasına gayret edilmiştir. Çünkü peygamberliğin ve kahinliğin nihayete ermesiyle vahiy yerine bilgi ve yoruma dayalı bir dönemece girilmiştir. Zira, Yahudilik adına pek çok şeyin yeniden oluşturulması ve kurumsallaştırılması şarttı. (Herford, 1962, ss. 84-85) Bu sebeple ilk olarak, temel dini eğitimde köklü değişikliğe gidilmiştir. Yapılagelen çalışmalar neticesinde sözlü Tevrat, müstakil bir külliyata dönüşmüştür. (Schiffman, 2005, s. 7)

Bu dönem artık peygamberlerin ve kahinlerin gücü yerine rabbilerin bilgeliğinin öne çıktığı bir zamandır. Doğal olarak onlar, Yahudileri, Tevrat ve Talmud eksenli yetiştiren din adamları olmuştur. Güç ve nüfuz bakımından rabbilerin Yahudi toplumunu etkileyip yön vermesi ne-

¹ İlk nesil Rabbani otoritelerinden biri olarak bilinmektedir.

deniyle bu döneme Rabbani Yahudilik denilmiştir. (Brenner, 2011, s. 55) Rabbiler, kendilerini Ferisilerin varisleri olarak görmüştür.

1.2. Karailik

Tanah'ı çokça okuyup, onun üzerinde fazlaca çalışmalardan dolayı bu mezhebe Karim (okuyanlar) ismi verilmiştir. Müntesiplerine Benei Mikra, Ba'ale Mikra denilmektedir. Bu mezhebin başlangıcı Anan ben David'e kadar götürülmekle birlikte, bu oluşumun ilk adı Ananiyye olarak bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda, 9. yüzyıl ilk yarısında, Karaim olarak isimlendirilmiştir. (Harman, 2013, s. 215)

Yahudiler tarih boyunca Asur, Babil, Helen ve Roma saldırılarına maruz kalmıştır. Özellikle uzun süre diasporada yaşamaya mahkûm edilen Yahudilerin Müslümanların yönetimi altına girmesiyle ümit var oldukları yenden yapılanmayla, mabedin inşasının imkansızlığı, Yahudiler içerisinde bazı açmazları beraberinde getirmiştir. Özellikle Yahudileri temsil eden cemaat başkanlığının ve Talmud akademilerindeki âlimlerin tavırlarından rahatsız olan ve yeni iskân yerlerinin açılmasıyla farklı etnik gruplarla yaşamak durumunda kalan Yahudiler, geleneksel Yahudiliğe karşı, Abbasiler Dönemi'nde, Tanah merkezli yeni bir oluşum başlatmıştır. (Sinanoğlu, 2001, s. 424) 8. yüzyılın ikinci yarısında Irak'taki Yahudi toplumunun başkanı İshak Harkavi'nin ölümü üzerine Talmud akademisine Anan ben David'in kardeşi Hananiah

seçilmiştir. Bunun üzerine Anan ben David, Rabbani otoriteye karşı kendi düşünceleri etrafında taraftar bularak yeni oluşumun lideri olmuştur. (Sinanoğlu, 2001, s. 424)

Anan ben David görüşlerini ileri sürerken İslami literatürden istifade etmiştir. Öyle ki İslam Hukuku'nda var olan Kur'an, Sünnet ve İcma'dan faydalanarak Kıyas'ı da kendi yasa sistemine dahil etmiştir. Halife el-Mansur döneminde, Anan ben David'in, Ebu Hanife ile karşılaşp ondan istifade ettiği ifade edilmektedir. (Kaufmann ve de Harkavy, 1906, ss. 440-441; Kutluay, 2001, ss. 260-261; Heller ve Nemoy, 2007)

Anan, bulunduğu bölgede Rabbi baskısı altında olduğundan dolayı, Abbasi Halifesi Mansur'dan izin alarak Kudüs'e yerleşmiştir. Anan'ın müntesipleri de Mısır, Kuzey Afrika, Bizans, İran, Filistin, Suriye, Kafkasya ve Ermenistan gibi farklı coğrafyalara göç etmişlerdir. Endülüs'te Karailik hızla yayılsa da İspanyol işgalleri neticesinde onlar da Müslümanlar gibi Endülüs'ü terk etmek durumunda bırakılmıştır. Gittikleri bölgelerde bu kişiler, Anan'ın düşüncelerini yaymaya çalışmış ve bu düşüncelerin mezhepleşerek bir ekol haline gelmesini sağlamıştır. 9. yüzyılda yaşamış olan Benjamin en-Nihavendi Karai ismini ilk dillendiren dönemin en önemli Karai bilginidir. (Heller ve Nemoy, 2007; Kaufmann ve de Harkavy, 1906; Sinanoğlu, 2001)

Anan ben David'in ölümü sonrasında oğlu Saul ve müteakibinde torunu Josiah oluşumun lideri olmuş lakin çok fazla iz bırakamamıştır. Miladi 830-890 yılları arasında

kendi aralarında farklılık arz eden, Anan'ın öğretilerinden ve öğretme yöntemlerinden ayrılmayı düşünen alt bölünmeler zuhur etmiştir. Dönemin önemli bazı liderleri Benjamin en-Nihavendi, Akbara'lı İsmail, Musa el-Za'farani (el-Tiflisi), Mashwi al-'Akbari ve Daniel el-Şumisi (el-Damagani) dir. Anan ben David, seçici bir kişiliğe sahipti. Oluşturduğu yasaların çeşitli düzenlemelerini hem Rab-bani Yahudilikten hem de kendinden önceki Yahudi mezheplerinden aldığı bilinmektedir. Bunları Tanah metnine dayandırmaya da gayret etmiştir. Lakin Anan'ın halefleri pratikte zor olan bazı uygulamaları değiştirmeye çabalamıştır. Aşırı Rabbi karşıtlığına karşı dönüşen fikirler de zamanla bazı çevrelerce rahatsızlığa dönüşmüştür. (Kaufmann ve de Harkavy, 1906, s. 438)

9. ve 10. yüzyılın bazı Karai çevrelerinde, belki de Gnostik etki altında, ilk Hristiyan Gnostik çevreler arasında bulunan Yahudi yasasına karşı düşmanca tutuma benzer şekilde, geleneksel Yahudiliğin doğması ve dini tören yasasına karşı bir düşmanlık ortaya çıkmıştır. Öyle ki şabat ve bayram günleri yalnızca anma günleri olarak kabul edilmiş, sürgünde bunlara uyulması zorunlu olarak görülmemiş, ölülerin dirilişi farklı bir biçimde yorumlanmıştır. Mesih'in gelişi ve tapınağın yeniden inşası II. Mabet için hasredilmiştir. Ayrıca radikal Karailer, şabat günü evden çıkmayı, bir odadan diğerine herhangi bir şey taşımayı, yüzünü yıkamayı, palto, ayakkabı, kuşak veya gömlek dışında herhangi bir şey giymeyi, yatak yapmayı, mutfaktan başka bir daireye yiyecek taşımayı vb. yasaklamıştır.

Ancak zamanla Ananiler, İseviler, Yudganiler ve Şazkaniyeler gibi aşırılık yanlıları ortadan kaybolmuş ve ılımlılar etrafında örgütlenilmiştir. (Kaufmann ve de Harkavy, 1906, s. 438)

Anadolu'ya gelen Yahudi göçlerinin ilki Suriye ve Irak'tan gerçekleştiği bilinmektedir. Fetih öncesinde İstanbul Pera'da 1172 senesinde Karai cemaatine mensup Yahudilerin yaşadığı ifade edilmektedir. Fetihle birlikte İstanbul, önemli bir merkez olarak görüldüğünden Karailer için sığınılacak önemli bir liman olmuştur. Hatta zamanla çeşitli coğrafyalardan göç yoluyla İstanbul'da ve Anadolu'nun pek çok şehrinde bu nüfus artmıştır. (Yiğitoğlu, 2021, s. 108)

10 ila 12. yüzyıllar arasında altın çağını yaşayan Karailik Haçlılar tarafından Anadolu'ya, Kudüs'e yapılan saldırılar neticesinde eski nüfuzunu kaybetmiştir. Dünya'nın çeşitli coğrafyalarında olduğu gibi Rusya'da da olan Yahudilere karşı baskılar doğal olarak Karailiğe mensup Yahudilere de yansımıştır. Bolşevik İhtilâli'nin (1917) vuku bulmasıyla Polonya, Kırım'da hayat süren Yahudiler göç etmek durumunda kalmıştır. Buradan ayrılabilenler ABD ve Avrupa'ya gitmiştir. (Kaufman, 1967, ss. 40-41) Günümüzde azalan nüfusuyla Avrupa, İsrail, ABD'de yaşamaktadır.

12. yüzyılın ortasında İstanbul'da yetişen bir Karai Yahudi bilgini Judah ben Elijah Hadassi'nin *Eshkôl ha-Kôfer* adlı eseri önemlidir. Bir diğer Karai alimi olan ve dönemin İbn Meymun'u olarak tanınan Aaron ben Joseph'in

(ö. 1320) *Sefer Mibhâr* ve *Gan Eden* ve *Keter Torah* adlı tefsiri, *Es ha-Hayîm* adlı eseri ehemmiyetli eserlerdendir. Ya'kûb el-Kirkisânî'nin *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkib* adlı eseri de Karailik mezhebine dair önemli bir çalışmadır.

Karailer'in on maddelik inanç esaslarıyla ilgili çalışmalar Elijah Bashyazı ve öğrencisi Calep Afendopolo tarafından nihayete erdirilmiştir.

- Tanrı her şeyi yoktan var edendir.
- Her şeyi yaratmasına rağmen O yaratılmamıştır.
- Tanrı tekdir ve yaratıklarına benzemez.
- Musa'yı elçi olarak gönderen O'dur ve peygamberlerin en büyüğüdür. Ondan başka onun gibi bir peygamber gönderilmeyecektir.
- Tanrı Mûsâ'nın aracılığıyla Tevrat'ı bize göndermiştir.
- Mutlaka Tevrat'ın orijinal dili müminlerce öğrenilmelidir.
- Tanrı Musa'dan başkalarına da Peygamberlik vazifesi vermiştir. Lakin onların dereceleri Musa gibi değildir.
- Kıyamet günü dirilme vardır ve Tanrı ölüleri diriltecektir.
- İnsanlara ahirette ceza veya mükafat vardır
- Sürgünde olanlar Tanrı'nın yardımını ve Mesih ümidini yitirmeden her zaman beklemelidir. (Bkz. Heller ve Nemoy, 2007, s. 798)

1.3. İseviyye

İseviyye, Halife Abdülmelik b. Mervan ya da II. Mervan'ın hüküm sürdüğü dönemlerde İran'da ortaya çıkmış bir Yahudi mezhebidir. Yahudi kaynaklarına göre Abdülmelik b. Mervan dönemi ön plandadır.

Şehristani'ye göre İseviyye, Ebu İsa İshâk b. Yakûb el-İsfahânî'nin müntesiplerince oluşturulmuş bir mezheptir. Obadiyah/Obed Elohim (Allah'ın kulu) olarak tanınmaktadır. Ebu İsa İshâk b. Yakûb el-İsfahânî, Halife el-Mansûr devrinde ortaya çıkmış olsa da faaliyetlerine başlaması Emevîlerin sonlarında II. Mervan devrindedir. Dönemin Yahudilerinin ekserisi İshâk b. Yakûb'un davetine uymuş olup, onun pek çok mucizeye sahip oluşunu iddia etmiştir. (Şehristânî, 2006, s. 181) Müntesiplerin inanışına göre, savaş esnasında bir ağacın dalıyla yere çizgi çizerek buradan öteye düşmanların geçemeyeceğini belirtip bu çizgi üzerinde çok sayıda Müslümanı öldürmüştür. (Şehristânî, 2006, s. 181) Rivayete göre; Rey'de, Halife Mansur'un ordusuyla girdiği savaşta müntesipleriyle birlikte İshâk b. Yakûb da öldürülmüştür. Bu mezhebin taraftarları tarafından onun ölmediğine, ileride tekrar geleceğine inanılmaktadır. (Harman, 2013, s. 214) İshâk b. Yakûb'un bir mağaraya sığındığı ve akibetinin ne olduğu hakkında da kesin bilginin olmadığı da ifade edilmektedir. (Jacobs ve Schloessinger, 2007, s. 646)

İshâk b. Yakûb, kendisinin peygamber ve beklenen Mesih'in sonuncu elçisi olduğunu; Mesih'in de beş elçi ha-

linde peş peşe geldiğini; Tanrı, Mesih'e Yahudileri günahkâr milletlerden ve zalim krallardan kurtarmayı emrettiğini söylemiştir. Kendisini sonunda Mesih olarak görevlendirildiğini de belirtmiştir. (Jacobs ve Schloessinger, 2007, s. 646) İseviyye'ye göre, Mesih, yaratılanların en üstün varlığıdır. Mertebe bakımından da gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin üstündedir. İshâk b. Yakûb'a göre zatı, yaşadığı devrin en hayırlı insanıdır. (Şehristânî, 2006, s. 182)

İshâk b. Yakûb'a göre; her türlü hayvan etinin yenilmesi yasaktır ve hiçbir canlı yenmemelidir. Vakitlerini kendisinin belirlediği on vakit kılınması gereken namaz ibadeti vardır. Müntesiplerine de bu namazın kılınması onun tarafından farz kılınmıştır. Ona göre; Tevrat, Roma krallarınca, otuz din adamı tarafından toplanan, birtakım cahiller eliyle değiştirilme endişesine sahip bir kitaptır. (Şehristânî, 2006, s. 182)

Karai alimi olan Kirkisânî ise İshâk b. Yakûb'un, Obadiah ve Ebu İsa el-İsfahânî adıyla tanındığını; Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında kendisini peygamber olarak ilan ettiğini; müntesipleri tarafından, okuma yazma bilmediği, cahil bir terzi olduğu halde, kimseden talimat almadan kitaplar ve risaleler yazdığını gördükleri için bunun misyonunun önemli bir işareti olarak anlaşıldığını ifade etmiştir. (Bacher, 1895, s. 705; Qirqisani, 1939)

Mezmurlar, 119/164'te "Doğru ilkelerin için seni günde yedi kez överim" ifadesine dayanarak her gün yedi vakit namazı emretmiştir. Tevrat'ta hiçbir kanıt olmamasına

rağmen, et ve şaraptan zevk almayı yasaklamış. O, rabbileri, peygamberlerle aynı temeller üzerinde görmüş ve Tanrı'nın talimatına göre dua etmek için O'ndan emirler aldığını belirtmiştir. Hem Hz. İsa'yı hem de Hz. Muhammed'i (sav) peygamber olarak görmüş İncil ile Kur'an'ın okunabileceğini açıklamıştır. (Bacher, 1895, s. 705, 1895) İshâk b. Yakûb, tasdik ettiği peygamberlerle, semaya yükseltildiğinde görüştüğünü iddia etmiştir. (Kutluay, 2001, s. 253)

Şehristani ile Kirkisani'nin anlatımları arasında, yaşadığı dönem, namaz ibadetinin vakti gibi bazı farklar bulunmaktadır. Kirkisani ise İshâk b. Yakûb'u eserine almasındaki maksat onu eleştirmektir. Özellikle Kirkisani, O'nun Hz. Muhammed'i (sav) peygamber olarak kabul etmesini bir tezat olarak görmektedir. Rabbilerin Peygamber gibi algılanmasını da Karailere şirin gözükme için yaptığını düşünmektedir.

Kirkisani zamanında bu cemaate mensup kişilerin sayısı yok derece kadar azdı. Ebu İsa ve müridi Yudgan (Yehuda), yaklaşık yetmiş yıl sonra yaşayan Karailerin kurucusu Anan'ı büyük ölçüde etkilemiştir. Anan, Ebu İsa'dan et ve şaraptan uzak durma kuralını almıştır. (Jacobs ve Schloessinger, 2007, s. 646)

1.4. Yudganiyye ve Müşkaniyye (Şazkaniyye)

Ebu İsa İshâk b. Yakûb el-İsfahânî'nin müridi Yudgan (Yehuda) tarafından kurulan bu mezhebin müntesipleri daha sonraları Yudganiyye olarak adlandırılmıştır. Ebu

İsa ve takipçilerinin 8. yüzyılın başlarında Rey'de Halife Mansur'un ordusuyla girdiği savaşta yenilgisinden kısa bir süre sonra, Yudgan efendisinin dağılmış taraftarlarından yeni bir mezhep kurma yoluna gitmiştir. Yudgan, Ebu İsa gibi tanrı tarafından Yahudileri, yabancıların yönetiminden kurtarmak ve onları siyasi olarak bağımsız kılmakla görevlendirilmiş gibi davranmamıştır. Kendisini sadece bir peygamber olarak nitelendirmiştir. (Jacobs ve Broydé, 1906, s. 624)

Şehristani'ye göre Yudgan, insanları zühde, ibadeti arttırmaya teşvik etmiştir. Yudgan'a göre davetçi önemlidir. O, Tevrat'ın zahir, bâtın, tenzil ve teveli olduğunu iddia etmiştir. Yaptığı tevillerle Yahudi topluluğunun çoğunluğuna muhalefette bulunmuştur. Teşbih de öncekilerden farklı düşünmüştür. O'na göre kaderde, kul kendi eylemlerinde tam kudret sahibidir. Fiillerin gerçek manada sahibinin kulun kendisi olduğu için mükafat ve ceza da buna göre şekillenecektir. (Şehristânî, 2006, s. 182)

Yudgan'da, Ebu İsa gibi Hz. İsa ile Hz. Muhammed'in (sav) sadece kendi milletlerine gönderildiğini söylemiştir. İran'da nüfuzu artmaya başlayan Sufizm'den etkilenip Tevrat'ın gerçek anlamını bırakıp mistik yorumlarına önem vermiştir. Sufiler gibi, cennet, cehennem vb. ile ilgili olanlar gibi tüm dini inançların alegori olduğunu öğretmiştir. Yudgan, İsevilerin benimsediği ilkelerde olan şarap ve hayvansal gıda yasağını ve rabbilere ait üç vakit yerine yedi vakit namazı esas almıştır. Mutezile'den etki-

lenmiş olup, kişinin, Tanrı'yı maddi niteliklerle, yani antropomorfik olarak temsil etmesine izin verilmediğini söylemiştir. Yudgan'a göre dua ve oruç, törensel yasalara uymaktan daha çok önemlidir. Şabat ve bayramlarla ilgili yasaların diasporada bağlayıcı olmadığını, sadece bir hatıra olarak gözlemlendiğini belirtmiştir. Müntesipleri tarafından Yudganiyye'ye olan inançları o kadar büyüktür ki, onun ölmediğini, onunla yeni bir doktrin getirmek için tekrar ortaya çıkacağı söylenmiştir. (Bacher, 1895, s. 705; Harman, 2013, s. 215; Jacobs ve Broydé, 1906, s. 624; Kutluay, 2001, s. 255)

Yudganiyye'nin dallarından biri Müşkaniyye'dir. 8. yüzyılda İran'da ortaya çıkan Müşkan adında bir kişi tarafından kurulmuştur. Yudgan'ın talebisidir. Yudganla pek çok görüşü benimsemesine rağmen mezhep karşıtı muhaliflere karşı silah kullanmayı şart görmüştür. Bu sebeple on dokuz kişi kadar olan taraftarıyla Kum'da ayaklanmış ve nihayetinde hepsi öldürülmüştür. Müşkaniyye mezhebine ait bazı kesimlerce, Yahudileri ehli kitap olarak kabul etmesinden dolayı, Hz. Muhammed'in (sav) kendileri hariç tüm milletlere gönderildiğini kabul etmektedir. (Jacobs ve Broydé, 1906, s. 625; Kutluay, 2001, s. 256; Şehristânî, 2006, s. 182)

C. GÜNÜMÜZ DÖNEMİ

Miladi yılların başından itibaren uzun süre zarfında diasporada azınlıklar halinde ve gettolarda yaşamak zorunda bırakılan Yahudiler, edindiği pek çok tecrübe neticesinde ekonomi, siyasi, bilim, kültür vb. sahalarda ilerleme kaydetmiştir. Buna rağmen onlar, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde dışlanmış ve kendi toplumlarına tehdit olarak algılanmıştır. Avrupa'daki sıkıntılı hayatlarına karşın İslam ülkelerinin idaresi altında son derece huzurlu ve gelişime açık bir yaşam sürdürmüştür. Bunun neticesini Yahudiler gerek ilmi gerek iktisadi gerekse dini hayatta görmüştür. Bütün bu gelişmeler sonucunda dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki Yahudiler zamanla etki sahibi haline gelmiştir. Özellikle 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerek Müslüman Araplara gerekse Yahudilere karşı Endülüs'te yaşatılan İspanyol zulmü Osmanlı'nın Yahudilere sahip çıkmasıyla ayrı bir noktaya gelmiştir. Osmanlı'nın egemenliği altında bulunan Yahudilerin müreffeh yaşamı sayesinde cazibe merkezi haline gelmiş olan Osmanlı topraklarına Avrupa'dan göçler yoğunlaşmıştır. Osmanlı artık Yahudiler için sığınacak bir liman haline gelmiştir. Böylece buradaki Yahudi dini cemaati dünya üzerindeki pek çok cemaatin lideri konumuna yükselmiştir. Bu dönemlerde Yahudiler her alanda özgürlüğe kavuştukları için rahat bir ortamın da getirdiği fırsatlar neticesinde bazı fikri akımlara yönelmiştir. Erken modern dönem olarak nitelendirilen bir zamanda Osmanlı Yahudileriyle dünya Yahudilerini etkisi altına alan bir mesihi hareket

Sabataycılık zuhur etmiştir. Ardından yaklaşık bir asır sonrasında (17. yüzyıl) Polonya Yahudileri arasında yine Avrupa'daki Yahudi cemaatlerine tesir eden bir mistik hareket Hasidizm ortaya çıkmıştır.

19. yüzyıl Avrupa'daki Yahudiler için siyasi ve sosyal açıdan özgürleşme sürecinin başlangıcı olmuştur. Zamanla değişen koşullar nedeniyle yaşadıkları bölgelerde Yahudiler eşit haklar elde edebilmiştir. Lakin bütün bunların mümkün olabilmesi adına birtakım değişikliklerin öncesinde gerçekleşmesi de gerekmektedir. Yahudiler, her türlü tecride rağmen gelenekçi yapıyı benimserken alternatif yeni fikirlere de kapı aralamıştır. Değişen dünya Yahudilerin 18. yüzyılda aydınlanma faaliyetlerini mecbur kılmıştır. Böylece Yahudi dininin yanında toplum üzerinde de hayli değişiklikler olmuş, dinî hususlarda rabbilerin otoritesi ve halakhanın rehberliğinde ortak anlayış değişmiştir. Bu zaman zarfında toplum bireyciliğe, din ve gelenek anlayışı ise akılcılığa yönelmiştir. Böylece aydınlanmanın menfi tesiriyle, Yahudiliğin temel hususiyetlerini oluşturan dinî hukuk alanında da etkili olmuş, toplumsal uyum süreci, sebt ve koşer usul ve kaideleri, mabette ibadet gibi birçok fiillerin terkedilmesi veya birtakım değişikliklere gidilmesini kaçınılmaz hale gelmiştir.

Zamanla, Yahudiler sekülerleşmeye yönelmiştir. Sekülerleşmenin karşısında ise geleneği korumaya dönük yeni Yahudi oluşumları da zuhur etmiştir. Bunların içerisinde liberal yapıda Reformist Yahudilik, Rabbani Yahudiliğin devamı olarak görülen gelenekçi Ortodoks Yahudilik,

milliyetçi doğrultuda faaliyet yürüten Siyonizm ortaya çıkmıştır. İlerleyen zamanlarda daha ılımlı bir yol benimseyen Yeni Ortodoksluk, Muhafazakâr Yahudilik ve Amerikan Yahudileri tarafından oluşturulan Yeniden Yapılanmacı Yahudilik zuhur etmiştir.

Netice itibariyle Yahudiler, çok uzun yıllar içe dönük bir toplum olarak kendilerini muhafaza etmeye çabalarlar da kendi içlerinde ayrılmaya ve cemaatleşmeye engel olmamıştır. Özellikle Alman Yahudileri içinden çıkan ve Avrupa'ya oradan Amerika'ya sıçrayan aydınlanma fikri farklı düşüncelere haiz mezhepleri doğurmuştur. 20. yüzyılda bu oluşumlar Yahudiliğin en önemli üç büyük akımını teşkil etmektedir.

1.1. Sabataycılık ve Hasidizm (Hasidut)

17. yüzyılda Osmanlı topraklarında ortaya çıkan bu hareket; Sabataycılık, avdetilik, dönmelik, Selaniklilik isimleriyle nitelendirilmiştir. Gazzeli Nathan'ın (1643~ 1680) düşünceleri çerçevesinde şekil alan, İzmirli Sabatay Sevi (1626- 1676) tarafından yürütülen mistik ve mesihi özellik taşıyan bu Yahudi ekolü, Osmanlı'da yaşayan Yahudiler bakımından önemli bir değişimin başlangıç noktası olmuştur. Sabataycılık; Sevi'nin önderliğinde oluşturulan, İslami öğeleri de barındıran, Osmanlı'dan günümüze kadar etkisi devam eden bir yapı olmuştur. (Demirci, 2012, ss. 625-626)

Sabataycılığın ortaya çıkmasındaki en büyük sebep Yahudilerin miladi ilk yıllardan itibaren başlayarak Avrupa'nın her bir noktasında zorluk içerisinde yaşaması, tecrit halinde bulunmaları ve sürekli göç ettirilmeleridir. Bütün bunlar toplumda mistik düşüncelerin oluşmasını sağlamıştır. Doğal olarak Kabalacılık fikri yerine daha çok, yaşanan bütün sıkıntıları bertaraf edici özelliği olan, kurtarıcı hüviyeti haiz bir mesih düşüncesi ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda Osmanlı vatandaşları olan İshak Luria, Hayim Vital, Joseph Karo gibi Safed'li mistikler yeni oluşum ortaya koymuştur. (Demirci, 2012, s. 626)

Sabataycılığın meydana getirilmesindeki bir diğer önemli unsur ise Avrupa'da özellikle Polonya'da yaşayan Yahudilerin zulüm görmesi ve onlara karşı yapılan katliamlardır. Avrupa'da vuku bulan bu elim hadiselerden ötürü 1665 senesinde Nathan tarafından desteklenen Sevi, yıllardır beklenen mesih olduğunu ilan etmiştir. Sabatay Sevi'nin bu hareketi Osmanlı'dan, İsfahan, Fas, Moskova, Londra ve Amerika'ya kadar uzanmıştır. Mesih, bazı kesimlerce Osmanlı'yı yıkacak bir kişi olarak görülmüş ve gerek Hristiyanlarca gerekse Yahudilerce büyük heyecana sebebiyet vermiştir. Lakin Avrupa'da ve Osmanlı'da oluşan bazı sorunlar nedeniyle Sabatay Sevi'ye karşı şikayetler artmış ve o tutuklanmıştır. 1666 senesinde Sevi sorgulanarak İslam'a davet edilmiş ve nihayetinde Aziz Mehmed ismini alarak Müslüman olduğunu ilan etmiştir. (Kohler ve Malter, 1906, ss. 218-224; Şişman, 2008, ss. 334-335)

Sevi'nin din değiştirmesinin Yahudi toplulukları üzerindeki etkileri son derece cesaret kırıcı olmuştur. Halk kit-
 leri arasında büyük bir kafa karışıklığına sebebiyet ver-
 miştir. Yahudiler içerisindeki hayal kırıklığının yanında
 bu husus, Müslüman ve Hristiyanlar bakımından da is-
 tihzai bir mesele haline getirilmiştir. Bütün bunlara rağ-
 men Sevi'nin taraftarlarının ekserisi hala ona inanmakta
 ısrarcı olmuştur. Onlar, bütün bu olanların, mesih planı-
 nın bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Bu inanç, hareketi
 Gazzeli Nathan tarafından desteklenip güçlendirilmiştir.
 Bu arada Sabatay, gizlice faaliyetlerine devam etmiş, ikili
 plan uygulamıştır. Bazen dindar bir Müslüman bazen ise
 Yahudi rolünü oynamıştır. 1668'in mart ayında Kutsal
 Ruhla dolduğunu ve vahiy aldığını belirtmiştir. (Kohler
 ve Malter, 1906, ss. 224-225)

Yeni bir plana göre mesihin yeniden doğuşu başlatmadan
 önce farklı bir dine inanması gerekmektedir. Bu sebeple
 Sabatayistler için din değiştirmek önemli bir uygulama
 haline gelmiştir. Bu anlayışa binaen çift kimlik fikri zo-
 runlu olarak algılanmıştır. (Demirci, 2012, s. 629) Böylece
 dünyanın çeşitli coğrafyalarda zor şartlarda bulunan ve
 uyum sorunu yaşayan farklı dinlere girmiş olan Yahudi-
 ler için kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Öyle ki bu dü-
 şünce diasporada hayat süren Yahudiler arasında sürgün
 milliyetçiliği şeklinde kolaylıkla kabul görmüştür. Bu dü-
 şünceler nedeniyle geleneksel Yahudiliği sarsan Av-
 rupa'nın doğusunda Hasidik düşüncenin oluşumunu da
 etkileyen Zaddikler (Sabatayist ermişler) ortaya çıkmıştır.
 (Demirci, 2012, s. 630)

Sabatayist düşünce nedeniyle Avrupa’da yaşayan Yahudiler arasında İsrail’e dönüş fikri ortaya çıkmış bu sebeple insanlar mal varlıklarını satarak Filistin’e göç etmeyi arzulamıştır. Avrupa’da hızla yayılan bu fikirler kısa sürede Osmanlı topraklarına da sıçramıştır. (Demirci, 2012, s. 631)

Sabatay Sevi’nin Müslüman olduğunu ilan etmesine rağmen takındığı tutum ve davranışlar nedeniyle dönemin yönetimi tarafından sürgüne, Arnavutluk’un küçük bir köyü Ülgün’e gönderilmiştir. Arnavutluk’ta faaliyetlerine bir süre devam etmiş ve 1676 yılında ölmüştür. (Kohler ve Malter, 1906, s. 225) Hikâyeye göre bir mağaraya giren Sevi, göz önünden kaybolmuştur. Sonrasında bu hareket devam etmiş, daha çok Selânik’te bulunan yandaşları Yakub Çelebi etrafında toplanmıştır. İlerleyen zamanlarda liderlik kavgası yüzünden bölünerek Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar olarak isimlendirilmişlerdir. (Şişman, 2008, s. 335)

Hasidizm, 18. yüzyılda Polonyalı Yahudiler arasında ortaya çıkan ve Yahudi kitlelerin neredeyse yarısından fazlasını etkileyen dini bir harekettir. Kelimenin tam anlamıyla Hasidizm kelimesi “dindar” ile aynı anlamdadır. Yahudi tarihinde Yahudilerin, özellikle de Doğu Avrupa’dakilerin sosyal yaşamını etkileyen en önemli manevi devrimler arasında sınıflandırılmalıdır. (Rosenthal ve Dubnow, 1906, s. 251)

Hasidizm, meydana getirdiği bakış açısından M.Ö. 1. yüzyıla kadar uzanan, lakin mevcut dönemin ihtiyaçlarını da barındırmaya çalışan, otantik bir felsefe tarzı oluşturan, 18. yüzyılda Avrupa'nın doğusunda ortaya çıkmış bir Yahudi mezhebidir. Hasidiler, Rabbinik Yahudilik veya Ortodoks olarak isimlendirilen ana ekolün içindeki daha radikal ve daha kalabalık grubu oluşturur. Bu, İsrail ben Eliezer (Baal Şem-Tov) isimli kabalacı Polonya Yahudisi tarafından geliştirilmiştir. (Demirci, 2005, s. 119)

Hasidizm'in kurucusu, Baal Şem-Tov (Beşt), Ukrayna'nın Podolya bölgesinden şifacı bir kişi olarak tanınmıştır. O'nun ünü sadece Yahudiler arasında değil, aynı zamanda Yahudi olmayan köylüler ve Polonyalı soylular arasında da yayılmıştır. Beşt'in Yahudileri sık sık hararetli dualar ve el kol hareketleriyle iyileştirip; zaman zaman geleceği de tahmin edip, sırları ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. O, kitlelerin manevi ihtiyaçları hakkında nasıl bir fikir edineceğini bildiği için ona göre yönlendirmeler yapmıştır. Çevresine gerçek dinin Talmudik bilginlik olmadığını, duanın etkinliğini öğretmiş; tanrıya samimi duygularla dolu olan bir kişinin Talmud'u incelemeye odaklanmış bir rabbiden daha makul olduğunu anlatmıştır. Yahudiliğin bu demokratikleşmesi sayesinde, onun öğretilerine yalnızca sıradan insanlar değil, aynı zamanda rabbinik skolastisizmin ve münzevi Kabala'nın tatmin edemediği bilginlerde icabet etmiştir. (Rosenthal ve Dubnow, 1906, s. 252) O'nun bu düşünceleri kitlelere ulaşmıştır.

Sabatayist faaliyetlerin etkisiyle Polonya'da meskûn Yahudilerin düşüncesi, rabbilik ve mistisizm arasında cereyan eden mücadelede daha da belirgin hale gelmiştir. Böylelikle mistisizm ile mezhepçi düşünceye yönelik eğilimler, Polonya'nın güneybatı ya da Ukrayna eyaletlerindeki Volhinya, Podolya ve Galiçya'da kendini hissettirirken; kuzeybatı eyaletlerinde, Litvanya'da ve Beyaz Rusya'da, Rabbinik Ortodoksluğu hüküm sürmüştür. Yahudiler arasındaki bu ayrışmanın nedeni sosyal farklılıklardır. (Rosenthal ve Dubnow, 1906, ss. 251-252)

Güneydeki toplumsal yozlaşma, Polonya'daki zor zamanlar (1648-60) Ukrayna Yahudilerini derinden etkilemiştir. Güney Rusya Yahudilerinin de yaşadığı iktisadi ve dini sıkıntılar, 17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar, Hadisik hareket açısından elverişli bir alan açmıştır. Bütün bunlara ek rabbilere karşı hoşnutsuzluk da bu duruma kapı aralamıştır. Hasidizm'in ortaya koyduğu basit, teşvik edici ve rahatlatıcı uygulamalar, Doğu Avrupa Yahudileri arasında daha çok rağbet görmüştür. (Rosenthal ve Dubnow, 2007, s. 252) Hasidizm, bilhassa talebesi Dov Ber ve ondan sonra gelen taraftarları tarafından geliştirilip bugünkü haline getirilmiştir. Avrupa'daki çok sayıdaki Hasidiler, 1770 tarihinden itibaren Filistin'e göç etmiştir. 20. yüzyılın başlarında Hasidizm'in ilerlemesi yavaşlamıştır. (Demirci, 2005, s. 124) Hasidizm iki teorik "panteizm veya Tanrı'nın her yer de olması ile Tanrı ile insan arasındaki birlik" (Rosenthal ve Dubnow, 1906, s. 252) fikre sahip olması nedeniyle vahdet-i vücud anlayışına haiz bir mezhep olduğunu söyleyebiliriz.

Hasidilerde ibadet ilmihali (siddur) genellikle Kabalacılığın önemli isimlerinden İsak Luria'nın düşünceleri üzerine bina edilmiş, Aşkenaz ve Seferad fıkı da (halakha) bu hususa etki etmiştir. Hasidizm'de geleneksel Yahudilikten farklı olarak tanrıyla kul arasında bir birleşme (devekut) söz konusudur. Bunun mümkün olabilmesi için zihinsel bir tecrübeye (kavana-yoğunlaşma) ihtiyaç vardır. İbadet eden kişi böylece tanrıya ulaşabilmek maksadıyla ritüel süresince tüm maneviyatıyla kendisini boşaltır ve tanrıya yönelir. Bu esnada kişide çeşitli vecd hareketleri görülebilmektedir. Devekut insanı en alt merhaleden en üst tabakaya yükselten bir araç gibi görülmektedir. Devekut'a ulaşıldığında Ruha ha Kodeş (Ruh'ül Kudüs) insana indiği ve ona bir takım olağanüstü yetenekler bahsettiği ifade edilmektedir. Hasidilerde haham (rabbi) kavramı yoktur. Bunun yerini rebbe ya da zaddik olarak bilinen karizmatik şahsiyetler almıştır. Hasidiler'e göre, zaddikler, dünyanın temeli olup bütün kâinat onun hürmetine var edilmiştir. Zaddikler, Mesih'in fonksiyonlarını icra etmektedir. Onlar günahsızdır ve çeşitli mucizelere sahiptir, insanların isteklerini tanrıya ileten aracıdır. Zaddikler, çeşitli dünyevi güçlere sahip birileri olarak hastaları iyi etmekte, insanlara zenginlik bahsetmekte, davalarda da hüküm vermektedir. (Dan, 2005, s. 208; Demirci, 2005, s. 125; Rosenthal ve Dubnow, 1906, s. 253)

1.2. Kabalacılık

İbranice'de "kbl" fiili, basitçe "almak" anlamına gelmektedir. Dini bir bağlamda, bu kelimenin kullanıldığı anahtar cümle, muhtemelen M.S. 2. yüzyılda formüle edilmiş en

popüler rabbinik İbranice metinlerden biri olan Talmud'un Pirkei Avot'un açılış cümlesinde bulunmaktadır. Burada "Musa'nın Tanrı'dan Sina Dağı'nda Tevrat'ı alması ve onu İsrail'in büyüklerine Yeşu'ya iletmesi" anlatılmaktadır. Yani bu pasajın ilk bölümünde nesilden nesile iletilen geleneksel Yahudi hukuku ve dini eğitim zincirine değinilerek bu geleneğin hakimlere, peygamberlere ve Talmud'un ilk bilgelerine söz aktarımı zikredilmektedir. Bu cümlede geçen "Tora" terimi, kutsal metinler, kanun (halakha), ahlâk kuralları, ayetlerin açıklanması (midraş) ilahi kaynaklı hakikat ile ilgili her şey anlamına gelmektedir. Bazıları, bir âlimin yenileyebileceği her şeyin tanrı tarafından Musa'ya verildiğini söylemiştir. Musa'nın bu vesileyle aldığı şey, bu bağlamda, bir kısmı yazılı (kutsal metinlerde) bulunan ve bir kısmı din adamları tarafından sözlü olarak nesilden nesile aktarılan ilahi kökenli kutsal geleneğin özel anlamını kazanmasıdır. İbranice'de bu geleneğe masoret (aktarılan) veya kabala (alınan) denir. Bu tür bağlamlarda "kabala" kelimesi, Musa'nın Tanrı'dan aldığı ilahi gerçeği gösteren bir kısaltmadır. İbranice dinsel kelime dağarcığındaki kabala, gelenek tarafından kabul edilen, bireysel ve deneyimsel olmayan dini gerçek anlamına gelmektedir. (Dan, 2006, ss. 2-3)

Yahudi mistik geleneği Filistin'de M.Ö. ilk yüzyıllara kadar uzanmaktadır. İlk mistik düşünceler Enoh kitabı gibi apokrif eserlerde de görülmektedir. Rabbi Akiva, Rabbi İsmael ve Rabbi Şimon ben Yohai gibi Yahudi din bilgileri Yahudi mistisizminin ilkleri olarak görülmüştür.

Merkabah mistisizmi gibi batını hareketler 12-13. yüzyıllardan itibaren daha da sistemli hale gelmiş ve İspanya civarında kabalist öğretinin temel metni olan Zohar olarak bilinen tefsir geleneğini oluşturmuştur. Tevrat'ı batını bakış açısıyla ele alıp yorumlayan bu gelenek kabala olarak bilinmektedir. Kabala, vahdet-i vücud anlayışıyla geleneksel Yahudilikten ayrı bir çizgide yer almaktadır. Geçmişte ve günümüzde bütün Yahudi hareketlerinin kabala düşüncesinden etkilendiği bir gerçektir. (Demirci, 2005, s. 120)

Kabala felsefesinin oluşumunda Babil, Pers, Grek öğretilerinin yanı sıra Orta Çağ'da hız kazanan Hristiyan mistisizmi ile İslam tasavvufunun da etkileri mutlakdır. Kabala, tüm mistik düşüncelerde olduğu gibi yaratılışın gayesi, kurtuluş, tanrının varlığı, tanrı-insan vb. gibi münasebetlerin derin analizine yönelik ve sırlara vakıf olmaya dönük gayretlerle ilgili öğretiyi içermektedir.

Yahudilerin Firavun'un zulmünden, Tanrı'nın yardımıyla, Musa'nın liderliğinde kurtulup Sina bölgesine geçmesi, nihayetinde vahyin gelmesiyle millet olarak seçilmesinin yanında tarihte devam eden diasporada bulunma durumlarının pek çok açıdan izah edilmeye çalışılması Yahudi mistisizminin de konusu kapsamına girmiştir. Yahudilerin gerek kutsal topraklara dönüşü gerekse mabedin yeniden inşası, sürgünlerden kurtulma düşüncesi ve mesih beklentisi, halkın ümit içerisinde tutulması mistik anlatılarla desteklenmiştir.

13. yüzyılın başlarından günümüze kadar çeşitli Kabala ekolleri, Yahudi din kültüründe ezoterizm ve mistisizm tezahürlerinden sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Öncelikler de Kabala ve onun özel terminolojileri, dünya görüşleri hakkında hiçbir şey bilmemesine karşın, Kabalistlere çok benzer tutumlar sergilemiştir. Yahudi ezoterizminin başlangıcı, muhtemelen M.S. 1. yüzyıldan kalma Mişna'da (Hagiga 2:1) bir Talmudik ifadede bulunabilir. Burada kutsal metinlerin iki bölümünün halka alenen açıklanmasının yasak olduğunu söylemekte ve küçük gruplar halinde bile olsa onları incelemenin tehlikeli olabileceğini ifade etmektedir. Söz konusu yasak olan ilk bölüm Talmud Mas. Berachoth olarak adlandırılan evrenin var olmasını anlatan Yaratılış Kitabı'nın bölümleridir. İkinci bölüm, Hezekiel Kitabı'nın ilk bölümüdür. Bu metinler Yahudi geleneksel açıklamalardan ayrılarak Talmud alimleri tarafından tehlikeli olarak nitelendirilmiştir. (Dan, 2006, s. 11)

Ezoterik öğretilerde olduğu gibi, tehlikeli ve yasak olan bu mistik düşünceler ilk olarak sınırlı, ayrıca seçilmiş kişilerce konuşulması gerekmektedir. İlerleyen zamanlarda Yahudi mistisizmin sıradan kişilere aktarılması ve onlar tarafından uygulanması 13. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Dar bir çerçevede bilinmesine rağmen Kabalacılığın kitlelerce bilinmesi 13. yüzyılda Avrupa'nın doğu kesimindeki Yahudiler arasında Hasidizm'in zuhuruyla başlamıştır. Gershom Scholem ile Martin Buber kabala hareketinin bilinmesinde ve yayılmasında önemli rol oynamıştır. (Harman, 2013, s. 216)

Kabbala Yahudiliğin mistik yönünü oluşturmaktadır. Yahudilikte var olan mesih beklentisi Kabbalacı düşüncede de var olmuştur. Bu sebeple 13. yüzyıldan itibaren pek çok mesih ortaya çıkmıştır. Kabbala'nın daha eskilere dayandırılmasına karşın İhvan-ı Safa'nın tesiri ile başlayarak geliştiği de ifade edilmektedir. Abraham Abulafia, Nissim ben Abraham (13. yy), Aşer Lemmlein, David Reuben, Isaac ben Solomon Luria (14. yüzyıl) ve Hayim Vital Celaprase (15-16. yüzyıl) ve Sabatay Sevi Kabbalacı düşüncesini taşıyan, mesih iddiasıyla ortaya çıkmış kişilerdir. (Kutluay, 2001, ss. 280-81)

Tanrı'nın sıfatları (sefirot), uluhiyet kavramı, Tora'nın batını manası, kutsal isimler ile birtakım adların sihir ve büyü maksadıyla kullanımı gibi meseleleri inceleyen 13. yüzyıla ait Sefer Bahir (Parıltı Kitabı) önemli kabalistik eserdir.

Kabala teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Teorik kabalada tanrının vahiy ve emirler vasıtasıyla evrendeki düzenin sağlaması konusu işlenirken; pratik kabalada ise bir takım kutsal isimlerin kullanımı yoluyla ve bazı tekniklerle mistik yoğunluk elde etme ve geleceğe müteallik sezilere ulaşabilme vardır. (Idel, 1987, ss. 651-653) İkinci kısım öğretinin en önemli yazılı örneği *Sefer Yetsira*'dır (Yaratılış kitabı) ve bu eserde, dünyadaki güçleri kontrol altına alma usulleri, büyülü harflerin bağlantıları ve bunların sayısal değerlerinin hesaplamalarının yanında ilâhî yaratma sürecinde yer alan otuz iki yapılanma anlatılmaktadır. (Harman, 2013, s. 217)

Söz konusu iki farklı Kabala'nın Yahudiler üzerinde etkili olduğu bölgeye göre farklılık göstermektedir. Özellikle İslam'ın bilgi, birikim ve hoşgörüsünün hâkim olduğu Endülüs'te Seferad Yahudileri kabalanın teorik boyutuyla ilgilenirken, Hristiyan coğrafyada baskı ve tecrit altında yaşayan Aşkenaz Yahudileri ise pratik boyuta daha alakalı olmuştur. Yahudi mistisizminin ilk dönemlerinde dünyanın var oluşu ve başlangıcıyla alakalı bazı gizli bilgiler mevcuttur.

İbrani harflerinin kabala için özel bir önemi bulunmaktadır. Zira bu düşünceye göre harflerin kendisine has gizemli ilişkileri mevcuttur ve kutsal görülen anlamları ve mistik açıklamaları barındırdığı ifade edilmektedir. (Galante, 2006, s. 17) Kabalist düşüncede bunun sebebi kainatla alakalı metafizik soruların mistisizm yoluyla öğretilmesi söz konusudur. Çünkü kabala ile manevi yöne açılma gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bu konuda çaba gösteren kabaliste bu gerçeklikler ardına kadar açılabilir. Bu da kabalanın sadece teorik veçhesinin olmadığını bilakis pratik bir tarafının da olduğunu göstermektedir. Kabala'da, Eski Ahit'in gerçek anlamlarının yanında harflerin tabiatüstü güçleri ve manaları üzerinde durulmaktadır. Bu husus kabalacıları sayılar mistisizmine, harflerle sayıların büyü, sihir ve kehanetine götürmüştür. Kabala'da ana konu merkabah mistisizmi olup, tanrının ve onun tahtının esrarı üzerindeki yorumlardır. Kabala 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'daki Yahudiler arasında unutulmuş idi. Lakin Avrupa dışındaki

az gelişmiş ülkelerde kabalacılık önemini korumaya devam etmiştir. (Örs, 2000, ss. 283-290) Kabalacılık, Hasedizm geleneği altında varlığını sürdürmektedir.

1.3. Ortodoks

Aydınlanma (Haskala) faaliyetleriyle birlikte 1795 yılında ortaya çıkmış olan Ortodoksluk, Reformist Yahudilerin ortaya koyduğu düşünce, inanç ve uygulamalara bir tepki olarak doğmuştur. 19. yüzyılda sistematik bir hale getirilmiş ve bu asrın başlarından itibaren Yahudilikte reform hareketine zıt olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. (Katzburg, 2007, s. 493)

Ortodoks Yahudilik terimi ilk olarak 1795 yılında kullanılmaya başlansa da bu ifadenin ilk kaydı 1807 senesidir. Ortodoks ifadesi gelişen yeni dünyada, seküler dünyada Tevrat'ın muhafazasını temin etmek için çaba sarf eden Yahudiler için kullanılmıştır. (Heilman, 1982, ss. 25-26)

İlk olarak Ortodoks Yahudiler, Avrupa'nın doğusunda hayat süren Yahudilerin dini ve tarihi üzerine şekil almış geleneksel inancı temsil eden ve dönemin sekülerleşme akımlarına da muhalefet gösterenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlü ve Yazılı Tora'yı benimseyen, halakhaya sıkı bir biçimde bağlı, vahye dayalı Yahudiliği kabul edenlerdir. Bu nedenle onlar kendilerini geleneğin asıl sahipleri olarak görmektedir. Aydınlanmanın getirdiği dini otorite yerine aklın rasyonelliği karşısında da geleneksel Yahudiliğin savunularak şer-i hukukun muhafazası, İbrance ibadetin korunması, şabat ve bayram ibadetlerinin

yerinde icrası gibi bazı dini meselelerin ruhunun bozulmaması için mücadele vermiştir. Fakat Ortodoks Yahudileri içerisinde de sekülerleşmeye karşı alınacak önlemlere dair herhangi bir ortak kanaat oluşmadığı için bazıları, aydınlanmanın sunduğu bütün değerleri reddedip yeni fikirleri ileri süren reformistleri de din dışı olarak nitelendirmiştir. Rabbi Moise Sofer de Presbourg'un öne sürdüğü bu tutum Hasidik cemaatler ve Doğu Avrupa Yahudilerinin temel özelliğini oluşturmuştur. (Harman, 2013, s. 216)

Daha sonra bu Ortodoksluk anlayışı Siyonizm karşıtı Agudat Yisrael adında bir teşkilatın kurulmasına neden olmuştur. Aydınlanmanın yayılmasıyla ve reform hareketlerinin hızlanması beraberindeki ayrışmaları da artırmıştır. Özellikle nüfusun ekserisini teşkil eden Yahudi Macar Ortodoksları, Hasidilik etrafında toplanan gelenekselciler, diğerleri ise modern dünyanın izinde gidenler olarak iki kısma ayrılmıştır. Dönemin Rabbinik idarecileri Samson Raphael Hirsch'in Tevrat ve dünyaya açılış girişimini desteklemiş bu sebeple yeni Ortodoks hareketleri oluşturulmuştur. (Harman, 2013, s. 217)

Samson Raphael Hirsch değişimi destekleyen, değişime karşı gelmeyen gelenek düşüncesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Hirsch tarafından geliştirilen bu anlayış zamanla Avrupa'da ve Amerika'da kendisini Ortodoks olarak nitelendiren Yahudiliğin çoğunluğunun adı olmuştur. Nitekim Yahudi kanunlarına uymamanın yasal olduğu bir yüzyılda zorunlu olarak ortaya çıkmış gibidir. Çünkü bu

dönemden önce hahamlar dinden sapanlarla onları cemaatten kovarak veya tecrit ederek başa çıkmıştır. Fakat bu yüzyılla birlikte dine karşı modern değerlerin ve uygulamaların istilasını önlemek için gönüllü olarak kendilerini diğer Yahudilerden ayırmak istemiştir. Böylece Ortodoks Yahudilik oluşmuştur. (Ruderman, 2013, s. 111)

Tarihte, ilk dönem ile Orta Çağ Yahudi mezheplerinde ayrışmanın keskin hatlarda olmadığı fakat modern dönemle birlikte zuhur eden aydınlanma hareketleriyle ortodoksluk ve karşıt düşünceler arasında bu farklılık daha belirgin hale gelmiştir. Doğal olarak yeni çıkan modern hareketlerden dolayı kendi gelenek, düşünce inanç ve kutsallığını korumak adına tepkide bulunulmuştur. Bu sebeple Rabbinik otoriteleri bunu muhafaza etmek için ortodoksiyi kuvvetlendirmeye çabalamıştır. Böylece, yeni gelişen şartlardan dolayı bir yandan topluma entegre olma endişesi bir yandan da yeni düşüncelere çözümler bulabilmek adına gelenekçi Yahudiler tarafından mücadele verilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'yı ve dolaısıyla diğer milletleri etkileyen siyasal merkezleşme geleneksel Yahudi olarak nitelendirilen Ortodoks Yahudiliğini de hayli etkilemiştir. Aydınlanma ve milliyetçilik sadece bireyleri etkilememiş, toplumları hatta büyük uluslara da tesiri olmuştur. Özellikle dini hususlarda pek çok Yahudi gelenek ile modernlik kıskacında kalmıştır. Öyle ki bazıları geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalırken bazıları ise geleneği yok saymıştır. (Kaplan, 2007, ss. 165-166)

Günümüzde Yahudilik kavramı üzerinden bakıldığında tekbir Yahudilikten söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple geleneksel Yahudiliğin temsilcisi olarak ve Yahudilerin yegâne devamı şeklinde nitelendirilen Ortodoks Yahudiliğine ek birbiriyle aynı fikirde olmayan ve tezat teşkil edecek düşüncelerde olan lakin aynı geleneğe ve köke dayandıklarını ifade eden birbirinden farklı ve bazen de birbirine zıt Muhafazakâr, Liberal, Hümanist vb. olarak adlandırılan Yahudi yapılanmaları da mevcuttur.

Ortodoks Yahudi cemaatleri içerisinde birçok hususta olduğu gibi ana inanç meselesi olan tanrı düşüncesinde agnostik fikirde veya ateist anlayışa sahip, buna ilaveten Tevrat'ın ortaya koyduğu kaidelere riayet eden veya etmeyen Yahudi kökenli kişilerin olması anormal gözükmemektedir.

Alman Ortodoksluğu, Batı'da, reformun henüz yayılmadığı Hollanda ve İsviçre'deki Yahudiler üzerinde önemli bir etkiye haiz olmuştur. Macaristan ise belirli bir Ortodoks gelişiminin merkezi haline gelmiştir. Aydınlanmanın yayılmasıyla hususen 1840'lardan eğitim ve sinagog ibadetindeki yapılan yeni reformlar, Yahudi toplulukları arasında gerginliğe neden olmuştur. Ortodoksluk, özellikle R. Moses Sofer ve ekolünün etkisiyle daha da belirgin hale gelmiştir. 1860'ların sonunda Macar Yahudilerinin ülkede düzenlediği kongrede, Ortodoks düşüncüyü korumak ve ilerletmek için 1867'de kurulan Shomrei Ha-

dass Derneği'nin (İnancın Koruyucuları) oluşumunda örgütsel ve politik bir ifade verilmiş, böylece ilk modern Ortodoks siyasi partisi zuhur etmiştir. Aralık 1868'den Şubat 1869'a kadar yapılan bir kongrede Ortodoks ve Reform kampları da ayrılmıştır; Ortodoks cemaatleri kurulmuş ve ülke genelinde teşkilatlar oluşturulmuştur. Macar Yahudilerinin yaklaşık yarısı Ortodoks cemaatlerine katılmıştır. Bunlar da ikiye ayrılmıştır. Hasidik ilkeleri benimseyen gelenekçiler ile modern ortodoksluğun izlerini taşıyan Hasidik olmayan ortodoksluktur. Bu, R. Moses Sofer'in tarafından şekillendirilmiştir. (Katzburg, 2007, ss. 494-495)

I. Dünya Savaşı'na kadar Ortodoksluk, geleneksel biçimlerini korumuştur. Avrupa'da Yahudi yaşamının ana akımı Ortodoksluk olarak görülürken, aydınlanma ve sekülerlik merkezden sapma olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Batı tarzı bir Ortodoksluk, Yahudilikte zemin bulmamıştır. Modern siyasi tarzda Ortodoks faaliyeti Agudat Israel ile başlamıştır. I. Dünya savaşı sürerken Shelomei Emunei Israel adında Ortodoks düşüncede siyasi bir parti kurulmuştur. Özellikle Polonya'daki Yahudiler etkili bir şekilde faaliyet göstermiştir. Agudat Israil, erkekler için Horeb okulları, kızlar için ise Beth Jacob okulları adıyla eğitim sistemi kurmuştur. (Katzburg, 2007, s. 495)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında şehir merkezlerine göç nedeniyle Avrupa Ortodoksluğu önemli ölçüde etki-

lenmiştir. Alman Yahudi toplulukları içinde, geleneğe derinden bağlı bir tür popüler Ortodoksluk bulunmaktaydı ve bu gerçekleşen göçler nedeniyle şehirlere taşınmış ve Yahudi geleneklerine yeni bir canlılık getirmiştir. 19. yüzyılın sonundan itibaren, Batı Avrupa'daki ülkeler, ya mevcut Ortodoks cemaatlerine önemli bir katkı oluşturan ya da yeni cemaatler kuran Doğu'dan yeni gelenleri bünyesine katmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Elijah Kaplan ve Jehiel Jacob Weinberg gibi Doğu Avrupa'dan bilim adamları Almanya'ya göç etmiştir. Bu bilim adamları Batı Ortodoksluğu üzerinde önemli etki bırakmıştır. (Katzburg, 2007, s. 495)

Amerika'da Ortodoksluk, orada bulunan Yahudiler için ana akımlardan birini oluşturmuştur. Farklı gruplar olsa da 1898'de Amerika Ortodoks Yahudi Cemaatleri Birliği kurulmuştur. Buradaki önde gelen isimler Bernard Revel, Joseph D. Soloveichik ve Joseph H. Lookstein'dir. Amerikan Ortodoks merkezlerinden biri olan Yeshiva Üniversitesi, ilkökul ve lise seviyelerinde hem Yahudi hem de laik konularda eğitim veren birçok başka okulun kurulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca Yahudi Yaşamı, Yahudi Forumu, Intercom gibi çok sayıda süreli yayınların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Amerikan Ortodoksluğu içindeki farklılıklar nedeniyle birçok haham organları oluşturulmuştur. Doğu Avrupa'dan geleneksel Ortodoksluğu temsil eden hahamlar, Birleşik Devletler ve Kanada Ortodoks Hahamlar Birliği'ni 1902'de, Amerika'da eğitim görmüş hahamlar ise Amerika Hahamlar Konseyi'ni 1923'te kurmuş

1935'te ise birleşerek yeniden yapılanmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra etkili olan Hâsidik gruplar, Amerikan Ortodoksluğu içinde ayrı bir bölünme oluşturmuştur. (Katzburg, 2007, s. 495)

İngiltere'de yaşayan Yahudilerin üst düzey örgütü olan Birleşik Sinagog, anayasası ve haham liderliği açısından Ortodoks bir niteliğe haizdir. Birleşik Sinagog'tan memnun olmayanlar farklı cemaatlere ayrılmıştır. Doğu Avrupa'dan gelen Yahudilerin yapısına daha uygun özellikte olan Sinagoglar Federasyonu 1887'de kurulmuş ve yoğun göçler nedeniyle sayıları artmıştır. 1891'de Machzike Hadath (İnancı Savunancılar) olarak bilinen topluluk kurulmuş ve Batı Avrupa'dan gelenler, Alman Ortodoksluğu yapısıyla Adath Yisrael olarak bilinen cemaatleri oluşturmuştur. 1926'da R. Victor Schonfeld, Batı geleneksel Ortodoksluğunun çeşitli kollarını birleştirmeye çalışan Ortodoks İbrani Cemaatleri Birliği'ni kurmuştur. (Katzburg, 2007, s. 495)

1.3.1. Modern Ortodoksluk

Yahudi Ortodoks cemaati, kendine özgü teolojisi, değerleri, yasaları, kültürleriyle geleneksel bir dinin kimliğini sekülerleşmeye karşı nasıl koruyabileceğinin mücadelesini vermektedir. Bu sebeple iki dünyanın kökten zıt olduğu düşüncesiyle Ortodoks görüşü muhafaza etmenin tek yolu ise ayrılığı üst seviyelere çıkartmaktır. O halde bu ideal yaşamın tamamen Ortodoksluğun sınırları dahilinde yürütüldüğü, tekdüze yaşamı içine alan, dış dünyayla kesişme derecesinin en aza indirilmesini savunan

bir vizyon geliştirilmeliydi. Fakat bu, daha dar kalıpları sunduğundan dolayı Ortodoksluk içinde dahi yeni oluşumları kaçınılmaz kılmıştır. Modern Ortodoksluk, Ortodoksluğun bütünlüğünü ve tutkusunu koruyabileceği ve hatta modernite ile kesişmesiyle zenginleşebileceği, etki-leşimin Ortodoksluğun daha geniş dünyaya Tevrat'ın daha net bir vizyon getirmesine izin vereceği varsayımıyla başlamaktadır. Öte yandan, bu yaklaşım, halakhah'nın bütünlüğünü korumak için Tevrat ile modern kültür arasında filtrelenmesi gereken güçlü tutarsızlık ve çatışma alanları olduğunu inkâr etmemektedir. (Berman, 2001)

Rackman'a göre; Modern Ortodoks ne mezheptir ne de bir hareket oluşturmuştur. Organize bir grupları ve kendilerine ait yayınları yoktur. Kendilerine Modern Ortodoks diyen hahamların veya meslekten olmayanların da bir listesi yoktur. En iyi ihtimalle, zaman zaman birbirlerini gören ve aynı taahhüdü paylaşan bir grup haham tarafından temsil edilirler. Bazıları merkezci kelimesini tercih etmiştir çünkü modern kelimesi çok sık müsamahakârlıkla ilişkilendirilmektedir. Diğerleri, merkezci terimini reddetmekte çünkü bu, tüm konularda merkezde olmayı ima etmektedir. (Rackman, 2007, s. 497)

Yeni Ortodoksluk (Neo-Ortodoks) hareketine Samson Raphael Hirsch öncülük yapmıştır. Bu hareket, Yahudi geleneğinde var olan prensipten hareketle Tevrat yasalarıyla halihazırdaki dünya düzenini uzlaştırma maksadını

taşımaktadır. Hirsch, zemininde Tevrat ile Rabbânî gele-
neğin bulunduğu, modern dünyanın da gereksinimlerini
de dikkate alan bir perspektifle modernle geleneği uyum-
laştıran bir idea sunmuştur. Reformistler akıllı ve ilerle-
meyi, muhafazakârlar ortak toplum bilinci ve iradesini
sunarken, O, değişimi onaylayan gelenek fikri üzerinedir.
Hirsch tarafından takdim edilen bu orta yol, zamanla
Amerika'da ve Avrupa'da kendini Ortodoks olarak ta-
nımlayan büyük bir kesim tarafından kabul edilmiştir.
(Harman, 2013, s. 217) Yeni Ortodoksluk böylece, iki ayrı
uçlarda olan Reformcu ve Ultra Ortodoks yapı arasında
durarak gelenekle modernizmi uzlaştırmayı (entegras-
yon) hedeflemiştir. (Guterman, 2008, s. 340)

Modern Ortodoks, tarihsel, psikolojik, sosyolojik ve tele-
olojik hususlara özellikle dikkat etmektedir. Yahudilerin
Yahudilere karşı her türlü dini baskısına karşı çıkmakta-
dır. Birtakım talihsiz olayları öngören evlilik öncesi anlaştı-
maları ve evliliklerin iptalinin yeniden etkinleştirilmesini
desteklemektedir. Modern tıptaki gelişmeler karşısında,
özellikle kişinin organlarını nakil için gönüllü olarak
verme hakkı, karşısında halakhik değişikliklere sempati
duymaktadır. (Rackman, 2007, s. 499)

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Modern Ortodoks
Yahudiliğin çeşitli yönleri olsa da ana unsuru Ortodoks-
luk içerisinde Modern kanadı (entegrasyon) temsil eden-
ler oluşturmıştır. Bunlar yaygın kültüre müspet bakıp,
gündelik yaşamda ihtiyaca binaen çocuklarını gerek laik
gerekse dini eğitim almaya teşvik etmiştir. (Neusner,

2006, s. 155) Samson Raphael Hirsch'in 1854 senesinde hazırladığı "Die Religion im Bunde mit dem Fortschritt" başlıklı kitapta laik eğitim ile klasik eğitiminin bir arada olabileceğini savunmuştur. (S. Katz ve Amir, 2007, s. 130)

Günümüzde bu mezhebin müntesipleri, modern hayatın getirdiğiyle dinin sunduğu gereksinimleri zıt olmadığı sürece yaşama tatbik etmektedir. Tevrat'ın kutsiyetini kabul edip yasaları uygulamaya çalışırken seküler üniversite eğitiminde ve batı tarzı giyimde esnektir. Amerika ve İngiltere'deki kadın-erkek birlikte oturmaya da karşı değildir. Çocuklarını karma okullarda okumasına muhalefet göstermemektedir. (Cohn-Sherbok ve Cohn-Sherbok, 2010, ss. 46-47) Aynı zamanda, şabat ibadeti ve kutsal günlere riayet etmekte buna mukabil bulundukları coğrafyalarda yapılan bilim-sanat etkinliklerine de katılmaktadır. (Fishman, 1995, s. 93)

Orthodox Union, Ortodoks Yahudilerinin öncülüğünü yapmıştır. Buradaki önemli din adamları Amerika'daki Yeshiva Üniversitesinde Ortodoks düşüncesi çerçevesinde ve kurallarıyla eğitim görmektedir. New York'taki eğitim sistemine benzer şekilde İsrail'de de 1955'te hem seküler hem de dini eğitim veren Bar-ilan Üniversitesi kurulmuştur.

Yahudi Kutsal Kitabı'nda inanç esaslarına yönelik herhangi bir bilgi verilmemesi nedeniyle İslam toplumunda veya farklı toplumlarda yaşayan Yahudilerde bu, bir ihtiyaç haline gelmiştir. İman esaslarına duyulan gereklilik nedeniyle Yahudi toplumunda Philo'dan Saadya Gaon'a

ve nihayetinde Maimonides'e amentünün oluşturulması için faaliyetler yapılmıştır. Zaman içerisinde vücuda getirilen bu esaslara Yahudiler arasında bağlı olan Modern Ortodokslar olmuştur. Özellikle, 1138-1204 yılları arasında yaşayan Moses Ben Maimon tarafından hazırlanan on üç maddelik iman esası Ortodoks Yahudiler tarafından kabul edilmektedir. (Aydın, 2012, s. 198) Modern Ortodoks inancında tanrı tektir ve her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. (Neusner, 2006, s. 92)

Pek çok din ve inançta insanlara inanç ve ritüelleri hususunda önderlik eden kişiler bulunmaktadır. Yahudilikte de bu vazifede olan önemli şahsiyetler olmuştur. Bunlardan tanrı tarafından seçilmiş olanları ise peygamber olarak nitelendirilmiştir. Yahudi Kutsal metinlerinde de peygamber ve makamıyla ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. (Agus, 1957, s. 294) Nitekim peygamberler tanrının yegâne sözcüsü olarak onun adına konuşan ve mesajlarını halka ileten kişilerdir. Peygamberlerin görevleri, insanları iyi işler yapmaya yönlendirmek, tanrıya asi olmalarını sağlamak, onları uyarmak ve onlara pek çok hususta yardımcı olmaktır. (Wayne, 1995, s. 75)

Yeryüzünde var olmuş hemen hemen birçok dine ve kurucusuna atfedilen, insanları yönlendirmeyi amaç edinen kutsal olarak nitelendirilen kitaplar mevcuttur. Başlangıç itibarıyla atalar dönemine kadar uzanan ve Musa ile birlikte kitaba haiz olan Yahudiliğin kutsal kitabı ise Tevrat olarak bilinmektedir. (Yiğitoğlu, 2012a) Modern Ortodokslarda Tevrat tanrı tarafından yazdırılmış bir lütuf

olarak bilinmektedir ve günümüze kadar ulaştığına inanılmaktadır. Aynı zamanda Talmud'un da Hz. Musa'ya Sina'da sözlü olarak verildiği kabul edilmektedir. (Bottéro, Ouaknin ve Moingt, 2008, ss. 76-77) Yahudilikte ahiret ile ilgili husus müphem olsa da Modern Ortodoksluk'ta ölülerin dirilmesi mevzusu söz konusudur. Tanrının iyileri ödüllendireceği ve kötülerin de yok edileceğine dair bilgiler mevcuttur. (Neusner, 2006, ss. 92-93) Cennet ve cehennemin nerede, ne şekilde olduğuna dair pek çok farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca mesihi, Maimonides'in iman esaslarında belirttiği üzere beklemektedir. Avrupa'da aydınlanma faaliyetlerine ve seçilmişlik konusunda Yahudiler arasında da fikir ayrılıklarına rağmen Modern Ortodokslukta bu düşünce devam ettirilmiştir. (Demirci, 2016, s. 45)

Modern Ortodoks Yahudilikte, dini kuralları ihlal etmeden şabat gününde otomatların kullanımı gibi yaşamı daha kolay kılınır yapabilmek için teknolojik imkanlar değerlendirilebilmektedir. İbadetlere erkeklerin katılımı gibi eşit bir şekilde, düzenli olarak kadınların da ibadete iştirak etmesi ve dini liderlikte bulunması tam manasıyla kabul edilmiş değildir. (Baskin, 2007, s. 406) Günümüzde Modern Ortodoks Yahudilikte günde 3 vakit ibadet olmakla birlikte sabah ibadeti (Şaharit) öğleden sonra (Minha) ve akşam (Arvit) ibadetleri bulunmaktadır. (Gündüz, 2018, s. 223) İbadetler için herhangi bir özel mekâna gereksinim duyulmamakta evlerde de ibadet edilebilmektedir. Cemaat halinde ibadet mümkün olmakla birlikte ibadet esnasında şal örtünmekte ve genel olarak

bu ritüeller İbranice yapılmaktadır ya da bulunulan ülkenin diline göre de ibadetin icra edilmesi mümkündür. (Parrinder, 1961, s. 175)

1.3.2. Ultra Ortodoksluk

Dünyada, milliyetçiliğin hızla yükselişe geçtiği dönemde, Yahudiler farklı devletlerde hayat sürmelerine rağmen nereye ait olduklarını merak etmeye başlamıştır. Bu sebeple kendi ideolojik hareketlerine uyum sağlamak için kayıtsız kalmamaya özen göstermiştir. Aydınlanma çağı, reformun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu yeni hareket Almanya'da o kadar yaygınlaşmıştır ki 1800'lerin ortalarında geleneklerine bağlı olan Yahudiler azınlık haline gelmiştir. Avrupa'da gerçekleştirilen reforma yanıt olarak geleneği savunanlar içerisinde, önceki bölümlerde zikrettiğimiz, Shimshon Rafael Hirsch'in öncülüğünü yaptığı bir karşı hareket doğmuştur. Hirsch'in oluşturduğu hareket geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalırken bazı modern ve seküler etkileri de barındırmıştır. Bu, modern olarak nitelendirilen Ortodoksluğun oluşmasını sağlamıştır.

Hirsch'in vücuda getirdiği Modern Ortodoksluğa yanıt olarak bu sefer Macaristan'ın daha fakir bölgelerinde taraftarları Haredi olarak adlandırılan başka bir hareket doğmuş ve kendilerini Ortodoksluğun en sağı olarak nitelendirmiştir.

Modernliğin ve reformist hareketlerin sarsıcı etkisi nedeniyle Yahudiliğin içerisinde sekülerliğe ve dejenerasyona karşı daha tutucu faaliyetler yürütülmüştür. Tevrat'a bağlı Yahudiler olarak kendilerini adlandıran geleceği savunan din adamları Moses Samuel Schreiber (Rabbi Moses Sofer / Hatam Sofer) öncülüğünde yeni oluşumlara karşı mücadele edilmiştir. Moses Sofer'in düşünceleri etrafında şekillenen Hillel Lichtenstein, Akiva Yosef Schlesinger tarafından geliştirilen bu tarz Ortodokslik, Hasidi grupları da kapsayacak şekilde Ultra Ortodokslik olarak isimlendirilmiştir. (Harman, 2013, s. 217)

Yahudilerin arasında reform yanlısı olanların yanında onlara iyimser bakmayanlar da bulunmaktaydı. 1868'de Budapeşte'de ilk Ortodoks tepki gerçekleşmiş ve çok sayıda din adamının iştirak ettiği büyük bir kongrede yaşanan sıkıntılar konuşulmuştur. Haskalaya karşı muhalefette Rabbi Moses Sofer'in etkisi yadsınamayacak derecede olmuştur. (Silber, 1992, s. 43)

Moses Sofer, 1798'de Macaristan'a gelmiş, 1803 yılında ise hahamlık görevine atanmıştır. Çok geçmeden burada Avrupa'nın en büyük ve Ortodoksların kalesi olarak nitelendirilen ayrıca muhtemelen bin yıl önceki Babil Gaonim'inin yeşivasından bu yana boyut olarak rakipsiz olan kurumunu meydana getirmiştir. Pressburg'daki bu yeşiva ile O, daha da etkisini artırmıştır. Buradan mezun olan öğrenciler dönemin önde gelen hahamları olmuş ve Yahudi reform hareketlerine karşı mücadelede ön saflarda yer almıştır. (Schreiber, 2002, s. 124)

Hatam Sofer, Yahudi cemaatini tehdit eden ve kafasını karıştıran dini, politik ve ekonomik pek çok değişimin olduğu bir dönemde “Yeni olan her şey Tora tarafından yasaklanmıştır” sloganıyla reformculara, Yahudiliği yok etmek için değişimi uygulamaya karşı durmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre reform, Yahudilikte asimilasyona neden oluyor ve Yahudiliğin özüne saldırıyordu. Bu sebeple reform yanlıları sapkınlar olarak görülmuş, onların İsrail’in bedeninden tamamen tecrit edilmesini savunmuş ve onlarla evlenmeyi de yasaklamıştır. Siddur’daki çeşitliliğe, anadilde duaya, ibadette müziğin kullanımına, başı açık ve karışık ibadete karşı menfi hüküm vermiştir. Hatam Sofer sadece dini hususlarda Reformculara karşı muhalefette bulunmamış ayrıca reformist düşüncenin Yahudi milliyetçiliğini ve Siyon’a dönüş fikrinin yadsınmasını da eleştirmiştir. Bu nedenle Siyon sevgisini Tora’nın ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. (Klapperman, 1961, ss. 250-255) Ultra-Ortodoksluğa göre, Siyon’a dönüşün mümkün olması için Mesih’in gelmesinin beklenmesi gerekmektedir. Siyonizm’in ileri sürdüğü, kaderini insanın kendisinin belirleyeceği düşüncesi kabul edilemez. Bu sebeple bireysel olarak kutsal topraklarda yaşansa da devlet kurmak ve ordu oluşturmak uygun görülmemektedir. Zamanı geldiğinde Tanrı, İsrail’i mucizevi şekilde kurtaracaktır. Bunun için Yahudilerin bir çaba içine girmesine de gerek yoktur. (Kurt, 2012, s. 408; Özalkan, 2018, s. 33)

1839’da ölümünden sonra oğlu Rabbi Abraham Sofer, Pressburg hahamlığı ve yeşiva başkanlığı görevini üstlenmiştir. Babasının yerine liderliği devam ettirmeye çalışsa

da onun seviyesinde bir konumu muhafaza edememiştir. Babasının müritleri arasındaki daha ılımlı veya fanatik olanları dengeleyememiş bu nedenle de bölünmenin önüne geçememiştir. Daha sonra Macaristan'da en iyi şekilde Ultra-Ortodoks olarak adlandırılabilen aşırı, fanatik bir Yahudilik biçimi gelişmiştir. (Samet, 1988, ss. 258-259)

Kasım 1865'te, Hatam Sofer'in bir dizi öğrencisi ve takipçisi, onun öğretilerine atıfta bulunarak, Macaristan'ın Michalovce kentinde Ortodoks Hahamlarını bir araya toplamıştır. Reform yeniliklerine karşı bir haham kararı ve manifestosu yayınlamıştır. (Schreiber, 2002, s. 139)

1865 Psak Din (Rabinik Kararnamesi) olarak bilinen belgeye göre, dünya milletlerinin dilinde vaaz vermek yasaktır ve onları da dinlemek yasaktır. Koro sinagoglarına girmek yasaktır; bir sinagoga chuppah¹ yerleştirmek yasaktır, yabancı dilde öğreten bir hahamdan Tevrat öğrenmek yasaktır. Ayrıca böyle bir haham tayin etmek de putperestlikle eşdeğerdir. (Michal, 2014; Silber, 1992, ss. 39-40) Sinagogda erkek ve kadınlar arasındaki ayrımların muhafazasını talep etmiş ve bimah'ın² sinagogun merkezinde tutulmasını zorunlu kılmıştır. Bu meclis ve kararları Orta Avrupa'da hayli yankı bulmuş ve diğer birçok

¹ Yahudilerin düğün töreni sırasında altında durduğu gölgelik.

² Kürsü, Yüksekçe platform.

haham ve toplum liderini Reform yeniliğine şiddetle karşı çıkmaları için teşvik etmiştir. (Schreiber, 2002, s. 139)

Yukarıda bahsedilen Rabbinik kararnamenin Hatam Sofer'le herhangi bir ilgisi olmamakla birlikte bu kararların Hatam Sofer'den etkilendiği bir gerçektir. O laik eğitime karşı sert muhalefette bulunmuştur. Haham Schlesinger, geçimini sağlamak gayesiyle bile herhangi bir laik eğitimi hoş görmemiştir. Bir Yahudi'nin işlevinin yalnızca Tevrat çalışmak olduğunu açıklamıştır. Ona göre, bir Yahudi dinini, dilini ve kıyafetini tam anlamıyla yapmak durumundadır. Öyle ki Tevrat'ın emirlerinin haricinde en önemsiz bir gelenek bile yerine getirilmesi gereken bir ritüel haline gelmiştir. Zamanla 71 haham, Haredi manifestoyu imzalamıştır. Fakat ana akım Ortodoks liderliği, bu yeni grubun benimsediği radikal görüşlere karşı çıkmıştır. 1870'lerde Macar Yahudiliğinin önde gelen halakhik otoritelerinden biri haline gelen Maharam Schick, bu tür yenilikçi yorumlar yayınlamanın halakhaya aykırı olduğunu savunmuş ve manifestoyu imzalamayı reddetmiştir. (Michal, 2014)

Ultra-Ortodokslar, Yahudilikte genel kanaat olan Tanrı'nın birliğine iman etmektedir. Yahudi Kutsal Metinlerinde Tanrı'nın farklı isimleri zikrediliyor olsa da bu Tanrı'nın birden çokluk ifade edeceği anlamına gelmemektedir. (Bkz. Yasanın Tekrarı, 6/4) Ultra-Ortodokslukta peygamberlere iman bakımından Yahudiliğin genel inancından pek farklı bir yapı karşımıza çıkmamaktadır. On-

lara göre peygamberler, tanrı tarafından insanlığı hayırlara sevk eden, Allah'ın birliğini ve varlığını öğreten, putlara tapmaktan alıkoyan bir göreve haizdir.

Ultra-Ortodoksların kutsal kitap olarak gördüğü Tevrat tanrı tarafından Sina'da Hz. Musa'ya verilmiş ve günümüze kadar ulaşmış bir kitaptır. Ayrıca Talmud'un da sözlü olarak Hz. Musa'ya indirildiği ve nesilden nesile aktarıldığı inancı hakimdir. (M. A. Küçük, 2016; Neusner, 2006, s. 156) Ultra-Ortodoks Yahudiler, mesih inancına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte onun geleceğine ve tanrının yeryüzündeki krallığını tesis edeceğine inanmaktadır. (Yiğitoğlu, 2012b)

Bugün Harediler, genellikle kıyafetleri, dine karşı aşırıcı tutumları ve tavizsiz tavırları ile karakterize edilmektedir. Günümüz İsrail nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturmakta ve dünyadaki en yüksek doğum oranlarından birine sahiptirler, yüzde 25'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. (Michal, 2014)

1.4. Reformist

18. yüzyılın sonlarına doğru ve 19. yüzyılın başlarında artan siyasi merkezileşme, geleneksel Yahudi yaşamını sürdüren toplumsal yapıya hayli zarar vermiştir. Buna mukabil aydınlanma düşüncesi sadece belirli grupları etkilemeyle kalmamış daha fazla geniş kitlelere tesir etmiştir. Bu dönemlerde zuhur eden değişik fikirlerin yanında siyasal, sosyal, ekonomik ve dini pek çok konuda değişim-

ler hayli tesirli olmuştur. Bu nedenle aydınlanma furyasına dahil olan Yahudiler gelenekle yenilik arasında kalmıştır. Bu sıkıntıların içerisinde Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan dramatik olaylara, değişen siyasi ve kültürel koşullara tepki olarak reformist düşünceler ortaya çıkmıştır. Reformist Yahudilik, Yahudiliğin modern yorumlarından ilki olmuştur.

Avrupa'da yaşayan Yahudilerin çoğunluğu dönemin yarattığı zorluklardan ve ortaya çıkan yeni fikirlerden ötürü inançları noktasında ikilem yaşamıştır. İçlerinden bazıları geleneksellik üzerinde dururken bazıları ise yeni ihtiyaçlara cevap vermek ve manevi özlemleri ifade etmek için gelenekseli reforme edip dini mirası yeni sosyal çevreleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Böylelikle modern bir Yahudi dini akımı veya mezhebi oluşmuştur. Genellikle Ortodoksluğun zıttı olarak görülen Reform Yahudiliği, uzun bir süre boyunca gerçekleşen siyasi bir süreç olan Yahudilerin özgürleşmesine verilen bir ad olmuştur. Reform Yahudileri, dini değişimin meşru olduğuna ve Yahudiliğin yüzyıllar boyunca toplum değiştikçe değiştiğine inanmaktadır. (Kaplan, 2007, s. 166)

Avrupa'nın farklı noktalarından gelerek Almanya'da yaşamaya çalışan Yahudiler, hâkim olan içtimai geleneklere uyum sağlarken Yahudi kalmanın da bir yolunu aramaya çalışmıştır. Bu sebeple ibadetleri daha çekici kılmak için kozmetik bazı değişikliklere yönelmişlerdir. Ayinlerin kısaltılması, yerel dilde vaaz, müzik ve org eşliğinde kadın erkek ayırışmadan İbranice, Almanca koro halinde dua bu

kozmetik yeniliklere örnektir. Yapılagelen bu tür yeniliklerle kendilerini özgün hissedecek bir sinagog hizmeti oluşturulmaya çalışılmıştır. (Kaplan, 2007, s. 166)

İlk reformist cemaat Almanya'nın Hamburg kentindeki Yeni İsraili Tapınak Derneği, ilk sistematik Reform ibadet hizmetlerini başlatmıştır; Eduard Kley (1789-1867), Meyer Israel Bresselau (1785-1839) ve Seckel Isaak Fraenkel (1765-1835) liderliğindeki altmış altı Yahudi tarafından kurulmuştur. (Mendes-Flohr ve Reinharz, 1980, s. 182) İsrail Jacobson tarafından Seesen'de reformist sinagog açılmıştır. (Demirci, 2016, s. 45)

1840'lı yılların başlarında, Orta Avrupa'da eğitilmiş bir Reformist haham liderliği ortaya çıkmıştır. 1839'da Breslau Yahudi cemaatine davet edilen Abraham Geiger, 19. yüzyıl Avrupa'sında Reform Yahudiliği'nin en seçkin entelektüeli haline gelmiştir. 1844'te Brunswick'te, 1845'te Frankfurt'ta ve 1846'da Breslau'da düzenlenen reformist haham konferansları tertip edilmiştir. (Kaplan, 2007, s. 166) Abraham Geiger, Reform hareketinin Avrupa Yahudileri içerisinde gerçek kurucusu olmuştur.

Abraham Geiger ve Samuel Holdheim başta olmak üzere dinin modern bilimsel metotlarla ele alınmasını arzulayan liberal rabbiler Talmud'un otoritesini reddetmiş, sünnet olmama ile bazı şabat kurallarının yapılmaması gerektiğini desteklemiştir. Mesih, seçilmiş millet fikri, kutsal topraklara geri dönüş, Süleyman Mabedi'nin tekrar inşası gibi düşüncelerden vazgeçilmesi, kadınların aleyhine serdedilen söz ve duaların literatürden çıkartılması

gerektiğini ifade etmiştir. Öncelikle Almanya'da zuhur eden, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa'da da yayılan reformist hareket, Amerika'da Isaac Mayer Wise ve Kaufmann Kohler'in öncülüğünde teşkilatlanmıştır. Kısa sürede bölgenin güçlü etkiye haiz mezhebi olmuştur. (Herman, 2013, s. 217)

Amerika'daki Reformist Yahudiliğin tarihi, Avrupa'dakinden farklıdır. Avrupa'da hareket, antisemitizmin tehlikesi altında ilerlerken, Amerika'da çok daha özgür, daha çoğulcu bir şekilde olmuştur. Burada henüz yerleşik bir dini topluluk oluşmadığı ve devlet desteği de olmadığı için gelişmesi iki yüz yıldan fazla bir zaman almıştır. Amerika'daki reform hareketi günden güne önemli ölçüde değişmiş ve bireysel cemaatler arasında önemli bölgesel ve hatta yerel farklılıklar görülmüştür. İlk Reform girişimi, 1824'te Charleston, Güney Carolina'da, Beth Elohim Cemaati'nde gerçekleşmiştir. Cemaatten 47 üyenin, İngilizce dua ile bazı ritüellerde reform talebiyle başlamış; fakat istekler kabul görmeyince bu grup, liberal değerlere bağlı bir cemaat kurmuştur. 21 Kasım 1824'te İsrailoğulları Reform Cemiyeti adıyla oluşan bu cemaat, "The Sabbath Service and Miscellaneous Prayers" adıyla ilk Amerikan Reform dua kitabını yayınlamıştır. (Kaplan, 2007, s. 166)

Avrupa'dan özellikle Almanya'dan giden Yahudi göçmenler Amerika Birleşik Devletleri'nin her yerine yerleşmiştir. Zamanla buralarda yerel topluluk kurmak için

aba göstermiş ve kendi sinagoglarını inşa etmiştir. Geldikleri lkede Leopold Stein ve Joseph Aub gibi kişilerden dini eğitimlerini almış olanlar bu mabetlerde görevlendirilmiştir. Buradaki göçmenler ülkeye uyum sağladıkça Amerikan kültürüne daha fazla aşına olmuş, ayinlerde İngilizceyi de kullanmak istemiştir. Öyle ki ibadethanelerine Hristiyan komşularını da getirebilecekleri bir ortam oluşturmak için sinagoglar ona göre düzenlenmiştir. Zamanla buradaki Yahudiler günlük yaşama pratik bir tepki olarak reforma doğru kaymıştır. Göçmenler kendi kalıplarının, Amerikan yaşam tarzına uyarlamanın pratik faydalarını grmştir. David Einhorn, Samuel Adler ve daha sonra Samuel Hirsch'in gelişi, Reform'a ek bir ivme kazandırmış; Hbsch, Jastrow ve Szold gibi daha muhafazakâr mizaçlı insanlar bile, pratikte kabul etmelerine rağmen, ana Reform ilkelerini benimsemiştir. Isaac M. Wise ve Lilienthal de etkilerini Reform lehine kullanmıştır. Felsenthal ve K. Kohler ve Amerika'da yetiştirilmiş hahamlardan Hirsch, Sale, Philipson ve Shulman'ın savunucuları arasındadır. Philadelphia konferansı (1869) ve Pittsburg'daki konferans (1885), Amerikan Reform cemaatlerinin uygulama ve öğretileri için temel olan ilkeleri ilan etmiştir. (Kohler, Hirsch ve Philipson, 1906, s. 347)

Pittsburg'daki konferans Reformistlerin diğer cemaatlerden ayrılarak bağımsızlıklarının ilanı anlamına gelmektedir. Bu toplantıya Isaac Mayer Wise başkanlık yapmış ve onun oluşturduğu bu belge Reformist Yahudiliğin bağım-

sızlık dokümanı olarak lanse edilmiştir. Bununla geleneksel çizgiden nihaî kopuş da gerçekleşmiştir. (Sarna, 2004, s. 150)

Reformist Yahudiliğe göre, dünya ve insanlık tanrının rehberliği altındadır. Teolojik terminolojinin antropomorfik karakteri kabul edilmiştir. Tanrı, lütfu ve hikmetiyle İsrail'i yeryüzünde kendi şahidi olarak atamıştır. Yahudilerini seçilmiş olması onlara herhangi bir ayrıcalık sağlamamakta, aksine daha büyük yükümlülükler getirmektedir. Yahudilerin dağılması ve mabedin yıkılması, günahlardan dolayı değildir. İsrail'i diğer insanlarla yaklaştırmak içindir. Sünnet, vaftiz gibi vazgeçilmez ve önkoşul bir kabul töreni de değildir. Yahudi bir anneden doğan Yahudi, doğuştan Yahudi'dir. Yahudiler kutsal topraklarda bir millet olamadığı için orada mabette yapılması gereken tüm ritüeller (Levirat³ ve Haliṣa⁴ gibi) yürürlükten kaldırılmıştır. Evlenme ve boşanmayı düzenleyen yasalar medeni kanunlardaki daha iyi hükümlerle tadil edilebilir. (Kohler ve diğerleri, 1906, ss. 350-351)

19. yüzyıl Avrupa'da yaşayan Yahudiler için bir dönüm noktasıdır. Bu dönem yalnız hukuki hususları değil aynı zamanda bütün yaşam biçimini değişime zorlayan bir za-

³ Levirat, kocası ölen kadının, kocasının erkek kardeşlerinden birisiyle evlendirilmesi geleneği.

⁴ Ölen kişinin erkek kardeşinin ölen kişinin karısı ile evlenmesi gerektiği hakkında ve Tora'nın Devarim bölümünde yer alan, Yahudiliğin en eski geleneklerinden birisi

man dilimi olmuştur. Öyle ki bu süreçte Yahudiler, taşrada ikamet eden, tarım, hayvancılık, rehinle uğraşan bir kesimden kısa sürede ticaret ve zanaatla uğraşıp yüksek paralar kazanan ve git gide seküler hayata yönelen burjuvaziye dönüşmüştür. Doğal olarak topluma ve hayata entegrasyon için kendi içerisinde kamplaşan ve dini, fikri pek çok hususta ayrışan Yahudiler kendi cemaatlerini de doğurmuştur. Gelişmeler liberal Yahudiliği ortaya çıkaran reformcuları ve her şeye rağmen şeriata bağlı kalmayı tercih eden Yeni Ortodoksları oluşturmuştur. (Brenner, 2011, s. 166)

Reformcular veya liberal Yahudiler, Talmud ve yorumlarının ilahî bir kökenden gelmediğini, yemek ve şabat kanunları gibi önemli emirlerin zamana uygun olmadığını düşünüp reddetmiştir. Reformistler için önemli bir mesele Yahudi öğretisinin ahlaki yükümlülükleri sinagoglarındaki estetik revizyon olmuştur. Bu nedenle inşa edilen sinagoglar özgürleşme ruhunu çağrıştıracak mimaride inşa edilmiştir. Mabnetlerin iç mekanlarında, oturma düzeninde ve ritüellerde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Dualar İbranice dışında yerel dillerde de yapılmaya başlanmıştır. Siyon'a dönüşle ilgili dualar da ortadan kaldırılmıştır. Hahamlar, Protestan din adamları tarzında giyinmiştir. Hristiyan ayinlerinin bir kopyası olarak düşünülen ve gelenekçiler için hayal bile edilemeyecek olan orgun kullanılması Israel Jacobson tarafından 1810 yılında Seesen'de başlatılmıştır. (Brenner, 2011, s. 167)

1.5. Muhafazakâr

Muhafazakâr Yahudilik ya da Masorti Yahudiliği, 19. yüzyılda Reform ve Ortodokslukla birlikte ortaya çıkan üç temel günümüz Yahudi mezheplerindendir. Bu yüzyılda Zacharias Frankel'in başlattığı "tarîhî okul"dan etkilenerek Solomon Schechter'in öncülüğünde 20. Yüzyılda Amerika'da teşkilatlanıp bir mezhep haline gelmiştir. Amerika'da Muhafazakâr Yahudilik, Avrupa'da ise Masorti olarak isimlendirilmektedir. (Harman, 2013, s. 218; Bkz. Başaran, 2017)

Dönemin müspet gelişmelerine rağmen 1815 senesinde Viyana Kongresi'nde Orta Avrupa Yahudilerinin birtakım hakları reddedilmiştir. Bulundukları topluma uyum çalışmaları çerçevesinde Reform Yahudiliği, Yahudiliği, Batı tarzı bir din şeklinde yeniden formüle etme girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Yahudi geleneğindeki değişikliklerin boyutları tartışılırken, reformun radikal ve ılımlı tarafları zuhur etmiştir. Frankfurt'ta 1845'te Hahamlar Konferansı'nda ayinlerde İbranice'nin kullanılmasıyla ilgili çıkan bir tartışmada Zacharias Frankel bu toplantıyı terk etmek durumunda kalmıştır. (Kaplan, 2007, s. 166) Burada Frankel, "olumlu-tarihsel Yahudilik" çağrısında bulunmuştur. Bununla, Yahudi pratiğinin müspet törensel özünün çoğunu kabul ederken, ılımlı değişikliklere izin verme eğilimindedir. Yahudi geleneğinin olumlu boyutlarının korunması gerektiğinde de ısrar etmiştir. Bu bakış açısı daha sonra Muhafazakâr Yahudiliğe dönüşmüştür. (Kaplan, 2007, s. 166)

Muhafazakâr Yahudiliğin asıl gelişimi Amerika'da gerçekleşmiştir. Bu, bir okulun oluşturulması neticesinde meydana gelmiştir. Reform Yahudiliği içerisinde cereyan eden gelişmeler radikaller ile ılımlılar arasındaki ayrışmayı artırmıştır. Sabato Morais, Henry Pereira Mendes, Alexander Kohut ve Cyrus Adler gibi hahamlar, geleneksel Yahudiliğe daha ılımlı yeni bir ilahiyat okulunun kurulması çağrısında bulunmuştur. Ocak 1887'de, "tarihsel Yahudiliğin bilgisini ve uygulamasını" koruma yetkisiyle New York City'de Jewish Theological Seminary (JTS) açılmıştır. Sabato Morais bu kurumun ilk kurucu rektörüdür. (Reimer ve Berenbaum, 2007, s. 471) Bu yeni kurulan okulun liderleri yeni bir mezhep yaratmaya çalışmamış bilakis tüm reform karşıtlarını birleştirici bir kurum olmaya gayret etmiştir. Bunun için 1898'de Ortodoks Yahudi Cemaatleri Birliği'nin kuruluşuna katılmalarına rağmen, JTS liderleri bir birliktelik sağlayamamıştır. Parasal sıkıntılar çekmesine rağmen 1902'de yeni bir örgüt etrafında birleşmiştir. (Golinkı ve Panitz, 2007, ss. 171-172)

Solomon Schechter, Sabato Morais'in hayali olan Amerikan Yahudi cemaatinin Reformcu olmayan, gelenekçi ve ılımlı düşüncedeki unsurlarını birleştirmeye çalışmış bu sebeple 1913'te, Amerika Birleşik Sinagogu'nu kurmuştur. Schechter, Jewish Theological Seminary (JTS) de rektör olarak, tam teşekküllü bir mezhep haline gelecek olan Muhafazakâr Yahudiliğin kaynağı haline getirmeyi başarmıştır. O, Louis Ginzberg, Alexander Marx, Israel Friedlaender ve Israel Davidson gibi önde gelen bilim adam-

larıyla çalışmış ve Amerika'daki meşhur Judaica kütüphanesinin oluşturulmasını sağlamıştır. Jewish Theological Seminary'yi lisansüstü eğitim merkezine çevirerek çok sayıda Yahudi cemaat lideri olacak kişileri mezun etmiştir. (Golinkı ve Panitz, 2007, s. 172)

Schechter'in 1915'te ölümünden sonra, JTS'deki halefi Cyrus Adler, kurumun idari prosedürlerini sistematize etmiş, geleneksel Yahudiliği Amerikanlaştırmak için okulun ideolojik duruşunu ve sosyal programını sürdürmüştür. 1901'de kurulan JTS, 1918'de Hahamlar Meclisi (Rabbinical Assembly) olarak isim değiştirmiştir. Louis Ginzberg, hareketin yönünü ve resmî açıklamalarını kontrol ederek Adler'e destek olmuştur. Ginzberg, 1948'e kadar Louis Epstein, Boaz Cohen ve Michael Higger gibi gelenekçiler tarafından yönetilen Hahamlar Meclisi Yahudi Hukuku Komitesi'ne dönüşen Birleşik Sinagog'un Yahudi Hukukunun Yorumlanması Komitesi'ni (191-27) kurmuş ve başkanlık etmiştir. Hahamlar Meclisi'nin Yahudi Hukuku Komitesi, 1948'de Yahudi Hukuku ve Standartları Komitesi (Committee on Jewish Law and Standards- CJLS) olmuştur. Bu yeniden yapılanma, Boaz Cohen'e ve gelenekçilere karşı bir isyan niteliğindedir. (Golinkı ve Panitz, 2007, s. 172)

Muhafazakâr Yahudilik için Kadınlar Birliği'nde (1918) ve Yahudi Erkekler Kulüpleri Federasyonu'nda (1929) ulusal çapta örgütlenen Sisterhood and Men's Clubs'da sinagog düzeyinde yetişkin kadın ve erkekler için dini ve sosyal programlar yapılmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrasında

Muhafazakâr Yahudilik, gençler için eğitim ve sosyal kurumlar geliştirmiş, genç kadın ve erkeklerin okuyabilmesi için Liderlik Eğitim Bursları verilmiş ve 20. yüzyılın sonlarında ise on binlerce genç Yahudiliğe ısındırılmak için Birleşik Sinagog Gençliği (United Synagogue Youth) oluşturulmuştur. 1965'te Solomon Schechter Day School Association kurulmuştur. Burada, muhafazakâr aile ve çocuklarına, özellikle ilköğretim aşamasında, yoğun eğitimler verilmektedir. (Golinkı ve Panitz, 2007, s. 173)

Muhafazakâr Yahudiliğın oluşmasında en temel katkısı hiç şüphesiz Frankel yapmıştır. Frankel'e göre Yahudilik yüzyıllar boyunca gelişim göstermiştir ve bu devam edecektir. Yahudilik her geçen gün zaman içerisinde, kendi organikliğı içerisinde büyümelidir. Reformistlerin yapageldikleri gibi çeşitli şartlara ve menfaatlere göre Yahudiliğın kazanımları terkedilmemelidir. (Gordis, 1945, s. 17) Muhafazakâr Yahudilikteki zaman içerisinde değişim düşüncesi Yahudiler arasındaki ayrışmaları daha da körüklemiştir. Nitekim Ortodokslar'ın tanrının bahşettiğı Tevrat'ta hiçbir şeyin değişmeyeceğı anlayışı, Reformistler için değişim söz konusu ise bizler de rahatlıkla pek çok konuyu değiştirebiliriz fikrine dönüşmüştür. Lakin Muhafazakârlar, ibadet dili gibi Yahudilikte nelerin değişmeyeceğini tarih çok iyi bir şekilde bizlere öğretmiştir bu sebeple gelişigüzel her şeyin değiştirilebilmesi düşüncesi- nin tutarsız olduğunu ifade etmiştir. (Gillman, 1993)

Muhafazakâr Yahudiliğin etkilendiği pozitif tarihî ekol esasta reformistlerin değişim ilkesini benimsemekle birlikte bu hususta uyulması gereken ölçüt salt akıl ya da zamanın ruhu gibi kavramlar çerçevesinde radikal değişiklikler yerine toplumun bütünü ve tarihî süreci temel alan kademeli değişimi savunmaktadır. Muhafazakâr Yahudilik, dinin merkezine bütün bir toplumunun ortak istemini ve fikrini koymak üzere Ortodoks ve Reformistler arasında bir orta yolu temsil ettiğini iddia etmektedir. (Harman, 2013, s. 218)

Yahudi hayatında halakha, dini pratiğe uygulama açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Muhafazakâr Yahudilikte halakhaya mümkün olduğunca bağlı olmak gerekmektedir. Lakin halakhaya ters düşmeden esnetilerek yapılan değişiklikler de mümkündür. Bunun sebebi de katı kalıplar içerisinde sıyrılarak daha estetik bir hal alan düzenlemelerle ibadette daha fazla katılımcıyı sağlamaktır. Bunun için kadın ve erkek birlikte oturulmasına ve şabat ibadetlerinde org çalınmasına, koro halinde ilahilerin icra edilmesine ve İngilizce tercümelerin kullanımına müsaade edilmiştir. (Prell, 1989, s. 49) Muhafazakâr Yahudiliğin ibadetler açısından Ortodokslukla benzer yönleri mevcuttur. Onlar da Ortodokslar gibi, koşer, şabat ve bayram kurallarıyla pek çok emir ve yasaklara (mitzvot) uymaktadır. Muhafazakâr Yahudiliğin, Ortodoks Yahudilikle örtüşmesinin sebebi Muhafazakarların da geleceğe son derece bağlı kalmayı düşünmelerindendir.

Muhafazakâr Yahudiler geleneğe son derece bağlı kalsalar da halakhanın tarih boyunca değişikliğe uğradığını ifade etmektedir. Nitekim Sukkot bayramı sonunda icra edilen Tevrat'ın okuma döngüsünün nihayete ermesi manasına gelen 'Simhat Tora'nın kutsal kitaplarda yerinin olmayışı ile Yahudiliğin tarihinde son dönemlerinde kulanılmaya başlanmış olan "Kipa"nın halakhaya eklenmesi duruma bir örnektir. (Başaran, 2018, s. 217)

Muhafazakâr Yahudilik geleneksel Yahudilikten pek farklı değildir. Genel olarak mabette ibadet etmekle birlikte evlerde de ibadet mümkündür. Günümüzde muhafazakârlar için de günlük, sabah (Şaharit) öğleden sonra (Minha) ve akşam (Arvit) olmak üzere üç vakit icra edilen ibadet bulunmaktadır. (Gündüz, 2018, s. 223) Muhafazakâr Yahudilikte Amerika'da iş hayatında faaliyet gösterenler için Şabat ayinine daha fazla kişinin iştirakini sağlamak amacıyla Cuma Akşamı İbadeti getirilmiştir. (Başaran, 2018, s. 224)

1.6. Yeniden Yapılanmacı

Doğu Avrupa'da Ortodoks olarak büyüyen ve sekiz yaşlarında Amerika'ya göç eden Mordecai Kaplan (1881-1983) öncülüğünde ortaya çıkan ideolojik bir harekettir. Bu mezhep, Kaplan ve Ira Eisenstein (1906-2001) tarafından geliştirilmiş ve 1968 yılında Amerika'da Reconstructionist Rabbinical College'ın oluşturulmasıyla bağımsız bir hareket haline gelmiştir. Yeniden Yapılanma hareketinin, Reconstructionist Rabbinical Association (RRA),

Jewish Reconstructionist Federation (JRF) ve Reconstructionist Rabbinical College (RRC) gibi kurumları mevcuttur. (Waxman ve Norden, 2009, s. 200)

Yeniden Yapılanmacılığın başlangıcını işaret eden birçok olaydan bahsedilmiştir. İdeolojinin terimleri ve içeriği ilk olarak Kaplan tarafından 1920'de Menorah Journal'da "A Program for the Reconstruction of Judaism" başlıklı bir makalede sunulmuştur. İlk kurumsal gelişme, 1922'de Kaplan'ın natüralist görüşlerinin, hizmet ettiği Ortodoks kürsüsü, yani Yahudi Merkezi için fazla heterodoks olduğunu kanıtlamasının ardından, Society for the Advancement of Judaism'nin (SAJ) kurulmasıdır. 1934'te Kaplan'ın Yeniden Yapılanma ideolojisini ayrıntılarıyla anlatan başyapıtı Judaism as a Civilization çıkmış ve bir yıl sonra fikirlerini daha da ilerletmek için Reconstructionist adlı dergisini çıkarmıştır. Lakin yapılan bu faaliyetler ayrılıkçı olarak tasarlanmamıştır. Kaplan, Jewish Theological Seminary (JTS) 'de görev yapmış ve Amerika'da muhafazakâr Yahudilik oluşturma gayesiyle hizmet etmiştir. Ortodoksluk, Reform ve Muhafazakârlık, Amerikan Yahudileri için tercih edebilecekleri dini seçeneklerdi, oysa Yeniden Yapılanmacılık tüm ayrılıkçı kesimleri tek bir çatı altında birleştirecek, Yahudi yaşamının kapsayıcı bir felsefesi olarak ayrıca tasarlanmıştır. Fakat kurgulanan bu felsefede geleneksel Yahudilerin inancındaki temel olan mucizevi vahyin reddedilmesi söz konusu olduğu için Ortodokslar için kabulü mümkün olmamıştır. (Schwarz, 1984a, ss. 171-172)

Kaplan, ABD'ye geldiğinde topluma alışma sürecinde kendi kuşağının Yahudi kimliğini korumaya çalışması veya terk etmesi gibi sorunlarla karşılaştığını anlamıştır. Nitekim vaad edilmiş topraklardan asırlarca ayrı yaşayan Yahudi toplumunun yaşadıkları zorluklar ayrıca eskiye dönememe nedeniyle seçilmişlik inancının yıkılması Yahudileri yeni kimlik aramalara sevk etmiştir. Bu nedenle Yahudi kimliğinin sürdürülebilmesi için yeni bir gereğe ihtiyaç duyulmuştur. Kaplan, eski dönemlerde Yahudilerin zorluklara ve ıstıraplara rağmen kimliklerine sadık kaldıklarını, çünkü Yahudiliğe bağlı kalmanın onlara sonraki dünyada kurtuluş garantisi verdiğine inandıklarını savunmuştur. Fakat modern dönemde Reformist, muhafazakâr ve Ortodoks Yahudilerin zamanın meydan okumasına ve çağdaş Yahudiliğin ihtiyaçlarına cevap veremediğine, bu problemlere geçerli çözümler bulamadığına inanmıştır. Bu nedenle Yahudilik yeniden yapılmak zorundadır. Kaplan'a göre Yahudilik, bir din-den ziyade Yahudi toplumunun oluşturduğu, sürekli yenilenen bir medeniyettir. (Harman, 2013, s. 218)

Kaplan, Yahudilerin iki medeniyette yaşamayı öğrenmeleri gerektiğini söyleyerek Yahudi medeniyetinin daha geniş bir kültür olduğunu ifade etmiştir. Fakat Yahudiler arasında Yahudiliğin nasıl tanımlanması gerektiği, Yahudi kimliğinin nelerden oluştuğu hususu tam olarak ifade edilememiştir. Reformistler Yahudiliği bir inanç bir din, Laikler Yahudiliği bir etnik grup, Siyonist düşüncüler ise Yahudileri bir milliyet olarak tanımlamıştır. Ona göre Yahudilik, Yahudi halkının gelişen dini medeniyeti

olarak anlaşılmalıdır ve Yahudilerin ortak bir halk olma duygusunu paylaşmaları gerekmektedir. Yahudilik, diğer medeniyetler gibi, tarih, dil, din, sosyal yapı, davranış standartları ve manevi idealler içermektedir. Onun için Yahudi halkına ait olmak, Yahudi adetlerine göre davranmaktan veya Yahudi dinine göre inanmaktan önce gelmektedir. (Hirsch, 2007, s. 147)

Kaplan'a göre Yahudilik eski özelliklerinden yeniye dönüştürülmesi gerekmektedir. Doğaüstücülüğü tüm tezahürleriyle reddetmiştir. Tevrat, Yahudi halkının tanrı arayışlarının ve insan sorumluluğuna yol açacak davranışların en eski kayıtlarını kaydeden bir insan belgesidir. Tanrı tarafından verilen emirler (Mitzvot), Yahudi halkı tarafından yaratılan ve bu nedenle Yahudi halkının gelişen ve değişen ihtiyaçlarına binaen yenilenmesi veya reddedilmesi gereken örfüdür. Yahudi dini, Yahudi halkı için vardır. Yahudi halkı, Yahudi dini için değildir. Yahudiliğin gelişen tarihi boyunca tek sabit olan hususu Yahudi halkıdır. (Hirsch, 2007, s. 147)

Kaplan'a göre, Yahudilik bir medeniyet olduğu için onun unsurlarının en iyi bir biçimde birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde işleyebilir. Bu nedenle Yahudi yaşamı için gerekli olan bütün kurum ve örgütlerinin yer alacağı kehillah modelini oluşturmaya çalışmıştır. Bu modelde bir kişi yerel cemaatine katılacak, buraya aidat ödeyecek ve karşılığında doğumdan ölüme kadar o cemaatin tüm hizmetlerine erişebilecektir. Fakat tasarladığı bu model hiçbir za-

man hayata geçmediyse de Yahudi Federasyonları ve Yahudi Toplum İlişkileri Konseylerinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde etkisi olmuştur. (Hirsch, 2007, s. 147)

Yeniden yapılandırmacılar ders, vaaz ve yayınlar vasıtasıyla geleneksel inançları yeniden yorumlamaya ve onları uygulamaları gözden geçirmeye çalışmıştır. Bunun yanında yeni dua kitaplarının geliştirilmesi ve bir ritüel kılavuzunun yayınlanması için büyük çaba sarf etmiştir. Ayrıca Kaplan ve Eisenstein daha fazla kitlelere ulaşabilmek için bir dizi ayinsel değişiklikler getirerek 1941'de Yeni Hagada yayınlamıştır. 1945'te bir Şabat Dua Kitabı (Sabbath Prayer Book) ve ardından kutsal bayramlar (High Holy Days) ve günlük kullanım için dua kitapları yayınlamıştır. (Liebman, 1970, s. 14)

Yeniden Yapılanma faaliyetinin Amerikan Yahudi toplumu bakımından önemli bir faaliyeti Yahudi ritüel kullanımıyla ilgili bir kılavuz'un "Towards a Guide for Jewish Ritual Usage" yayınlanmasıdır. Burada, anlamlı bir biçime veya içeriğe sahip olmayan ritüellerin terk edilmesini savunmuş, aynı zamanda Yahudi medeniyetinin kültürel yönlerini yansıtacak yeni ritüellerin geliştirilmesini de teşvik etmiştir. (Schwarz, 1984a, s. 173)

Hiç şüphesiz ayin ve ritüellerde yapılmak istenen bu yenilikler Muhafazakâr hareketteki yeniliklerle benzerlik arz etmektedir. Hahamlar Meclisi ve Birleşik Sinagog, 1946'da Şabat ve Bayram Dua Kitabı'nı (Sabbath and Festival Prayer Book) çıkarmıştır. Muhafazakâr harekete kı-

yasla daha küçük bir yapıya haiz olan Yeniden Yapılanmacılar (Jewish Reconstructionist Foundation) Yeniden Yapılanmacı Vakfının kurulmasından kısa bir süre sonra Amerikan Yahudiliği üzerinde dikkate değer bir etki yapmıştır. Kaplan, Yahudilikte çeşitlilik içinde birliğe inanmış, geniş bir ideolojik beraberlikte farklılıkların önemsizliğini savunmuş ve bunun toplum için daha iyi olacağını düşünmüştür. (Schwarz, 1984a, s. 174, 1984b)

Yeniden Yapılanmacılarda ibadet, tanrının yapılmasını istediği emirler olmasından ziyade, Yahudilerde ahlaki değerleri artırmak, kutsal olanın farkına varmak, disiplin etmek, manevi hayatı daha derinlerde yaşamak, cemaat oluşturmak gibi işlevselliğe sahiptir. (Staub, 2014)

Yeniden Yapılanmacılarda şabat diğer mezheplerde olduğu gibi özeldir fakat ateş yakmak, yemek hazırlamak, iş yapmak vb. sınırlamalar günümüz modern toplumlarında uygulanması zor olan hususlardır. Bu nedenle bu tür sınırlamalar yerine esas manaya odaklanmak gerektiği için tanrının insanları yenilenmesi ve dinlenmesine yöneltmesi uygundur. Yeniden Yapılanmacı düşüncede, şabatta hiçbir şey başarmak zorunda kalmadan aileniz ve arkadaşlarınızla birlikte olmanın tadını çıkarabilir, şarap içerken Kiddush okumak veya sinagog ayinlerine katılmak gibi belirli şeyler yapmaktan ziyade düşünmek faydalı olabilir. Bugün de geleneksel uygulama yapmasanız dahi şabatı dünyayla tamamen farklı bir şekilde, nihai değerlerinizin bilincinde olarak ilişki kurduğunuz bir gün olarak belirleyebilirsiniz. Çünkü şabat uygulaması her

hafta uzun bir süre (25 saat) geri kalan değerleriniz, ilgi alanlarınız ve önceliklerinizle yeniden bağlantı kurma fırsatı sunmaktadır. Bugün de doğaya odaklanılabilir. Çünkü şabat, ormanda yürüyüş yaparak, bahçe işleriyle uğraşarak doğal dünyayla bağlantı kurmanın bir zamanıdır. Geleneksel şabat dikim yasakları atalarımızın çoğu tarımla geçindiği için vardı. Siz çiftçi değilseniz bu yasaklar, şabat dinlenmenizi baltalamak anlamı taşıyabilir. Hafta boyunca çocuklarıyla çok az zaman geçiren ebeveynler veya birlikte vakit geçirmek için belirli bir süre ayırmayı faydalı bulan eşler için Şabat, bu önceliklere odaklanmaları için düzenli olarak belirlenmiş bir zaman sunmaktadır. Ayrıca şabat, hayatın yoğun temposundan dolayı birbirini göremeyen arkadaşların birlikte vakit geçirebilmesi için de bir fırsattır. (Staub, 2014, ss. 188-195) Özetle şabat gerek evde gerekse farklı mekanlarda kendini hissedebileceği, kendini yenileyebileceği bir zaman dilimi olarak görülmektedir.

Konfirmasyonun (Bat Mitzva) ilk kez kız çocuklarına yönelik uygulanması 1922 senesinde bu hareketin öncüsü Kaplan'ın kızıyla başlamıştır. Yeniden yapılanmacılarda 1974'lü yıllardan itibaren kadın rabbilerin de görev yapmasına izin verilmiştir. (Baskin, 2007, ss. 49-51)

1.7. Siyonizm

Siyonizm kelimesinin menşei, Yahudi tarihinin çok erken dönemlerinde Kudüs ile eşanlamlı hale gelen Siyon'dan gelmektedir. Birinci mabedin yıkılmasından sonra sür-

günde yaşam sürdüren Yahudilerin topraklarına duyduğu özlemi anlatan Mezmurlar'daki ifadelerde geçmektedir. (Mezmurlar, 137/1; 14/7) Yahudilerin Filistin'e dönüşü beklentileri, Kutsal Kitap'ın birçok bölümünde yer almaktadır. İsrail ve Yahuda için kullanılan sürekli yinelenen "shub shebut" veya "heshib shebut" ifadesinde görüldüğü gibi, Mesih zamanıyla ilgilenen doktrinin ayrılmaz bir parçasıdır (Yeremya, 30/7; Hezekiel, 7/1; 39/25)

Modern Siyonizm terimi ilk olarak 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Amacı Yahudi halkının İsrail'e dönüşü olan hareketi ifade etmektedir. Nathan Birnbaum tarafından Selbstemanzipation Dergisi'nde (1 Nisan 1890) oluşturulmuştur. Birnbaum (6 Kasım 1891 tarihli bir mektupta) bir ulusal-politik Siyonist parti örgütünün kurulması gerektiğini belirtmiştir. Birnbaum'un bu terimi İsrail'e yönelik siyasi bir yönelimi ifade etmeyi amaçlıyordu. Fakat bu kavram Yahudiler arasında siyasi manadan ziyade birbirleriyle yardımlaşma olarak görüldüğü için gerçek anlamının ifade etmesi zaman almıştır. (Kouts, 2007, s. 539)

Herzl'da ilk olarak Siyonizm kelimesini hayırsever destekli küçük ölçekli yerleşimi ifade etmek için kullanmıştır. Ancak Birinci Siyonist Kongre'de Herzl, Siyonizm'in siyasi yöneliminin önemini vurgulamıştır. Bu kongrede Basel programı, Herzl'in "Siyasi Siyonizm" anlayışını açıkça onaylamıştır. Bundan sonra Siyonist tarih iki döneme ayrılmıştır. İlk kongreye kadar Hibbat Zion ve ondan sonra "Siyonizm", yani Siyasi Siyonizm'dir. Chaim Weizmann,

8. Siyonist Kongre'de (1907), iki yaklaşımın birbirini tamamladığını ve gerçekte aynı madalyonun iki yüzü olduğunu belirterek "sentetik" Siyonizm'i icat etmiştir. (Kouts, 2007, s. 540)

Uzun diaspora sürecinde Avrupa'da hayatlarını idame ettirmeye çalışan Yahudiler, dini faktörden dolayı etnik ve tarihsel bilinç söz konusunda Avrupa'daki diğer tüm etnik gruplardan daha hazırlıklı olmuştur. Bu bilinç, Avrupa'da milliyetçilik hareketleriyle ivme kazanmıştır. Vaad edilmiş topraklara dönüş, eskiye özlem her zaman canlılığı korunan bir gerçeklik olarak bütün dönemler için hazırda tutulmuştur. Bu inancın en temel mihengi mesih fikridir. Siyonizm'in ideolojik hatta duygusal çekiciliğinin ekserisini mesih inancından almıştır. Fakat Siyonizm'in günümüz anlayışına ulaşabilmesi için hayli zaman geçmiştir.

Avrupa toplumu içerisinde yaşayan Yahudilerin yeni, hızla değişen topluma entegrasyonu hedeflenmiş, Haskalayla birlikte bu dönemde bazı özellikler geliştirilmiş ve bunlar zamanla Siyonist ideolojinin akışına dahil edilmiştir. Bunlardan biri, sonunda Eliezer Ben-Yehuda'nın İbranice'nin yeniden canlandırılması ve modernleştirilmesidir. Bu dönemde Yahudiler, etrafındaki dünyayı tanımlamış bir siyasi faaliyetin ışığında değerlendirmiş, siyasi düşünerek hareket etmiştir. (J. Katz, 2007, s. 540)

Herzl, Siyonizm'i ve bir Yahudi devletinin var olmasının gerektiğini ilk olarak dile getiren kişi değildir. Ortodoks Yahudiler'in günlük ritüellerinde Siyon'a dönüş ile ilgili

dualar ettiği malumdur. Öyle ki, Napolyon'un dahi, 1799'da Filistin'de bir Yahudi devleti inşa etme hayali olduğu bilinmektedir. (Stefon, 2012, s. 345) 1850'li yıllarda Haham Judah Alkalai, Haham Ževi Hirsch Kalischer, Chaim Lorje, Haham Elijah Guttmacher, Moses Hess gibi isimler Siyonizm'in öncüleri olarak bilinmektedir fakat kendilerinin isimleri çok gündeme gelmemiştir. Ancak fikirleri zamanla toplumda yer bulmuştur. Yahudi ulusunun gelecekteki varlığının, onun topraklara dönüşüne bağlı olduğuna olan inançları, toplumsal birliğin temeli haline gelmiştir. (J. Katz, 2007, s. 540)

Yahudilerin uzun yıllar Avrupa'da zor şartlarda yaşamaları ve ikinci sınıf muamele görölmelerinden dolayı Avrupa'da varlıklı kişiler, Yahudileri, var olan bu sıkıntılardan kurtarmak için yeni mekanlar bulmaya yönelmiştir. 1654 senesinde İngiltere'de hazırlanan projede İbrani Milletinin Wilde Cust'a gidecek halkına verilen ayrıcalıklardan ve Lucien Wolf'a göre Surinam'daki bir Yahudi yerleşiminden bahsedilmektedir. 1652'de Hollanda Batı Hindistan Şirketi'nin yetkisi altında Curaçao'da⁵ ve 1659'da Fransız Batı Hindistan Şirketi tarafından Cayenne'de⁶ kapsamlı idari haklara sahip koloniler kurulmuştur. 1749'da Polonyalı II. August'un Güney Amerika'da kurulaacak bir Yahudi devletine oğlunu kral yapma düşüncesi

⁵ Karayip Denizi'nin güneyinde ve Venezuela'nın kuzeyinde yer alan bir ada. Hollanda Krallığı'nı meydana getiren dört ülkeden biridir.

⁶ Fransa'nın Güney Amerika'daki denizaşırı bölgelerinden biri olan Fransız Guyanası'nın başkentidir.

dahi bulunmaktaydı. Hatta kimliği açıklanmayan Mendelssohn'un arkadaşının da 1770 yılında koloni kurmakla ilgili benzer bir teklif sunduğu ve Mendelssohn'un Yahudi ideallerini yok edeceği endişesiyle bunu kabul etmediği bilinmektedir. 1819'da W. D. Robinson tarafından yukarı Mississippi ve Missouri topraklarında bir Yahudi yerleşim yeri kurulması önerilmiştir. (Gottheil, 2007, ss. 666-667)

Bu faaliyetlerin yanında Siyonizm'in yer bulması adına çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, İngiliz devlet adamı ve Yahudi kökenli Benjamin Disraeli Siyonizm içerikli "Tancred" başlıklı bir roman kaleme almıştır. Moses Hess 'Rom und Jerusalem' adlı 1862'de Yahudiler için devletin gerekliliği hakkında bir kitap yayınlamıştır. Leo Pinsker, Avrupalı Yahudilerin Filistin'de bir devletin kurulmasının sağlanması için "Otomatik Kurtuluş" adlı bir kitap basmıştır. (Stefon, 2012, s. 345) Yahudiler için büyük bir idea olan Filistin topraklarında devlet kurulması fikrini, sömürge devletlerle arası iyi olan ve bunun için büyük destekler alan Herzl, gündemde tutabilmiştir.

Siyonizm, özellikle Avrupa'da milliyetçilik faaliyetlerinin yoğun olduğu ve Yahudi olmanın şartlarının ağırlaştığı bir dönemde en önemli konulardan biri olmuştur. Hiç şüphesiz 19. yüzyılda Yahudilere karşı oluşan anti-semitizm'e bir tepki olarak zuhur etmiştir.

Herzl, Neue Freie Press'de bir yazı yayınladıktan sonra gazetenin Paris temsilcisi olarak eşiyile birlikte şehre yerleşmiştir. Lakin anti-semitizm uygulamalarının Paris'te

de yaşıyor olması onu hayli etkilemiştir. Herzl'ın Paris'te gazeteci olarak faaliyet yürütmesi onun sosyal ve siyasi pek çok konuda bilgi ve donanımını artırmıştır. Özellikle anti-semitizm uygulamalarının Avrupa'nın hemen hemen her köşesinde yaşıyor olması bu olumsuzluğa cevabın asimileden geçmediğini bilakis ona karşı Yahudilerce topyekûn bir faaliyet yürütmek olduğunu düşündürmüştür. Fransız askeri belgelerinin Alfred Dreyfus adlı bir Yahudi subay tarafından Alman ajanlarına verildiği iddiasıyla Yahudilere karşı anti-semitizm uygulamaları Herzl'ın düşüncesini etkilemiştir. Hatta kendisinin Siyonist düşünceye iten hadisenin bu olay olduğunu ifade etmiştir. (Stefon, 2012, s. 344)

1896 yılında Theodor Herzl'ın başı çektiği Siyonizm'in ana hedefi, yüz yıllardır diaspora edilmiş ve yeryüzünün birçok köşesinde zulüm içinde yaşadığını iddia eden Yahudileri, tarihte olduğu gibi daha önce hayat sürdürdükleri topraklara tekrar yerleştirmek ve hedeflenen devleti inşa etmektir.

Herzl, Siyonizm'in gayesini, dünyadaki farklı coğrafyalarda zulüm altında kalan Yahudilere daimî olacak, güvenilir ve meşru bir şekilde sığınacakları yurt meydana getirmek olarak açıklamıştır. (Gottheil, 2007, s. 666) Herzl, dünya üzerinde yaşanan anti-semitizmin içtimai veya dini bir mesele olmadığını, lakin bunu dünyadaki modern milletlerce tartışılacak ve çözülecek bir siyasi dünya sorunu haline getirerek halledilebilecek ulusal bir mesele

olduğunu ifade etmiştir. Herzl'ın bu düşüncesi Doğu Avrupa bulunan Yahudi toplumlarından müspet sonuçlar almıştır. (Stefon, 2012, s. 345)

Herzl, Yahudilerin hayat sürdürdüğü her ülke Yahudi karşıtı bir politika sergilemektedir. Bu nedenle asırlardır farklı coğrafyalardaki Yahudiler asıl kimliklerini yitirmişlerdir. Yahudilere iyi bir gelecek, onları maddi ve manevi destekleyerek onurlu bir duruşa haiz hale getirmek gerekmektedir. Bütün bunların olabilmesi için 1895'te "Yahudi Devleti" başlığıyla kaleme aldığı kitabında da belirttiği gibi bir devletin kurulmasıdır. Ayrıca Herzl, maddi ve manevi tüm olanaklara sahip olduklarını belirterek bir Yahudi devletinin kurulması için faaliyetlere başlamıştır. (Öke, 2002, ss. 23-24)

Herzl'in hayata geçirdiği ilk faaliyet, Yahudileri Amerikan coğrafyasına ve Arjantin'e koloni kurarak yerleştirme faaliyetlerini yürüten dönemin en zengin kişilerinden Yahudi Koloni Derneğini kuran Baron Maurice de Hirsch ile görüşmesidir. Herzl, Hirsch'e Yahudileri bir bayrak altında tek bir çatıda toplayacak siyasi bir örgüte ihtiyaç olduğunu söylemiştir. (Stefon, 2012, ss. 345-346)

Siyonist idealler için çeşitli zaman ve yerlerde toplantılar düzenlenerek eylem planları yapılmıştır. Nisan 1898'de Viyana'da çeşitli ülkelerden bazı liderlerle birlikte Eylemler Komitesi'nin bir hazırlık konferansı düzenlenmiş ve İkinci Kongre aynı yıl 28-31 Ağustos'ta Basel'de toplanmıştır. Varşova'da Rusya ön konferansı ve Haham M. Gaster başkanlığında Basel'de düzenlenmiştir. Burada

bazı Ortodoks hahamlar ile Hasidizm'in temsilcileri de mevcuttu ve Yahudi Sömürge Vakfı'nın kurulması konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. İbranice konuşan genel bir ulusun kurulması, Bulgaristan Hahambaşı Ehrenpreis tarafından önerilmiştir. (Gottheil, 2007, ss. 675-676)

1899'da Basel'de üçüncü kongre toplanmıştır. Herzl'in ana hedefi Osmanlı Devleti'nden bir berat almaya yönelikti. Siyonizm'e maddi destek her geçen gün artmış hızla dernek ve üyelerinin sayısı çoğalmıştır. Bu toplantılarda Kıbrıs'ta bir koloni kurulması dahi gündeme gelmiş olup kabul edilmemiştir. 17 Mayıs 1901'de bizzat padişah, Herzl, David Wolfsohn ve Oscar Mermorek'i huzuruna kabul etmiş ve bu üç isimle görüşme yapmıştır. (Gottheil, 2007, s. 675) **Bu noktada** Herzl'in, Abdulhamid Han ile görüşmesi ve Filistin topraklarında bir devlet fikrine karşı Sultan'dan sert ve olumsuz tavırla karşılaşması son derece önemlidir. (Buzpınar, 1994, ss. 59-61; C. Küçük, 1998, s. 220)

Herzl, Siyonizm düşüncesinin temellerini atarken Kutsal Kitap'tan da faydalandığı görülmektedir. Nitekim Yahudilerin vaat edilmiş topraklara dönüşün arka planında Kutsal Kitap yer almaktadır. Bu nedenle bu dönüş ideası hiçbir zaman kaybolmamış ve diaspora uzun da olsa geçici olarak görülmüştür. Herzl'in Siyonizm düşüncesinin arka planında mesih beklentisinin de olduğu unutulmamalıdır. Lakin Herzl'in yeşerttiği yeniden dönüş beklentisi Reformist Yahudiler tarafından desteklenmemiştir. Öyle ki Reformistler 15-28 Temmuz 1845'te Frankfurt'taki

Hahamlar Konferansı, ata topraklarına dönüş ve Yahudi devletinin yeniden inşası için yapılan duaları ritüelden kaldırmaya karar vermiştir. 3-6 Kasım 1869'daki Philadelphia Konferansı, mesih düşüncesinin amacının, ikinci bir ayrılık içeren, Davut'un soyundan gelen eski Yahudi devletinin yeniden kurulması olmadığını, tüm akıl sahiplerinin tanrının birliğinin itirafında bulunması gerektiğini belirtmiştir. 16-18 Kasım 1885 tarihli Pittsburg Konferansı'nda zikredilen "Kendimizi artık bir ulus değil, dini bir topluluk olarak görüyoruz ve bu nedenle ne Filistin'e bir dönüş ne de bir fedakârlık bekliyoruz" ifadeleri hayli önem arz etmektedir. (Gottheil, 2007, s. 667)

Yahudiler içerisinde dahi serdedilen bütün tepkilere rağmen bu yolda hayli yol kat eden Herzl, Siyonist eylemlerin başarıya ulaştığını göremeden 1904 senesinde ölmüştür.

Yahudiler içerisinde siyonistleri desteklemeyen hatta Siyonizm aleyhine çalışmalar yapan organizasyonlar da kurulmuştur. Aggudat İsrail bunlarda biridir, 1912'de Almanya ve Doğu Avrupa'dan çok sayıda Ortodoks liderin Polonya'da bir araya gelerek Siyonizm'e karşı kurduğu bir teşkilattır. Temel gayesi, Siyonizm'e muhalefet ederek Ortodoks muhalefeti bir çatı altında birleştirerek çağdaş problemlere Tevrat'a uygun bir şekilde çözüm bulmaktır. Bu nedenle bu teşkilat İsrail'de kurulacak olan bir Yahudi devletine ve Siyonist anlayışa karşı gelmiştir. (Kurt, 2012, s. 401) Anti-Siyonist bir hareket olarak ortaya çıkan bu hareketin amacından saparak Siyonistlere karşı

müspet bir bakış açısına yönelmesini eleştiren bir kısım ultra Ortodoks Yahudi, 1935'te Amram Blau (1894-1974) liderliğinde Neturei Karta adıyla bir örgüt kurmuştur. Bu teşkilatın faaliyetleri de Siyonizm'in karşıtlığıdır. (Kurt, 2012, s. 402)

KAYNAKÇA

Agus, Jacob. B. (1957). The Prophet in Modern

Hebrew Literature Vol. 28, 1957, s. 294.

Hebrew Union College Annual, 28, 248-324.

Arslantaş, N. (2009). Abbâsîler ve Fâtımîler Döne-

minde Yahudiler (132-656/750-1258) (ss.

723-729). Genç Akademisyenler İlahiyat

Araştırmaları, sunulmuş bildiri, İstanbul:

Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayın-

ları.

Aydın, R. (2012). Yahudi İman Esasları. *Sakarya*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(25),

189-210.

Bacher, W. (1895). Qirqisani, the Karaite, and His Work on Jewish Sects. *The Jewish Quarterly Review*, 7(1). <https://archive.org/details/jstor-1449971/page/n1/mode/2up> adresinden erişildi.

Baskin, J. R. (2007). Women in Contemporary Judaism. Jacop Neusner ve A. J. Avery-Peck (Ed.), *The Blackwell Companion to Judaism* içinde (ss. 393-414). Blackwell Publishing.

Başaran, İ. (2017). *Muhafazakâr Yahudilik: Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Başaran, İ. (2018). Muhafazakar Yahudilikte İbadet. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 215-230.

Berman, S. J. (2001). The Ideology of Modern Orthodoxy. *Shma. Journal*. 22 Kasım 2022 tarihinde <http://shma.com/the-ideology-of-modern-orthodoxy/> adresinden erişildi.

Bokser, B. Z. (1951). *The Wisdom of the Talmud*. New York: Philosophical Library.

Bottéro, J., Ouaknin, M.-A. ve Moingt, J. (2008). Yahudilerin Tanrısı. İ. Birkan (Çev.), *İnan-
cın En Güzel Tarihi* içinde . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Brenner, M. (2011). *Kısa Yahudi Tarihi*. (S. Altınçekiç, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Buzpınar, Ş. T. (1994). II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında Filistin’de Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882). *Türkiye Günlüğü*, (30), 58-65.

Cohn-Sherbok, D. ve Cohn-Sherbok, L. (2010). *Judaism A Beginner’s Guide*. London: Oneword Publications.

Dan, J. (2005). Hasidism. *Encyclopedia of Religion*. Detroit: Macmillan.

Dan, J. (2006). *Kabbalah: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

Demirci, K. (2005). Doğu Avrupa Yahudiliği. *Din*

Eğitimi Araştırmaları Dergisi, (12), 119-128.

Demirci, K. (2012). Sabatayizmin Avrupa Yahudi-

liğine Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahi-*

yat Fakültesi Dergisi, 16(2), 625-634.

Demirci, K. (2016). *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. İs-

tanbul: Ayışığı Kitapları.

Eusebius, C. (1926). *The Ecclesiastical History*. (K.

Lake, Çev.). London: The Loeb Classical

Library.

Fishman, A. (1995). Modern Orthodox Judaism: A

Study in Ambivalence. *Social Compass*,

42(1), 89-95.

Galante, A. (2006). *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri* (4. bs.). İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları.

Gillman, N. (1993). *Conservative Judaism: The New Century*. New Jersey: Behrman House.

Golinko, D. ve Panitz, M. (2007). Conservative Judaism. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Gordis, R. (1945). *Conservative Judaism An American Philosophy*. New York: Behrman House.

Gottheil, R. (2007). Zionism. *Jewish Encyclopedia*. Detroit: Keter Publishing House.

<https://jewishencyclopedia.com/articles/14339-territorialists>

adresinden erişildi.

Guterman, M. A. (2008). Observance of the Laws of Family Purity in Modern-Orthodox Judaism. *Springer Science Business Media*, 37(2), 340-345.

Gündüz, Ş. (2018). Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet. *İslami İlimler Dergisi*, 13(2), 215-238.

Hamidullah, M. (2004). *İslam Peygamberi*. (M. Yazgan, Çev.). İstanbul: Beyan Yayınları.

Harman, Ö. F. (2013). Mezhepler ve Dini Gruplar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/43/C43015812.pdf> adresinden erişildi.

- Heilman, S. C. (1982). The Many Faces of Orthodoxy. *Modern Judaism*, 2(1), 23-51.
- Heller, J. E. ve Nemoy, L. (2007). Karaite Doctrine. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.
- Herford, R. T. (1962). *The Pharisees*. Boston: Beacon Press.
- Hirsch, R. (2007). Reconstructionism. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.
- Idel, M. (1987). Mysticism. A. A. Cohen ve P. Mendes-Flohr (Ed.), *Contemporary Jewish Religi-*

ous Thought: Concepts, Movements, and Beliefs içinde (ss. 643-655). New York: Charles Scribner's Sons.

Jacobs, J. ve Broydé, I. (1906). Yudganites. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls.
<https://jewishencyclopedia.com/articles/15131-yudghanites> adresinden erişildi.

Jacobs, J. ve Schloessinger, M. (1906). Hasidaens or Assideans. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls. <https://jewishencyclopedia.com/articles/7316-hasidaeans> adresinden erişildi.

Jacobs, J. ve Schloessinger, M. (2007). Ishak ben Ya'kub Obadiah Abu Isa Al-Isfahani. *Jewish*

Encyclopedia. Detroit: Funk & Wagnalls.

[https://jewishencyclopedia.com/artic-](https://jewishencyclopedia.com/articles/8244-isawites)

[les/8244-isawites](https://jewishencyclopedia.com/articles/8244-isawites) adresinden erişildi.

Josephus, F. (1927). *The Jewish War*. (M. A. Thacker-

ay, Çev.) (C. 1-I-III). London: The Loeb

Classical Library. [https://s3.amazo-](https://s3.amazonaws.com/loebolus/L203.pdf)

[naws.com/loebolus/L203.pdf](https://s3.amazonaws.com/loebolus/L203.pdf) adresinden

erişildi.

Josephus, F. (1998). *The Antiquities of the Jews*. (W.

Whiston, Çev.). Nashville: Thomas Nelson

Publishers. [https://www.fulltextarc-](https://www.fulltextarchive.com/pdfs/The-Antiquities-of-the-Jews.pdf)

[hive.com/pdfs/The-Antiquities-of-the-](https://www.fulltextarchive.com/pdfs/The-Antiquities-of-the-Jews.pdf)

[Jews.pdf](https://www.fulltextarchive.com/pdfs/The-Antiquities-of-the-Jews.pdf) adresinden erişildi.

Kaplan, D. E. (2007). Reform Judaism. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Katz, J. (2007). Zionism: Forerunners. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Katz, S. ve Amir, Y. (2007). Hirsch, Samson (Ben) Raphael. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Katzburg, N. (2007). Orthodoxy. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Kaufman, R. (1967). *Great Sects and Schisms in Judaism*. New York: Jonathan David.

Kaufmann, K. ve de Harkavy, A. (1906). Karaites and Karaism. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls. <https://jewishencyclopedia.com/articles/2920-bene-mikra> adresinden erişildi.

Kaufmann, K. ve Ginzberg, L. (1906). Boethusians. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls.

Klaperman, G. (1961). The Life and the Works of Chatam Sofer by Leon Katz. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 3(2), 250-255.

Kohler, K. (1906a). Phraisees. *Jewish Encyclopedia*.

New York: Funk & Wagnalls. [https://jewish-](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic)

[encyclopedia.com/articles/12087-phari-](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic)

[sees#sts=PHARI-](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic)

[SEES%20\(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic)

[%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic)

[BF%CE%B9;%20Aramaic](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12087-pharisees#sts=PHARISEES%20(%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%E1%BF%96%CE%BF%CE%B9;%20Aramaic), adresinden eri-

şildi.

Kohler, K. (1906b). Sadducees. *Jewish Encyclopedia*.

New York: Funk & Wagnalls. [https://jewis-](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12989-sadducees)

[hencyclopedia.com/articles/12989-saddu-](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12989-sadducees)

[cees](https://jewish-encyclopedia.com/articles/12989-sadducees) adresinden erişildi.

Kohler, K. (1906c). Zealots. *Jewish Encyclopedia*.

New York: Funk & Wagnalls.

Kohler, K. (1906d). Therapeutae. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls.

Kohler, K. (1906e). Rabbinical Authority. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls.

<https://jewishencyclopedia.com/articles/2154-authority-rabbinical> adresinden erişildi.

Kohler, K., Hirsch, E. G. ve Philipson, D. (1906). Reform Judaism From the Point of the View of the Reform Jew. *Encyclopaedia Judaica*. New York: Funk & Wagnalls.

Kohler, K. ve Malter, H. (1906). Shabbethai Zebi b. Mordecai. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls.

Kouts, [Gideon. (2007). Zionism: The Words its Meaning. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Kurt, A. O. (2012). Antisyonist Yahudiler Neturei Karta ve İsrail Siyasetindeki Yeri. *Bütün Yönleriyle Yahudilik* içinde (ss. 399-420). Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyum, sunulmuş bildiri, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Dergneği Yayınları.

Kutluay, Y. (2001). *İslam ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları.

Küçük, C. (1998). II. Abdulhamid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçük, M. A. (2016). *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği*. Ankara: Berikan.

Liebman, C. S. (1970). Reconstructionism in American Jewish Life. *American Jewish Year Book*, 71, 3-99.

Mansoor, M. (2007a). Pharisees. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Mansoor, M. (2007b). Sadducees. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Mansoor, M. ve Davies, P. (2007). Essenes. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Mendes-Flohr, P. R. ve Reinharz, J. (1980). *The Jew in the Modern World: A Documentary History*. New York: Oxford Univ. Press.

Michal, R. G. (2014). Reforms of ultra-Orthodox – a short history of Hareidim. *South African Jewish Report*. 26 Kasım 2022 tarihinde <https://www.sajr.co.za/reforms-of-ultra-orthodox-a-short-history-of-hareidim/> adresinden erişildi.

Neusner, Jacob. (2006). *Judaism: The Basics*. New York: Routledge.

Öke, M. K. (2002). *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*. İstanbul: Ufuk Kitapları.

Örs, H. (2000). *Musa ve Yahudilik* (4.). İstanbul:

Remzi Kitapevi.

Özalkan, S. (2018). *Siyonizm Karşıtı Yahudiler*. İs-

tanbul: İz Yayıncılık.

Parrinder, G. (1961). *Worship in the World's Religi-*

ons. New York: Association Press.

Prell, R.-E. (1989). *Prayer & Community: The Havu-*

rah in American Judaism. Detroit: Wayne

State Univesity Press.

Qirqisani, Y. al-. (1939). *Kitab al-Anwar wal-Ma-*

raqib. New York: The Alexander Kohut me-

morial Foundation.

Rackman, E. (2007). Developments in Modern Orthodoxy. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.

Reimer, J. ve Berenbaum, M. (2007). Morais, Sabato. *Encyclopaedia Judaica*. New York: Keter Publishing House.

Rosenthal, H. ve Dubnow, S. M. (1906). Hasidim. *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls. <https://jewishencyclopedia.com/articles/4192-chabad> adresinden erişildi.

Ruderman, D. B. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*. (L. Deadato, Çev.). İstanbul: İnkilap Kitapevi.

Samet, M. (1988). The Beginnings of Orthodoxy.

Modern Judaism, 8(3), 249-269.

Sarna, J. D. (2004). *American Judaism: A History*,,

New Haven, 2004, s. 145. New Haven and

London: Yale University Press.

Schiffman, H. L. (2005). *The Making of the Mishnah*

and the Talmud. New York: Yeshiva University.

Schreiber, A. M. (2002). The Hatam Sofer's Nuan-

ced Attitude Towards Secular Learning,

Maskilim, and Reformers. *The Torah u-*

Madda Journal, 11, 123-173.

Schwarz, S. H. (1984a). Reconstructionism and Conservative Judaism. *Judaism*, 33(2), 171-178.

Schwarz, S. H. (1984b). Conservative Judaism's "Ideology" Problem. *American Jewish History*, 74(2), 143-157.

Silber, M. K. (1992). The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition. J. Wertheimer (Ed.), *The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era* içinde (ss. 23-84). New York: Harvard Univ. Press.

Sinanoğlu, M. (2001). Karâîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

- Staub, J. J. (2014). Shabbat. D. A. Teutsch (Ed.), *A Guide to Jewish Practice: Volume 2-Shabbat and Holidays* içinde (ss. 3-200). Wyncote: Reconstructionist Rabbinical College Pres.
- Stefon, M. (Ed.). (2012). *Judaism: History, Belief, and Practice*. New York: Britannica Educational Pub.
- Stern, M. (2007). Zealots and Sciarri. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.
- Şehristânî, E.-F. T. (Lisânüddîn) M. b. A. b. A. eş-. (2006). *El-Milel ve'n-niḥal* (C. 1). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Şişman, C. (2008). Sabatay Sevi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Taylor, oan E. (2007). Therapeutae. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Keter Publishing House.
- Vermes, G. (2005). *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yaztıları*. (N. Çelebioğlu, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Nokta Kitap.
- Waxman, D. ve Norden, J. G. (2009). The Challenge of Implementing Reconstructionism: Art, Ideology, and the Society for the Advancement of Judaism's Sanctuary Mural. *American Jewish History*, 95(3), 195-224.
- Wayne, R. D. (1995). *Living Judaism*. San Francisco: HarperCollins e-books.

Yiğitoğlu, M. (2012a). Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları = Books Attributed to Moses Different Redactions. *The Journal of Academic Social Science Studies*, V(7), 809-817-817.

Yiğitoğlu, M. (2012b). Yahudi İdeası: Kral Mabdinden Kral Devlete. *Turkish Studies*, 7(2), 1207-1215.

Yiğitoğlu, M. (2021). *Yahudilik: Başlangıçtan İsrail'in Kuruluşuna*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Yiğitoğlu, M. (2022). Religious, Economic and Administrative Situation of the Jews Under Islamic Rule. *Afro Eurasian Studies Journal*, 8(3), 261-273. doi:10.33722/afes.1093485

Elinizdeki çalışma, Yahudilerin tarihten günümüze oluşturdıkları farklı hareketleri/mezhepleri konu edinmektedir. Yahudilerin, tarihsel süreçte maruz kaldıkları pek çok dini ve içtimai baskıya, tecride, diasporaya rağmen geleneksel özelliklerini korumaya gayret ettikleri bilinmektedir. Bu sebeple çeşitli dönemlerde varlık mücadelesi vererek gerek içte gerekse dışta gelebilecek her türlü tehlikelere karşı mukavemet göstermişlerdir. Yahudiler ilk dönemlerden itibaren çeşitli hareketlere (Ferisiler, Sadukiler, Essenliler, Zealotlar) bölünmüştür. Fakat bu oluşumların çoğu tarihteki yerini almıştır. Zamanla dönemin bulundukları coğrafyalardaki alternatif cereyanların da etkisiyle Yahudile arasında yeni farklı hareketler zuhur etmiştir. Modern dönemde Avrupa'daki sosyal, siyasi ve dini dinamiklerin etkisi, Yahudileri sekülerleşmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda Yahudiler arasında; modernliğe açık liberal yapıdaki Reformistler, gelenekçi anlayışı savunan Ortodokslar, Modern/Ultra Ortodokslar, Muhafazakârlar, Yeniden Yapılanmacılar ile milliyetçiliği benimseyen Siyonistler ortaya çıkmıştır.